

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ:**

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том II

ПСИХОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА

Випуск 10

Київ – 2017

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2017. – Том. II: Психологічна герменевтика. – Випуск 10. – 216 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н.В. Чепелєва*

Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст.н.с. *Н.В. Слободяник* (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. *О.Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія: *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л.М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М.Л.*, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Кокун О.М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Максимова Н.Ю.*, доктор психол. наук, професор; *Москаленко В.В.*, доктор філос. наук, професор; *Піроженко Т.О.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю.М.*, доктор психол. наук, професор; *Музика О.Л.*, канд. психол. наук, професор; *Кісарчук З.Г.*, канд. психол. наук, ст.н.с.; *Терещук А.Д.*, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії: *Антон Фабіан*, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); *Марек Палюх*, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); *Євген Глива*, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); *Роман Трач*, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); *Альфред Прітц*, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету імені Зігмунда Фрейда (Австрія).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 11 від 26.10.2017 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

ЗМІСТ

Чепелева Н.В. Теоретико-методологические основы разработки нормативной модели самопроектирования личности	4
Рудницкая С.Ю. Прототекст как основа «Я» текста в нарративных практиках самопроектирования личности.....	20
Зазимко О.В. Наративізація реплікаційних утворень культури повсякденності як засіб побудови життєвих сюжетів у юнацькому віці.....	38
Лебединська І.В. Особистісне самопроектування і проблема раціональності.....	52
Зарецька О.О. Джерела індивідуального дискурсу самопроектування (за матеріалами опитування).....	64
Шиловська О.М. Особливості застосування дискурсивних практик самопроектування у молодшому шкільному віці	82
Березко І.В. Технології самопроектування особистості під час онкологічних захворювань.....	94
Коваленко-Кобилянська І.Г. Теоретичні підходи до дослідження інтелекту в геронтогенезі	109
Кресан О.Д. Відображення переживання та усвідомлення життєвих подій особистості в усних і письмових оповідях.....	121
Мещеряков Д.С. Теоретичні підходи до проблем суб'єктності та суб'єктної активності	135
Гудінова І. Л. Мем як зразкова текстова інтернет-форма в контексті самопроектування особистості.....	155
Гуцол К.В. Теоретико-методологічні основи дослідження наративної компетентності особистості.....	167
Галунзовский И.С. Виды игр в виртуальном пространстве: психолого-герменевтический подход.....	186
Колярова В.О. Семантичний простір сприйняття тіла особистостями, здатними до самопроектування	200

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
РАЗРАБОТКИ НОРМАТИВНОЙ МОДЕЛИ
САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ**

Чепелева Н.В.

Аннотация. Охарактеризованы теоретико-методологические основания разработки нормативной модели дискурсивного самопроектирования личности, которая базируется на трактовке самопроектирования как процесса выстраивания собственной идентичности. Самопроектирование базируется на интерпретации и осмыслении личного и социокультурного опыта, усвоении культурно заданных схем самоорганизации. Оно направлено на создание личностью идеальных моделей себя. Показано, что основой для выстраивания технологий личностного самопроектирования являются дискурсивные практики, среди которых важное место занимают практики интерпретации, понимания и трансформации Я-текста личности. Основными дискурсивными моделями личностных проектов являются нарратив как создание замысла себя, идеальной собственной истории и тезаурус как создание идеальной личностно неповторимой картины мира. Дана характеристика дискурсивных технологий самопроектирования как технологий создания, упорядочивания и функционирования смыслов. Показана роль задач, которые ставит перед собой личность, прежде всего, задач на смысл, в создании личностных и жизненных проектов. Определены основные этапы дискурсивного самопроектирования, которые положены в основу разработанной модели. Сделано предположение, что способность к самопроектированию является залогом становления зрелой личности, способной определять и направлять ход собственного развития, становясь автором собственной жизни и собственной личности.

Ключевые слова: самопроектирование, личностный проект, нарратив, тезаурус, задачи на смысл, интерпретация, понимание.

Чепелєва Н.В. Теоретико-методологічні основи розробки нормативної моделі самопроектування особистості

Анотація. Схарактеризовано теоретико-методологічне підґрунтя розроблення нормативної моделі дискурсивного самопроектування особистості, яка базується на тлумаченні самопроектування як процесу вибудовування власної ідентичності. Самопроектування ґрунтується на інтерпретації та осмисленні особистого і соціокультурного досвіду, засвоєнні культурно заданих схем самоорганізації. Воно спрямовано на створення особистістю ідеальних моделей себе. Показано, що основою для вибудовування технологій особистісного самопроектування є дискурсивні практики, серед яких вагоме місце посідають практики інтерпретування, розуміння та трансформації Я-тексту особистості. Основними дискурсивними моделями особистісних проектів є нарратив як створення задуму себе, ідеальної власної історії та тезаурус як створення ідеальної особистісно неповторної картини світу. Подано характеристику дискурсивних технологій самопроектування як технологій створення, упорядкування та функціонування смислів. Показано роль завдань, які ставить перед собою особистість, насамперед, завдань на смысл, у створенні особистісних та життєвих проектів. Визначено основні етапи дискурсивного самопроектування, які покладено в основу розробленої моделі. Зроблено припущення, що здатність до самопроектування є запорукою становлення зрілої особистості, здатної визначати та спрямовувати хід власного розвитку, стаючи автором власного життя і власної особистості.

Ключові слова: самопроектування, особистісний проект, нарратив, тезаурус, завдання на смысл, інтерпретация, розуміння.

Chepeleva N.V. Theoretical and methodological foundations of create of the normative model of discursive personality self-designing

Abstract. *The theoretical and methodological foundations of create a normative model of discursive personality self-designing, based on the interpretation of self-designing as a process of building up of own identity, is described. Self- designing is based on the interpretation and comprehension of personal and socio-cultural experience, on the assimilation of culturally defined self-organization schemes. It is aimed to creating by the personality of ideal own models. It is shown that the basis for constructing personal self-designing technologies is discursive practices, among which the practices of interpreting, understanding and transforming of the self-text of personality are important. The main discursive models of personal designs are narrative as the creation of design of an ideal own history and thesaurus as the creation of an ideal personality unique world picture. The characteristic of discursive technologies of self-designing as technologies of creation, organization and functioning of senses is given. The role of tasks set by a person, first of all, tasks on the sense of creating personal and life designs is shown. The basic stages of discursive self-designing, which are the basis of the developed model, are determined. It is assumed that the ability to self-designing is the key to becoming a mature person, able to identify and direct the course of his own development, becoming the author of his own life and his own personality.*

Key words: *self-designing, personal design, narrative, thesaurus, tasks on the sense, interpretation, understanding.*

Постановка проблемы. Самопроектирование рассматривается нами как способность личности действовать исходя из собственного замысла, проекта себя желаемого. Оно базируется на интерпретации и осмыслении предыдущего личного и социокультурного опыта путем погружения в социальное дискурсивное пространство и создания собственного смыслового пространства, являющегося важнейшим фактором личностного развития. По сути – это создание нового личностного и жизненного контекста, задающее векторы личностного развития и обеспечивающее открытость новому опыту.

Цель самопроектирования – сформировать личностный проект развития внутри сознательно выбранного человеком жизнен-

ного пути (жизненной стратегии, программы, перспективы). Сюда относятся выработка жизненной программы относительно социальных целей и задач внутри жизненной стратегии, а также освоение способов обеспечения личного развития и воплощение их в личностном и жизненном проектах.

Цель статьи. На основании теоретического анализа проблемы обосновать нормативную модель дискурсивного самопроектирования личности как активного субъекта жизнетворчества.

Основное изложение. В своем исследовании мы исходим из того, что осмысление социокультурного и индивидуального опыта, а также его воплощение в дискурсивной форме являются основой для выстраивания личностного проекта, осуществляемого в процессе дискурсивных практик, и выработки на их основе технологий самопроектирования. Это, в свою очередь является основой для становления зрелой личности, способной решать разнообразные жизненные задачи.

Таким образом, самопроектирование осуществляется в процессе разного рода дискурсивных практик, основная характеристика которых – смыслоориентированность, т.е. направленность на решение важнейших смысловых задач, встающих перед личностью на всех этапах ее жизненного пути. Причем эти практики могут быть как социально, так и личностно ориентированными. Как отмечает В.М. Розин, формирование личности предполагает не только социальные практики, направленные на человека, но и практику самостоятельного поведения, то есть практики (управление, осмысление и другие), где человек включает себя в собственную деятельность, направляет ее на себя [5]. При этом осуществляя большинство практик самостоятельного поведения, он ориентируется на практики осмысления, интерпретации и понимания, которые, как правило, являются дискурсивными.

Одним из видов дискурсивных практик являются практики интерпретации, которые определяются как неявные правила или коллективные нормы, по которым то или иное «интерпретативное» или научное сообщество устанавливает «значимые факты», «приемлемые объяснения», «смыслы текстов». Любой литературный

текст обретает свое существование лишь как определенный способ чтения и толкования, временно принятый авторитетным интерпретативным сообществом. Тут подчеркивается коллективный характер практик, определяющий нормы и ограничения индивидуального опыта [2].

Иначе говоря, интерпретация рассматривается как осмысление – «набрасывание смысла на текст», приводящее к усмотрению в сообщении некоторого смысла, отсутствующего в исходном тексте. Она является механизмом смыслового обогащения текста, осуществляемого благодаря погружению в контекст – личностный, деятельностный, культурный. Именно он задает те или иные интерпретационные рамки, которые, с одной стороны, ограничивают смысловое пространство текста, позволяя отбросить нерелевантные смыслы, с другой – расширяют его, обогащая новым пониманием содержания сообщения, способствуя тем самым порождению новых смыслов.

Кроме того, можно выделить такие виды дискурсивных практик, как практики понимания. При этом мы выделяем два уровня понимания – значенческий (структурный) и смысловой. Основной характеристикой значенческого уровня является воспроизведение смысла, заложенного в текст его автором. Смысловой уровень предполагает переосмысление, то есть трансформацию содержания исходного текста в другую знаково-смысловую систему. Понимание текста на этом уровне ведет к синтезу, порождению новых смыслов, осуществляемому благодаря диалогическому взаимодействию смысловых систем автора и реципиента. Основным механизмом понимания на значенческом уровне являются когнитивные операции, прежде всего, структурирование и переструктурирование текстовой информации, на смысловом уровне – диалог как взаимодействие, столкновение смысловых позиций партнеров по коммуникации. Таким образом, практики понимания предполагают диалогическое взаимодействие человека с любым текстом, будь то литературное произведение, текст межличностной коммуникации, сообщение, создаваемое в процессе аутокоммуникации, и т.п.

К практикам самопроектирования можно отнести также и трансформации текстов, создаваемых личностью, прежде всего, Я-текста, имеющего, как правило, форму нарратива.

Если опираться на витгенштейновское понятие языковой игры (язык в действии), то дискурсивные практики можно трактовать как дискурсивные игры (одна из их составляющих – нарративные игры), которые разыгрываются по определенным правилам и связаны с коммуникацией, пониманием, интерпретацией, диалогом (как внешним, так и внутренним). В свою очередь, дискурсивные игры можно рассматривать как игры с возможными, желаемыми или наоборот отвергаемыми реальностями. Их можно также рассматривать как «игры с самостью».

Можно предположить также, что самопроектирование во многом предполагает «игры с идентичностью», позволяющие выстроить себя-потенциального. Такие игры или эксперименты, по Макадамсу, начинаются в период зарождающейся взрослости, когда люди начинают сводить свою жизнь воедино и выстраивать ее в согласии с некой «Я-определяющей» (self-defining) историей. Именно эта история организует самость синхронически и диахронически [3].

В свою очередь, дискурсивные технологии, базирующиеся на дискурсивных практиках, трактуются нами как технологии создания, упаковки, расшифровки и функционирования смыслов. Они направлены на обеспечение возможности личности управлять собственными ресурсами, осознавать, интерпретировать, переживать и трансформировать саму себя и собственную жизнь, что и обуславливает целесообразность и перспективность использования их в процессе самопроектирования. В частности, использование таких технологий открывает возможности выстраивания смысложизненных ориентаций, самостоятельной постановки задач личностного развития, формирования жизненных стратегий и их воплощения в разнообразных жизненных и повседневных практиках.

Опираясь на идеи К.Гергена, можно выделить следующие характеристики дискурсивных технологий: гибкость точки зрения; осознание конструирования; ориентация на диалог, коммуника-

цию, сотрудничество; ориентация на дискурс; ориентация на многоголосие (т.е. многообразие «Я»); ориентация на перспективу; ориентация на действие. При этом формой действия является сам дискурс – он не описывает действие, а является именно его формой (по Л.Витгенштейну и К.Гергену).

Важную роль в процессе как жизненного, так и личностного самопроектирования играют задачи, которые ставит перед собой личность, прежде всего, задачи на смысл. Эти задачи поначалу заимствуются из социума, но в процессе жизни и собственного развития человек может их переопределять и доопределять, реконструируя таким образом как собственные представления о внешней и внутренней реальности, так и результаты интерпретации и реинтерпретации личного опыта.

Именно способ принятия, постановки и трансформации задач на смысл положен в основу предлагаемой модели дискурсивного самопроектирования личности, поскольку способ решения указанных задач ведет и к изменению технологии – ее доработке, совершенствованию или к разработке новой технологии. Это связано с тем, что человек постоянно переходит от одной практики к другой, что, в свою очередь, меняет его взгляд на реальность (причем он может это даже не осознавать). Поэтому для практик повседневности характерна мозаичность, что затрудняет выделение определенной технологии. В связи с этим повседневные практики требуют постоянной дискурсивной проверки (термин Ю.Хабермаса), т.е. интерпретации, осмысления, обсуждения и, как результат, корректировки.

Опираясь на идеи Е.И. Машбица о переопределении и доопределении учебных задач [4], под переопределение задачи на смысл, которую ставит перед личностью социум, мы будем понимать изменение структуры предлагаемой задачи с целью адаптации ее к собственной психической реальности без изменения ее внутреннего смысла и без осознания необходимости внутренних изменений с целью саморазвития.

В свою очередь доопределение задачи на смысл – это привнесение личностного смысла в решаемую задачу, зависящее как

от объективных, так и субъективных факторов. Такой личностный смысл зависит, прежде всего, от понимания и интерпретации личного опыта, а процесс доопределения задачи ведет к трансформации смыслового пространства личности, побуждая ее к самоизменению, саморазвитию, самопроектированию.

При этом, поскольку функциональное назначение проектирования заключается в создании идеальных моделей объектов [4], в процессе самопроектирования может многократно изменяться содержание идеальных или замышляемых моделей Я и собственной жизни в зависимости, как от внешних, так и от внутренних факторов. Причем, исходя из нашей концепции, эти модели являются преимущественно дискурсивными.

Основными моделями личностных проектов, по нашему мнению, являются нарратив (как замысл себя, создание собственной идеальной истории) и тезаурус (как создание идеальной, личностно неповторимой картины мира). Рассмотрим как действуют эти модели в процессе усвоения основных жизненных и личностных целей и задач, которые ставит перед собой личность, опираясь на социокультурные стандарты.

Если говорить о нарративе, то в процессе переопределения смысловых задач меняется только внешняя структура Я-текста, т.е. иначе komponуются события, некоторые опускаются, иные, наоборот – добавляются и становятся ключевыми в тот или иной период жизни, но внутренняя (смысловая) структура текста остается неизменной.

В процессе доопределения трансформируется внутренняя (смысловая) структура текста о себе. Нарратив трансформируется, в тезаурус, который определяется как разновидность внутреннего дискурса, предполагающего изменение картины мира в сознании человека. В этом случае человек начинает чувствовать себя автором собственной жизни, По нашему мнению, перевод опыта в тезаурусную форму способствует самопроектированию.

Гипотетически можно выдвинуть предположение, что переопределение смысловых задач формирует нарративное представление о своей прошлой, настоящей и будущей жизни, а доопреде-

ление – тезаурусное, создавая подвижное смысловое пространство, в котором выкристаллизовывается будущая личность. Именно на его основе выстраивается экзистенциальный опыт личности, направляющий весь ход развития человека и осуществляющий его ценностно-смысловую регуляцию. Однако этот процесс не одномоментный. Скорее всего, в процессе выстраивания проекта человек осуществляет постоянные переходы от нарративной к тезаурусной форме осмысления собственного опыта. Иными словами, на определенном этапе развития человек выстраивает собственную картину мира, опираясь на нарративное осмысления опыта и перевод ее в тезаурусную форму. Затем происходит последующая нарративизация, которая видоизменяет Я-текст личности и способствует выстраиванию нового тезауруса, который отражает расширенную и обогащенную картину мира. Иначе говоря, в процессе самопроектирования происходят постоянные переходы от нарратива к тезаурусу и обратно, что и является одним из ведущих механизмов данного процесса. Возможно, это обусловлено так называемым конфликтом десемантизации, когда нарратив как семиотическое образование начинает терять свое первоначальное значение. Предположительно это связано с возникновением новых смыслов, требующих пересмотра картины мира и, соответственно, создания новой тезаурусной формы.

Исходя из изложенных выше теоретических положений, нами была разработана нормативная модель дискурсивного самопроектирования личности, включающая в себя следующие составляющие:

1. Возникновение протопрокта как состояния неопределенности, невозможности, предчувствие образа будущего, которого, как такового, еще нет, а существует лишь ощущение возможности его детерминации. Процесс конструирования здесь выражается в определении идеи, образа будущего и его соотношения с другими возможными альтернативными вариантами, отношений между образом будущего и фактической реальностью: образ будущего приобретает свое первичное содержание, формируясь с учетом фактов (см. статью С.Ю. Рудницкой в настоящем сборнике).

2. Создание «прототекста личности», который базируется на рождении замысла своей жизни и своих личностных качеств, необходимых для реализации желаемого.

Здесь осуществляется поиск релевантной информации – чаще всего путем обращения к социокультурным текстам, которые трансформируются в соответствии с особенностями протопроекта. Это создает предпосылки для зарождения проблемной ситуации как ощущения, что «чего-то хочется», но непонятно чего и непонятно какими средствами этого достичь. Это состояние стимулирует поиск первичной задачи, скорее даже не задачи, а вернее –протозадачи.

3. Обращение к собственному жизненному и личностному опыту с целью определить пределы своих возможностей, средств и собственных ресурсов, необходимых для достижения предполагаемых целей и возможных путей решения задач саморазвития. На этом этапе происходит анализ проблемной ситуации, но личная задача самопроектирования еще не формулируется. Возможно, здесь идет, скорее, поиск культурных образцов и попытка их осмыслить на уровне структурного понимания. Основной его характеристикой является процесс извлечения смысла из социокультурных образцов. При этом, характеризуя «текстовый смысл» (или концепт), мы опираемся на идеи Н.И. Жинкина, определявшего смысл как информационное образование, которое не содержит слов, но может быть развернуто в ряд синонимичных текстов. В этом случае задача на смысл не ставится самой личностью, а заимствуется из социума и культуры с помощью механизма переопределения, что и ведет к пониманию социокультурной информации на структурном (значенческом) уровне.

Этот процесс можно обозначить как переопределение задачи на смысл – т.е. видоизменение внешней структуры социокультурного текста с целью адаптации его к своей внутренней реальности, но без трансформации его смысловой структуры, без глубокого понимания собственных возможностей и без осознания необходимости внутренних изменений, направленных на саморазвитие.

Этот этап можно рассматривать как узел неосознанного, нецеленаправленного выбора.

4. Выстраивание на этой основе проекта-ориентира, который предполагает, кроме всего прочего, создание первичного нарратива. Этот нарратив имеет вид непоследовательного, мозаичного, фрагментарного клипа и может формулироваться в форме символа, слогана, общей идеи, в которых отображены смыслы, ценности, «цель жизни», «стратегии» и общие принципы ее реализации.

Здесь осуществляется неотрефлексированный, случайный, хаотичный поиск (перебор) релевантной информации. На этом этапе тоже работает значенческое понимание, с помощью которого исходный материал активно перерабатывается, сворачивается, переструктурируется, отбрасывается (или прячется) несущественное на данном этапе развития, обеспечивается переход к фабуле. При этом эта фабула еще не личная, а заимствованная (по типу быть как все, как папа, мама, литературный герой и т.п.). Возникает не задача на смысл, а первичная жизненная задача.

На этом этапе происходит трансформация «личностного прототекста». Это то, что можно назвать «биографической канвой» (Е.Е. Сапогова) – включение тех или иных событий или же их исключение из текста жизни, отказ от альтернативных проектов.

5. Формулирование целей и подцелей или задач проекта (по сути, создание фабулы желаемой жизненной истории).

Здесь тоже осуществляется поиск релевантной информации через обращения к социокультурным сообщениям, но зарождается первичное доопределение задачи на смысл, впервые возникает вопрос «каким быть?». Иными словами, на этом этапе осуществляется первичное привнесение личностного смысла в задачу (в нашем случае в социокультурный образец (текст)), которое зависит как от объективных, так и от субъективных факторов. Такой личностный смысл опирается, прежде всего, на понимание и интерпретацию личного опыта, а процесс доопределения ведет к трансформации глубинной (смысловой) структуры социокультурных текстов с целью их адаптации к смысловому пространству личности. Однако на этом этапе нет еще самостоятельной постановки задачи – она

тоже заимствуется извне, хотя и начинает трансформироваться в зависимости от потребностей личности, направленных на самоизменение и саморазвитие.

По нашему мнению, именно на этом этапе начинают активно задействоваться рефлексивные процессы, поскольку рефлексия, как правило, применяется точно при построении сознательных образов настоящего и желаемого будущего, а также для подбора адекватных личностным особенностям средств самовоздействия для контроля проделанной работы над собой [6]. За созданием фабулы жизненной истории стоит, по сути, выбор одного из вариантов себя-желаемого. Можно предположить, что осознание пространства возможного и рефлексия собственной ситуации выбора являются необходимой предпосылкой создания собственных жизненного и личностного проектов.

6. Создание событийного проекта, т.е. наполнение проекта-ориентира событиями.

Как отмечает М.А. Щукина, категория события позволяет описать единицу жизни (жизненного пути личности). Жизнь для личности – это непрерывный процесс, элементами которого являются Я-события. При этом статус события закрепляется не за каждым моментом жизни, а придается личностью тем вехам на жизненном пути, которые характеризуются определенной мерой значимости и влияния по отношению к дальнейшему разворачиванию жизненного пути и изменению личностных структур [6].

Таким образом, в процессе самопроектирования осуществляется самостоятельное выстраивание событий, происходящих с «Я», управление жизненными событиями, которые не просто случаются, но активно выстраиваются, создаются личностью.

7. На основании создаваемых личностью жизненных событий, построение сюжета желаемой жизни, способствующего реализации проекта-ориентира (жизненного проекта). На этом этапе человек под цели ищет личностные ресурсы, способствующие осуществлению желаемых жизненных событий.

8. Моделирование различных вариантов (сюжетов) проекта и оценка их жизнеспособности на основе анализа собственных ли-

чных ресурсов и социокультурных условий. Тут возможны два варианта – отказ от реализации проекта или переход на следующую стадию, т.е. к личностному проектированию.

Основной причиной отказа от реализации личностного проекта, является наличие у человека барьеров саморазвития, в частности, уход от ответственности за свою жизнь, неразвитость способности к самопознанию, несформированность процессов понимания и интерпретации личного опыта, влияние сложившихся стереотипов и установок. По мнению М. Ли, основным препятствием к практике саморазвития является страх неизвестности, боязнь расстаться с устоявшимися схемами поведения и взглядами на фоне непредсказуемости возможного результата. Саморазвитие требует выхода из оболочки «довольства», что может сопровождаться болезненным опытом: старые схемы оказываются расформированными, чувству самооценки бросается вызов, а привычная жизненная позиция оказывается опрокинутой [7].

9. Создание проекта изменения личностных характеристик, на основе выбранных «версий себя» (личных моделей), необходимых для воплощения личностного проекта, дальнейшая доработка Я-текста. Здесь также возможна развилка (переход в протопроект (циклы 1 – 4 или 1 – 3) и построение текста себя желаемого.

На этом этапе личность уже меньше обращается к социокультурным образцам, больше направлена на свой внутренний мир, собственные ресурсы, интересы, цели, ориентиры и переходит на этап самостоятельной постановки задачи самопроектирования.

10. Реализация личностного проекта, предполагающая постоянную трансформацию поставленных задач (задач на смысл) и постановку новых задач.

11. Трансформация собственного проекта, которая осуществляется на основе анализа Я-текста и его соответствия целям саморазвития, что в свою очередь, ведет и к изменению технологии – ее доработке, совершенствованию или к разработке новой технологии.

Таким образом, в процессе самопроектирования личность развивается, осуществляя при этом следующие функции: 1) осоз-

вание перспектив (альтернатив, вариантов) развития; 2) выбор группы альтернатив развития; 3) выбор из возможных альтернатив целей развития в виде модели потребного будущего; 4) выбор и организация системы деятельности, обеспечивающих достижение целей развития; 5) создание среды (ситуации, пространства) развития; 6) оценку, контроль и коррекцию хода развития (Щукина, 2015).

Результатом самопроектирования является личностная зрелость, которую, опираясь на К.А. Абульханову-Славскую, мы понимаем как способность человека к пропорциональному жизненным задачам расходованию, продуктивному применению своих личностных возможностей и особенностей своего типа личности. Как отмечает автор, только зрелый человек способен определять и направлять ход событий и расстановку сил в своей жизни [1]. Иначе говоря, зрелая личность в состоянии сделать себя и собственную жизнь предметом преобразований, потому только она может быть в полной мере названа субъектом самопроектирования, а значит и автором собственной жизни. Как отмечал М. Фуко, из идеи того, что Я не дано нам, есть только одно практическое следствие: мы должны творить себя как произведение искусства».

Выводы.

1. Одной из особенностей зрелой личности является способность к индивидуально осмысленному самопостроению, самоконструированию, самопроектированию. Внутренние предпосылки для этого создаются возможностью взрослой личности осознавать себя одновременно и субъектом собственной жизненной активности, по сути, автором собственной жизни, с одной стороны, с другой – объектом персональных наблюдений и преобразований, то есть героем, персонажем жизненной истории.

2. Осмысление социокультурного и индивидуального опыта, а также его воплощение в дискурсивной форме является основой для выстраивания личностного проекта, осуществляемого в процессе дискурсивных практик и выработке на их основе технологий самопроектирования.

3. Дискурсивные технологии – это технологии создания, упаковки, расшифровки и функционирования смыслов. Они направлены на обеспечение возможности личности управлять собственными ресурсами, осознавать, интерпретировать, переживать и трансформировать саму себя и собственную жизнь

4. Реализация личностного проекта предполагает постановку задачи на смысл и постоянное изменение, как самой задачи, так и ее постановки, что, в свою очередь, ведет и к изменению технологии – ее доработке, совершенствованию или к разработке новой технологии.

5. Дискурсивное самопроектирование ведет к становлению зрелой личности, способной определять и направлять ход событий и расстановку сил в своей жизни, сделать себя и собственную жизнь предметом преобразований, а значит стать субъектом саморазвития.

Литература

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 298 с.

2. Иссерс О.С. Дискурсивная практика как наблюдаемая реальность / О.С. Иссерс // Вестник Омского университета – 2011. – № 4. – С. 227 – 232.

3. Макадамс Д.П. Психология жизненных историй / Д.П. Макадамс // Методология и история психологии. – 2008. – Т. 3. – Вып. 3. – С. 135 – 166.

4. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения / Е.И. Машбиц. – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.

5. Розин В.М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / В.М.Розин // Человек как субъект культуры. – М.: Наука, 2002. – С. 42–112.

6. Щукина М.А. Психология саморазвития личности: субъектный подход / Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук, СПб, 2015. – 355 с.

7. Lee M. Who Am I? Self-development in Organisations // Individual Differences and Development in Organisations / Michael Pearn M. (ed.). – New York: John Wiley & Sons Ltd, 2002. P. 17– 34.

References

1. Abulkhanova-Slavskaya, K.A. (1991) *Strategia zhizni* [Strategy of life]. Moscow: Mysl. 298. [in Russian].

2. Issers, O.S. (2011). Diskursivnaya pyaktika kak nablruadaemaya realnost [Discursive practice as an observable reality]. *Vestnik Omskogo universiteta - Bulletin of the Omsk State University*. 4, 227 - 232. [in Russian].

3. McAdams, D.P. (2008) Psihologija zhiznennyh istorij [Psychology of life stories]. *Metodologija i istorija psihologii* . Vol. 3 (3). 135 -166. [in Russian].

4. Mashbytz, E.I. (1988) *Psihologo-pedagogicheskie problemy komp'juterizacii obuchenija* [Psychological and pedagogical problems of education computerization]. Moscow : Pedagogika.192.

5. Rozin, V.M. (2002) *Lichnost' kak uchreditel' i menedzher «sebja» i sub#ekt kul'tury* [Personality as the founder and manager of «self» and the culture subject]. In *Chelovek kak subekt kul'tury* (pp.42-112). Moscow : Nauka. [in Russian].

6. Shhukina M.A. (2015) *Psihologija samorazvitija lichnosti: subektnyj podhod* [Psychology of the person self-development: the subjective approach].*Doctor's thesis*. Saint Petersburg. 355. [in Russian].

7. Lee M. Who Am I? (2002) Self-development in Organisations. Michael Pearn M. (ed.) Individual Differences and Development in Organizations. (pp. 17- 34). New York: John Wiley & Sons Ltd.

ПРОТОТЕКСТ КАК ОСНОВА «Я-ТЕКСТА» В НАРРАТИВНЫХ ПРАКТИКАХ САМОПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Рудницкая С.Ю.

Аннотация. В статье рассматривается понятие прототекста в применении к исследованию процесса воспроизводства ценностно-смыслового ресурса личности, инкорпорированного в знаково-символическую форму «Я-текста», конструируемого индивидом в процессе нарративного самопроектирования.

В русле психолого-герменевтического подхода, жизненный путь человека, артикулируемый как проект и, одновременно, как процесс воплощения этого проекта, в статье рассматривается как особый вид «Я-текста» личности. Показано, что в основе его порождения лежит протопроект, «прорастающий» в личностный прототекст, который является не только совокупностью всех текстов (в широком значении), но и совокупностью всех кодов, лежащих в основе «Я-текста».

Обсуждается проблема гипотетичности прототекста (его исследовательской реконструкции) в процессе личностного самопроектирования. Показано, что в контексте порождения «Я-текста» «отсутствующим» (не достаточно определенным) прототекстом выступает замысел, зафиксированный в различных черновых вариантах, черновиках личностного текста – личностных содержаниях (значениях, смыслах, ценностях), которые не ассимилировались, не присвоились личностью как «ее собственные», «ей принадлежащие», «ею порожденные» либо «ошибочно порожденные».

Авторская идея заключается в том, что реализуемый человеком в своих жизнеосуществлениях личностный текст («беловой», «чистой») становится, в определенном смысле, архитектуром, т. е. реконструкцией замысла (инварианта или модели тек-

ста) на основі семантичного ядра чорнових варіантів, котрі розглядаються як канали зв'язу між замислом і остаточним «Я-текстом» людини.

Ключеві слова: самопроектирування, проект, «Я-текст», протопроєкт, прототекст, замисел.

Рудницька С.Ю. Прототекст як основа «Я-тексту» в наративних практиках самопроектирування особистості

Анотація. У статті розглядається поняття прототексту в контексті дослідження процесу відтворення ціннісно-сміслового ресурсу особистості, інкорпорованого в знаково-символічну форму «Я-тексту», що конструюється індивідом у процесі наративного самопроектирування.

У руслі психолого-герменевтичного підходу, життєвий шлях людини, що артикулюється як проект і, одночасно, як процес втілення цього проекту, у статті розглядається як особливий вид «Я-тексту» особистості. Показано, що в основі його породження лежить протопроєкт, який «проростає» в особистісний прототекст, що є не тільки сукупністю всіх текстів (у широкому значенні), але й сукупністю всіх кодів, що лежать в основі «Я-тексту».

Обговорюється проблема гіпотетичності прототекста (його дослідницької реконструкції) у процесі особистісного самопроектирування. Показано, що в контексті породження «Я-тексту» «відсутнім» (не достатньо визначеним) прототекстом виступає задум, зафіксований у різних чорнових варіантах, чернетках особистісного тексту – особистісних смислах (значеннях, змістах, цінностях), які не асимілювались, не були присвоєні особистістю (як «її власні», «що їй належать», «нею породжені») або «помилково породжені».

Авторська ідея полягає в тому, що реалізований людиною у своїх життєздійсненнях особистісний текст («чистовик») стає, у певному значенні, архітекстом, тобто реконструкцією задуму (інваріанта або моделі тексту) на основі семантичного ядра

чорнових варіантів, які розглядаються як канали зв'язку між задумом і «остаточним» «Я-текстом» особистості.

Ключові слова: самопроектування, проект, «Я-текст», протопроєкт, прототекст, задум.

Rudnytska S. Prototext as the basis of «Self-text» in narrative applications of personality's self-designing

Abstract. *The article deals with the concept of prototext in the context of the study of the reproduction process of personality's value-semantic resource, incorporated into a sign-symbolic form of «Self-text», constructed by an individual in the process of narrative self-designing.*

In line with psychological-hermeneutical approach, the person's life path, articulated as a design and at the same time as a process of this design's implementation, is analyzed in the article as a special kind of personality's «Self-text». The author proves, that «Self-text» is based on a protodesign, which «sprouts» into a personal prototext, which in turn is not only a complex of all texts (in a broad sense), but also a complex of all codes underlying the «Self-text».

The issue of hypothetical nature of a prototext (its research reconstruction) in the process of personality's self-designing is discussed. The article shows, that in the context of «Self-text» generation it is the intent, which is «absent» (not sufficiently defined), and which is stated in various draft versions, drafts of a personal text – personal contents (meanings, senses, values), which were not assimilated, not appropriated by a personality as «his own», «belonging to him», «generated by him» or «mistakenly generated».

The author's idea is that the carried out by a person in his life accomplishments personal text («white», «clean») becomes in a certain sense an architext, that is an intent's (invariant's or text model's) reconstruction based on semantic core of drafts, which are considered as communication channels between the intent and the «final» «Self-text» of personality.

Key words: self-designing, design, «Self-text», protodesign, prototext, intent.

Постановка проблемы. В постнеклассической методологии самопроектирование рассматривается как совокупность социально-психологических практик конструирования и воспроизводства личностью собственных идентичностей, базирующихся на присвоении субъектом заданных культурой стратегий и норм самоорганизации. При этом множественность идентичностей соотносится с многовекторностью самопроектирования современного человека.

С точки зрения Н.В. Чепелевой, «идеальный проект и его реализация является базисным центром личной субкультуры и смыслообразования. Содержания такого проекта человек кладет в основание своей культуры, это смыслотворчество, позволяющее выстроить структуру индивидуального опыта, расставить смысловые указатели, т. е. это своеобразная форма познания человеком самого себя» [14, 342].

В оптике психолого-герменевтического подхода проблема самопроектирования личности предстает как проблема качества ценностно-смысловой развертки жизни человека и степени осмысленности индивидом собственных жизнеосуществлений. Самопроектирование выступает факультативной составляющей развития личности, а способность к самопроектированию рассматривается как интегральная характеристика личности, определяющая ее актуальные ресурсы:

- обеспечения саморазвития как стратегического фактора жизнеосуществления;
- продуктивного переструктурирования личного опыта в соответствии с поставленными целями и задачами;
- генерирования новых форм жизнеосуществления личности, за счет использования возможностей (ресурсов), порождаемых многоуровневой динамикой ценностно-смысловых измерений ее жизненного пространства.

Цель статьи – обосновать понятие прототекста как основы «Я-текста», конструируемого личностью в процессе нарративного самопроектирования.

Основное изложение. Самопроектирование очевидно относится к «неадаптивной» (В.А. Петровский) активности, при которой смысловая сфера личности максимально встраивается, вписывается во всеобщий смысловой контекст, достигается продуктивный смысловой диалог, в процессе которого происходят смысловые трансформации. Спецификой таких «задач на смысл» является продуцирование поступков, характеризующихся высокой степенью неопределенности по форме, содержанию и результатам, поскольку только по их итогам человек может определить свой собственный потенциал [10]. Именно с решением таких задач может быть связано «психологическое экспериментирование», реализуемое в процессе самопроектирования личности.

Согласно взглядам Н.В. Чепелевой, «самопроектирование предполагает наличие во внутреннем плане сознания некоего дискурсивного поля, постоянно пополняемого за счет приобретаемого опыта, обобщаемого на основании внутренних интенций личности и структурируемого под влиянием целей, мотивов, намерений человека» [13, 342] и реализуемого в процессе дискурсивных практик и технологий, актуализирующих потенциал (ресурс) личностного развития.

В отличие от традиционного проектирования, для самопроектирования личности характерна высокая степень неопределенности в достижении результата и границ этого процесса, поэтому «деятельность» в данной сфере носит выраженный творческий характер, и классическое определение понятия «технология» для процессов самопроектирования очевидно «работать» не может.

В контексте психологической герменевтики мы предлагаем проблематизировать дискурсивную технологию как коммуникативно-семиотический процесс, содержащий в своем развитии стадии технологического знания и технологического процесса, а также стадию репликации (тиражирования) продуктов технологического процесса.

Дискурсивность здесь выступает важнейшей составляющей коммуникативно-семиотических процессов, в недрах которых

происходит воспроизводство технологизированного знания: порождение, аккумуляция, взаимопроникновение, трансформация, трансляция и ретрансляция широкого спектра социокультурных и личностных текстов.

По мнению С.М. Елисеева, в технологиях «человек выступает как своеобразная знаковая система, высокоинформативная и открытая для контактов, что облегчает актуализацию индивидуально-личностных смыслов, выступающих в этом случае в качестве преобразующего и преобразуемого начала» [3].

В данном исследовании под дискурсивными технологиями самопроектирования личности мы будем, прежде всего, понимать процесс воспроизводства ценностно-смыслового ресурса, инкорпорированного в знаково-символическую форму «Я-текста» личности.

В свою очередь, собственно технологический процесс самопроектирования мы предлагаем рассматривать как систему подпроцессов: последовательных взаимосвязанных операторов (процедур и операций), которые выполняются на достаточно высоком уровне определенности и имеют своей целью достижение высокой эффективности. Внутри дискурсивной технологии самопроектирования эта система подпроцессов представляется нам как совокупность операторов построения жизненного проекта и/или проекта изменения личностных характеристик индивида, операторов для диагностики ресурсов, осуществления выборов, целеориентированных действий и тиражирования полученных результатов.

Опираясь на информационно-синергетический подход, разработанный И.В. Мелик-Гайказян [8], технологический процесс самопроектирования можно представить как многостадийный необратимый процесс становления новой структуры в открытой неравновесной системе, начинающийся со случайного запоминаемого выбора, который эта система делает, переходя от хаоса к порядку, и завершающийся целенаправленным действием

согласно алгоритму или программе, отвечающим семантике выбора.

В русле вышесказанного, одной из важных задач моделирования технологического процесса самопроектирования является повышение качества избирательного взаимодействия человека с Миром, выделение механизмов отбора из среды ресурсов, имеющих для индивида актуальный смысл. Очевидно, что эти механизмы направлены на установление определенных соответствий между тем, что составляет актуальный запрос человека к среде, и тем, что в самой среде может на этот запрос «откликнуться», ответить. Таким образом, мы выходим на проблему качества работы своего рода «сита», ячейки которого представляют собой динамическую систему значений, смыслов и ценностей личности, обуславливающую степень открытости человека Миру и Себе самому.

Для понимания содержательных аспектов этапов технологического процесса самопроектирования обратимся к концепции познания Ч.С. Пирса, согласно которой процесс актуализации возможного, конструирования образа будущего можно представить в единстве трех последовательных этапов: Первичности, Вторичности и Третичности, соотносимых с тремя соответствующими модусами бытия (категориями бытия и познания) [11].

Так, Ч.С. Пирс под «Первичностью» понимает неопределенное качество, «качество в возможности». Объект на этом уровне уже может идентифицироваться, но еще не определяется. Именно в Первичности Ч.С. Пирс видит необходимую предпосылку опыта, ощущение единого, целостного, определяемого только на уровне качества [11]. На этом этапе может происходить интуитивное имплицитное знакомство, определение возможности, предварительное отождествление, предчувствие образа будущего, которого, как такового, еще нет, а существует лишь ощущение возможности его детерминации. Важно подчеркнуть, что возможность описания образа будущего рассматривается Ч.С. Пирсом скорее как монада, единое целое,

неоспоримое, установленное: здесь не имеет значения, какова именно Идея будущего, скорее важна сама возможность его описания, возможность детерминации Идеи будущего, конструирования будущего, которые есть у каждого.

В понимании Ч.С. Пирса, уровень «Вторичности» представляет собой уровень пребывания вещей, на котором свобода идеи ограничивается «сопротивлением реальности», и тем самым придает вещи определенную устойчивость, вынуждая видеть ее во всей множественности и индивидуальности. На этом этапе устанавливаются отношения как внутри самой вещи, так и между вещью и действительностью, соотношения идеи с миром фактов; происходит определение места идеи в мире Другого, актуализация Идеи. Процесс конструирования здесь выражается в определении идеи, образа будущего и его соотношения с другими возможными альтернативными вариантами, отношений между образом будущего и фактической реальностью: образ будущего приобретает свое первичное содержание, формируясь с учетом фактов. Таким образом, актуализацию Идеи будущего можно представить как отождествление образа Будущего и многообразия фактов Настоящего.

На следующем уровне происходит провозглашение нормы существования вещи, то есть уровень «Третичности» представляет собой уровень «закона и понимания». Здесь идея приобретает статус реальности. Именно реальность, представленная в процессе конструирования, и позволяет описывать концепт «будущее». Третичность является категорией медиации, синтеза, установления закономерностей, взаимосвязей, взаимозависимостей и правил взаимодействия между Идеей и миром Другого. На этом этапе происходит корректировка и окончательное представление образа [11].

Процесс проектирования будущего можно также описать как процесс творения художественного произведения. Изначально художник чувствует только общую идею, единый образ, а также имеет возможность и желание его воссоздать. Затем образ запечатлевается схематически, формируется эскиз, постепенно

наполняется цветовыми оттенками. В процессе воссоздания образа художник действует в пределах определенных правил, выступающих теми закономерностями, согласно которым воспроизводится изначальный замысел.

Для иллюстрации описанного процесса приведем цитату В. Гога: «Цель моя вырисовывается медленно, но верно: ведь набросок становится эскизом, а эскиз – картиной лишь по мере того, как начинаешь работать более серьезно, углубляя и уточняя первоначальную мысль, неясную и мимолетную» [2, 55].

В контексте самопроектирования жизненный путь человека, артикулируемый как проект и, одновременно, как процесс воплощения этого проекта, может пониматься как особый вид «Я-текста» личности, порождение которого сопряжено с прохождением обозначенных выше этапов.

Так, исходно протопроjekt пребывает в своем возможном состоянии в мифе (в личностном мифе), в котором сконцентрированы основные жизненные смыслы, ценности, «цель жизни», «стратегии» и общие принципы ее реализации. Протопроjekt может присутствовать в жизни человека скрытым, непроявленным образом неопределенно долгое время, находиться в фоновом, «дремлющем» состоянии. Условием эксплицитации протопроекта может выступать бесконечное множество самых разных факторов.

Рассматривая процесс генерации информации в сложной неравновесной системе, которая происходит в ситуации выбора, И.В. Мелик-Гайказян [8] вслед за Г. Кастлером [4] утверждает, что человек (информационная система, группа, общество) в «точке бифуркации» при отсутствии каких-либо специальных дополнительных указаний склонен реализовывать стратегию случайного выбора.

В русле обсуждаемой проблемы важным мировоззренческим выводом синергетики является тезис о том, что у человечества в целом и у каждого отдельного человека существует множество судеб. Синергетика провозглашает открытость будущего, множественность перспектив, способность

мира творить инновации, обусловленные тем, что случайность, внутренняя спонтанность, «ничем не детерминированное отклонение» никогда не могут быть устранены, так как лежат в самой основе бытия: рождение нового возможно лишь в мире, наполненном случайностями.

В любом случае семантика первоначального выбора запускает процесс генерации ресурсов (как внешнего, так и внутреннего характера) и приводит к построению оператора, который определяет дальнейшее протекание (прерывание) процесса самопроектирования. Критерием «удачно» построенного оператора первоначального выбора, с нашей точки зрения, может выступать высокий уровень соответствия образа результата (цели во времени) и первоначально возникшей цели человека. В результате такого выбора протопроект может начать проявляться, «прорасти» в личностный прототекст.

Каждый «Я-текст» личности имеет свой прототекст, являющийся не только совокупностью всех текстов (в широком значении), но и совокупностью всех кодов, лежащих в основе «Я-текста», который, в свою очередь, выполняет метареферентную функцию по отношению к прототексту, то есть интерпретирует его смысл.

Очевидно, что маркировка четкого начала и конца процесса текстопорождения личности является невозможной, как и невозможным является разведение процессов порождения и рецепции личностных текстов. Обычно первым этапом этого процесса является зарождение замысла, но сам момент этого зарождения редко удается отрефлексировать и реконструировать с достаточной вероятностью. Кроме вышеобозначенных, причиной таких «неудач» может выступать неопределенность самого замысла, что обуславливает направленность вектора рефлексии не на конкретный замысел, а на динамику его миграций.

Аналогичная ситуация проблематизируется и исследователями фольклора, где выявление первичного текста (прототекста) чаще всего не является возможным. В процессе самопроектирования мы чаще всего имеем дело с гипотетическим

прототекстом (его исследовательской реконструкцией), построенным на основе семантического инварианта метатекстов отсутствующего прототекста.

В контексте порождения «Я-текста» таким отсутствующим (не достаточно определенным) прототекстом выступает замысел, зафиксированный в различных черновых вариантах, черновиках личностного текста. Под черновиками мы здесь будем понимать те личностные содержания (значения, смыслы, ценности), которые не были ассимилированы, присвоены личностью как «ее собственные», «ей принадлежащие», «ею порожденные» либо «ошибочно порожденные».

А реализуемый в своих жизнеосуществлениях человеком личностный текст («беловой», «чистой») становится, в определенном смысле, архитектстом, т. е. реконструкцией замысла (инварианта или модели текста) на основе семантического ядра черновых вариантов, которые рассматриваются как каналы связи между замыслом и окончательным «Я-текстом» личности.

С нашей точки зрения, черновики занимают центральное место в процессе текстопорождения личности, что выразительно охарактеризовано О. Мандельштамом: «Черновики никогда не уничтожаются. В поэзии, в пластике и вообще в искусстве нет готовых вещей. (...) ... сохранность черновика – закон сохранения энергетики произведения» [7].

Сходные идеи принадлежат М.Н. Эпштейну, с его точки зрения «черновики не отбрасываются, а срастаются в беловик, так что окончательный текст представляет возможность для большего числа вариативных прочтений, чем любой из черновиков. Произведение созревает по мере того, как вбирает в себя все свои предыдущие варианты и превращают стадии своего написания в потенции своего прочтения» [15, 208].

Человек есть, прежде всего, замысел: установки, планы – это предполагаемое и желаемое будущее. Однако попадая в эволюционное русло, «в конус притяжения определенного аттрактора, человек влеком будущим, строится из будущего. Эта внутренняя игра свободы выбора и преддетерминации, влечения к

будущему (план) и притяжения из будущего (аттрактор, будущее состояние), предполагаемого и реально наступающего, множественного и однозначного, развертывания и свертывания веера возможностей есть суть синергетического понимания течения жизни и творчества человека» [5, 47].

Осознание множественности путей развития, наличия альтернатив напрямую связано с осознанием возможностей личности в процессе самопроектирования. Так, с точки зрения И. Валлерстайна, «мы были бы мудрее, если бы формулировали наши цели в свете постоянной неопределенности и рассматривали эту неопределенность не как нашу беду и временную слепоту, а как потрясающую возможность для воображения, созидания, поиска. Множественность становится не поблажкой для слабого или невежды, а рогом изобилия сделать мир лучше» [1, 326].

В этой связи, подчеркнем, что в процессе самопроектирования задача сводится не к утилизации, а потенцированию, умножению смысловых возможностей личности. Произведение зарождается и развивается не столько в результате последовательных актуализаций исходного замысла, сколько в процессе приумножения замыслов, их соединений, совмещений, переплетений, взаимных проникновений в одном тексте, в результате чего он приобретает многослойность, многомерность и многосмысленность, приводя все знаки в состояние «наибольшей значимости» (М.Н. Эпштейн).

Таким образом, замысел, запечатленный в виде прототекста – первоначального мысленного наброска, схемы будущего проекта, его творческой «концепции», является первой ступенью процесса порождения личностного текста в процессе самопроектирования.

Прототекст является базовым текстом личности, от которого произрастают все другие тексты. В реальности мы напрямую не сталкиваемся с личностным прототекстом, он находится за пределами нашего осознания, что, в свою очередь, имеет важное следствие: как знаковая структура прототекст становится проявленным только в ситуации его нереализации.

Так, разведение этического и эмического уровней прототекста было предложено К. Пайком [16], взгляды которого

соотносятся с идеей Ф. де Соссюра, разграничивавшего эталон и воплощение, идеальную структуру и ее материальную реализацию [12]. В этом контексте, эмический уровень относится к идеальной структуре, а этический – к ее материальной реализации. Эмический уровень как более абстрактный выступает в качестве эталона возможных реализаций, которые происходят на этическом уровне.

Принципиальной особенностью прототекста является его способность к резким колебаниям внутри ценностно-смысловой направленности. Так, например, оптимизм и уверенность в своих возможностях здесь может мгновенно смениться самообвинением, самобичеванием, самоуничижением, позитив – негативом, а активность – пассивностью, а белое – черным.

В этой связи К. Леви-Стросс использует понятие «арматура» для описания базовых отношений, которые сохраняются при всех трансформациях мифа. В его терминологии, пользуясь инверсией, из одного типа мифа можно получить другой, которые совпадают в своих базовых параметрах [6].

Инверсия является одной из базовых логических категорий, которая позволяет осуществлять переход от осмысления явлений через определенный полюс к их осмыслению через полюс противоположный. В силу присущего инверсии консерватизма, она не в состоянии вывести субъекта за пределы сложившегося опыта, а «держит» его в пределах оперирования с наличными содержаниями. Инверсия характеризуется минимальной рефлексией. При инверсии переход от одного оппозиционного полюса к другому происходит «логически моментально», т. е. дистанцирование от одного полюса и партиципация к другому являются одним логическим актом. Таким образом, инверсию можно отнести к логической форме самого простого способа принятия решения, форме альтернативного выбора, ограниченного наличным опытом вариантов этих альтернатив в границах конкретной ситуации [9].

В диахронии – в случае отказа (полного или частичного) от изначального замысла – «продукт инверсионной обработки» сохраняется и рецептируется. Эта информация может стать

«действенной» в процессе создания определенных технологий для совершения личностью целенаправленных действий или тиражирования этого прототекста в социокультурном пространстве.

Очевидно, что на данном этапе процесса самопроектирования происходит «борьба» за доминирование определенного прототекста, поскольку он в дальнейшем будет предопределять конструирование как жизненного проекта индивида, так и проекта изменений его личностных характеристик.

В синхронии, после «признания» личностью конкретного прототекста, актуальность приобретает диагностика и перераспределение ресурсов в ее жизненном пространстве, в результате чего исходный прототекст, базовый для всех последующих текстопостроений, системным образом трансформируется в проект-ориентир.

Выводы. В русле психолого-герменевтического подхода, жизненный путь человека, артикулируемый как проект и, одновременно, как процесс воплощения этого проекта, рассматривается как особый вид «Я-текста» личности. В основе его порождения лежит протопроjekt, при определенных условиях «прорастающий» в личностный прототекст, который, в свою очередь, является не только совокупностью всех текстов (в широком значении), но и совокупностью всех кодов, лежащих в основе «Я-текста» личности.

В контексте порождения «Я-текста» «отсутствующим» (не достаточно определенным) прототекстом выступает замысел, зафиксированный в различных черновых вариантах, черновиках личностного текста – личностных содержаниях (значениях, смыслах, ценностях), которые не ассимилировались, не присвоились личностью (как «ее собственные», «ей принадлежащие», «ею порожденные») либо «ошибочно порожденные».

Реализуемый человеком в своих жизнеосуществлениях личностный текст («беловой», «чистой») является, в определенном смысле, архитектуром, т. е. реконструкцией замысла

(инварианта или модели текста) на основе семантического ядра «черновых вариантов», которые рассматриваются как каналы связи между замыслом и «окончательным» «Я-текстом» личности.

Литература

1. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ.; под ред. Б. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 368 с.

2. Ван Гог В. Письма /В. Ван Гог ; пер. с голл. П. В. Мелкой. –К.: Мистецтво, 1994. – 445 с.

3. Елисеев С. М. Проблемы и парадоксы гуманитарных технологий [Электронный ресурс] / С. М. Елисеев // Гуманитарные технологии и политический процесс в России : сб. статей / под ред. Л. В. Сморгунова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2001. – С. 21–34. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/727>

4. Кастлер Г. Возникновение биологической организации / Г. Кастлер ; пер. с англ., под ред. Л. А. Блюменфельда. – М. : Мир, 1967. – 89 с.

5. Князева Е. Н. Синергетически конструируемый мир / Е. Н. Князева // Синергетика : Будущее мира и России / под. ред. Г. Г. Малинецкого. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 42–56.

6. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К.Леви-Стросс. – М.: Республика, 1994. – 384 с. – (Серия «Мыслители XX века»).

7. Мандельштам О. Э. Разговор о Данте / О. Э. Мандельштам. – М. : «Искусство», 1967. – С. 27–28.

8. Мелик-Гайказян И. В. Методологические основания создания обобщенной модели коммуникации / И. В. Мелик-Гайказян // Вестн. Том. гос. пед. ун-та. Сер. Гуманитарные науки (философия и культурология). – 2006. – Вып. 7. – С. 37–43.

9. Пелипенко А. А. Культура как система / А. А. Пелипенко, И. Г. Яковенко. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 375 с. – (Серия «Язык. Семиотика. Культура»).

10. Петровский В. А. Личность в психологии : парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов н/Д. : Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.

11. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс; пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М.: Логос, 2000. – 448 с.

12. Соссюр Ф. де Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр ; пер. с фр. А. М. Сухотина ; под ред. и с примечаниями Р. И. Шор. – М. : УРСС Эдиториал, 2007. – 257 с. – (Серия «Лингвистическое наследие XX века»).

13. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – Вип. 6. – Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003 – С. 25–33.

14. Чепелева Н. В. Самопроектирование личности в дискурсивном пространстве / Н. В. Чепелева // Человек, субъект, личность в современной психологии : материалы Международной конференции, посвященной 80 летию А. В. Брушлинского / Отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – Т. 3. – С. 342–345.

15. Эпштейн М. Н. Философия возможного / М. Н. Эпштейн. – СПб : Алетейя, 2001. – 334 с. – (Серия «Тела мысли»).

16. Pike K. L. Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior / K. L. Pike ; 2nd ed. – The Hague : Mouton and Co, 1967. – 762 p.

References

1. Vallerstajn, I. (2003). *Konec znakovogo mira: sociologiya XXI veka [End of the familiar world: sociology of the XXI century]*. В. Л. Inozemtsev (Ed.). Moscow: Logos [in Russian].

2. Van Gog, V. (1994). *Pis'ma [Letters]*. Kyiv: Mistectvo [in Ukrainian].

3. Eliseev, S.M. (2001). Problemy i paradoksy gumanitarnyh tekhnologij [The problems and paradoxes of humanitarian technologies]. L.V. Smorgunov (Ed.). *Gumanitarnye tekhnologii i politicheskij process v Rossii : sb. Statej – Humanitarian technologies and political process in Russia: Coll. Articles.* (pp. 21–34). Saint Petersburg: Izd-vo SPbGU. Retrieved from <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/727> [in Russian].

4. Kastler, G. (1967). *Vozniknovenie biologicheskoy organizacii [The emergence of a biological organization]*. L.A. Blyumenfel'd (Eds.). Moscow: Mir [in Russian].

5. Knyazeva, E.N. (2008). Sinergeticheski konstruiruemyj mir [Synergistically constructed world]. G.G. Malinetskiy (Ed.). *Sinergetika: Budushchee mira i Rossii – Synergetics: The Future of Peace and Russia.* (pp. 42–56) Moscow: Izd-vo: LKI [in Russian].

6. Levi-Stross, K. (1994). Pervobytnoe myshlenie [Primitive thinking] Moscow: Respublika [in Russian].

7. Mandel'shtam, O.E. (1967). *Razgovor o Dante [Talk about Dante]*. Moscow: «Iskusstvo» [in Russian].

8. Melik-Gajkazyan, I.V. (2006). Metodologicheskie osnovaniya sozdaniya obobshchennoj modeli kommunikacii [Methodological grounds for creating a generalized model of communication] *Vestn. Tom. gos. ped. un-ta. Ser. Gumanitarnye nauki (filosofiya i kul'turologiya) – Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University. Series Humanities (Philosophy and Culturology)*, 7, 37-43 [in Russian].

9. Pelipenko, A.A. & Yakovenko, I.G. (1998). *Kul'tura kak sistema [Culture as a system]*. Moscow: Yazyki russkoj kul'tury [in Russian].

10. Petrovskij, V.A. (1996). *Lichnost' v psihologii : paradigma sub"ektnosti [Personality in psychology: the paradigm of subjectness]*. Rostov n/D: Izd-vo «Feniks» [in Russian].

11. Pirs, Ch.S. (2000). *Izbrannye filosofskie proizvedeniya [Selected philosophical works]*. Moscow: Logos [in Russian].

12. Sossyur, F. de (2007). *Kurs obshchej lingvistiki [Course of General Linguistics]*. R.I. Shor (Ed.). Moscow: URSS EHDitorial [in Russian].

13. Chepeleva, N.V. (2003). Psihologicheskie mekhanizmy ponimaniya i interpretacii lichnogo opyta [Psychological mechanisms of understanding and interpreting of personal experience]. *Mova i kul'tura (Naukovij shchorichnij zhurnal), Psihologiya movi i kul'turi. Mova i zasobi masovoї komunikacii – Language and Culture (Scientific Annual Magazine). Psychology of language and culture. Language and means of mass communication.* Kyiv: Vidavnichij Dim Dmitra Burago, 6(II), 25-33 [in Ukrainian].

14. Chepeleva, N.V. (2013). Samoprojektirovaniye lichnosti v diskursivnom prostranstve [Self-designing of person in discursive space]. *Chelovek, sub'yekt, lichnost' v sovremennoy psikhologii: materialy Mezhdunarodnoy konferentsii, posvyashchenoy 80-letiyu A. V. Brushlinskogo – Person, subject, personality in modern psychology: materials of the International Conference dedicated to the 80th anniversary of A. V. Brushlinsky.* (Vol. 3, pp. 342-345). Moscow : Izd-vo «Institut psikhologii RAN», [in Russian].

15. Epshteyn, M.N. (2001). *Filosofiya vozmozhnogo [Philosophy possible]*. Saint Petersburg: Aleteyya [in Russian].

16. Pike, K.L. (1967). *Language in Relation to a Unified Theory of the structure of Human Behavior.* (2nd ed.). The Hague: Mouton and Co.

НАРАТИВІЗАЦІЯ РЕПЛІКАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ КУЛЬТУРИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ЯК ЗАСІБ ПОБУДОВИ ЖИТТЄВИХ СЮЖЕТІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Зазимко О. В.

Анотація. У статті розглянуто процес об'єктивування реплікаційних утворень культури повсякденності у життєвих сюжетах осіб юнацького віку. З оглядом на те, що в реплікаційних утвореннях культури повсякденності задані соціальні зразки проектів-орієнтирів саморозвитку особистості, проаналізовано формування механізму їх наративізації в юнацькому віці. Зазначено, що указані реплікаційні утворення є способом породження наративу, а наративізація, у свою чергу, задає межі їх існування в індивідуальному досвіді. Визначено місце коротких узагальнюючих наративів, які поєднують індивідуальну історію з культурним міфом. Наративізація, яка ґрунтується на рефлексії, у силу трансгресивної функції та взаємопроникливості смислів індивідуального і соціокультурного досвідів, збагачує та розширює обидва досвіди. Визначено основні види практик наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності: адаптивні практики, практики самозмін, інтерпретативного збагачення. Індивідуальні практики наративізації зумовлюють орієнтованість особистого проекту. У статті також указано на можливість методологічного визначення означених видів практик та перспективність дослідження процесу технологізації самопроекування особистості в юнацькому віці як відтворюваності практик наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності.

Ключові слова: наративізація, реплікаційні утворення культури повсякденності, проект-орієнтир, життєвий сюжет, самопроекування особистості, розвиток особистості, юнацький вік, практики наративізації.

Зазимко О.В. Нарративизация репликационных образований культуры повседневности как средство построения жизненных сюжетов в юношеском возрасте

Аннотация. В статье рассмотрен процесс объективации репликационных образований культуры повседневности в жизненных сюжетах лиц юношеского возраста. С учетом того, что в репликационных образованиях культуры повседневности заданы социальные образцы проектов-ориентиров саморазвития личности, проанализировано формирование механизма их нарративизации в юношеском возрасте. Отмечено, что указанные репликационные образования являются способом осуществления нарратива, а нарративизация, в свою очередь, задает границы их существования в индивидуальном опыте. Определено место коротких обобщающих нарративов, совмещающих индивидуальную историю с культурным мифом. Нарративизация, основанная на рефлексии, в силу трансгрессивной функции и взаимопроницаемости смыслов индивидуального и социокультурного опытов, обогащает и расширяет оба опыта. Определены основные виды практик нарративизации репликационных образований культуры повседневности: адаптивные практики, практики самоизменений, интерпретативного обогащения. Индивидуальные практики нарративизации обуславливают ориентированность личного проекта. В статье также указано на возможность методологического определения указанных видов практик и перспективность исследования процесса технологизации самопроектирования личности в юношеском возрасте как воспроизводимости практик нарративизации репликационных образований культуры повседневности.

Ключевые слова: нарративизация, репликационные образования культуры повседневности, проект-ориентир, жизненный сюжет, самопроектирование личности, развитие личности, юношеский возраст, практики нарративизации.

Zazymko O.V. Narrativization of replicative forms of everyday culture as a means of constructing life stories in youth

Abstract. *The article deals with the process of objectification of replicative forms of everyday life in life stories of young people. Taking into account that social samples of the project-guidelines of self-development of the personality are set in the replication formations of the culture of everyday life, the formation of the mechanism of their narrativization at the youthful age is analyzed. It is noted that these replicative forms may be a way of narrative implementation, and narrativization, in turn, sets the boundaries of their existence in individual experience. The place of short generalizing narratives, which combine individual history with a cultural myth, is determined. Narrativization which is based on reflection, due to the transgressive function and interpenetrability of the meanings of individual and sociocultural experiences, enriches and expands both experiences. The main types of practices of narrativization of replicative forms of everyday culture are defined: the adaptive practices, the practices of self-alterations and the practices of interpretive enrichment. Individual practices of narrativization determine the orientation of a personal project. The article also points out the opportunity of methodological definition of these types of practices and the prospect of studying the process of technologizing the personal self-design of young people as the reproducibility of practices of narrativization of replicative forms of everyday culture.*

Key words: *narrativization, replicative forms of everyday culture, a project-benchmark, life story, personal self-design, personal development, youth, practices of narrativization.*

Актуальність дослідження. Головне вікове завдання особистісного та соціально-професійного самовизначення спонукає осіб юнацького віку до побудови проекту-орієнтиру власного майбутнього життя. Здебільшого неосмислений набутий життєвий досвід юнаків і юначок, а також розмитість у баченні ними далеких перспектив особистого розвитку не сприяють визначенню підростаючим поколінням чітких цілей та унікальних завдань

особистісно-життєвого проекту. З іншого боку, трансляція культурою значної кількості різноманітних зразків для наслідування зумовлює складність самовизначення осіб юнацького віку. Тому найчастіше, особливо у ранньому юнацькому віці, планування саморозвитку є непослідовним, фрагментарним та досить мінливим у його спрямованості. Нездатність передбачити планомірність саморозвитку та розгортання життєвої лінії робить процес самовизначення зтяжним, інколи аж до зрілого віку. Несформованість процесу смислопородження щодо власних життєвих цілей, сензитивним періодом якого, безперечно, є юнацький вік, у зрілому віці ускладнює, або й унеможлиблює («переважно непроектні особистості» за О. Зарецькою) самопроекування особистості [4]. Людина, яка не здатна до проектування власної особистості, «плине за течією», досить часто нарікаючи на власну невдалу долю. Тож, дослідження механізмів побудови унікальних життєвих сюжетів в юнацькому віці має неабияку прикладну цінність у сучасній фрагментарно-мозаїчній повсякденній культурі.

Особи юнацького віку канву для власних життєвих сюжетів здебільшого черпають у культурних зразках повсякденності. Культурою повсякденності вважається цілісний соціокультурний життєвий світ загальних значень і смислів, який сприймається людьми як даність, що не підлягає сумніву (*sensus communis*), світ звичок поведінки і мислення як у суспільному житті, так і в приватному побуті [2]. Культура повсякденності розглядається як природна, самоочевидна умова і простір людської життєдіяльності. Соціальні зразки проектів-орієнтирів саморозвитку особистості задані у реплікаційних утвореннях культури повсякденності, особисте освоєння та індивідуальне «обживання» яких можливе за допомогою їх розгортання в індивідуальному досвіді, почасти під час їх наративізації. Вивчення механізму наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності на постнекласичному етапі розвитку психологічної науки має теоретичну цінність щодо з'ясування механізмів розвитку особистості.

Стан дослідження проблеми. Дослідження культури повсякденності є досить популярними у галузі сучасних соціально-гуманітарних наук ще з 60-их років минулого століття. Зокрема, значний інтерес викликають дослідження повсякденності як відносно автономного «світу досвіду» (А. Шюц). Вивчення повсякденності дозволяє побачити відображення високої культури у побуті, що відкриває нові деталі відомих і зрозумілих речей. З іншого боку, буденне життя розкидає свою символічність і нетривіальність. Дослідження культури повсякденності дали змогу з'ясувати типові, повторювані, звичайні форми практик, які залишалися на периферії класичних соціально-гуманітарних дисциплін.

Предметом дослідження у культурі повсякденності є сукупність характерних для буденного життя людей соціальних практик (поведінки, мислення, мовлення тощо), а також і відхилення від цих практик, які є потенційним джерелом оновлення культури. Культура повсякденності існує лише в контексті певної конкретної культурно-історичної епохи. Елементи культури повсякденності сприймаються людьми як дійсний світ з певними устоями, нормами і звичками, які входять у поняття здорового глузду.

В індивідуальному досвіді людини соціальні практики культури повсякденності об'єктивуються у формі дискурсивних практик. Тому у рамках заявленої теми статті, інтерес викликають лінгвістичні дослідження розмовної мови, у якій і відтворюється (реплікується) культура повсякденності.

Реплікацію, яка має в основі конструктивний принцип, можна розглядати як компонент синергетичного механізму, що проявляється у «виникненні порядку із хаосу». Надбання соціокультурного досвіду людства для індивідуального досвіду молодшої людини нерідко вбачаються як хаотично представлені компоненти, складові життя, які впорядковуються у вибудуванні сюжету власної життєвої історії. Побудова життєвого сюжету ґрунтується на певних засвоєних реплікаційних утвореннях культури повсякденності.

Реплікаційним смислом стосовно освоєння соціокультурного досвіду наділяються мовні ігри, які Л. Вітгенштейн представив у трьох взаємодоповнювальних розуміннях: по-перше, це вихідні лінгвістичні форми, з яких починається вивчення мови шляхом включення учня в певні види діяльності [1, п. 7]; по-друге, «ігри» розглядаються як спрощені, ідеалізовані моделі вживання слів, послідовне ускладнення яких демонструє динаміку мови [1, пп. 21–22]; по-третє, соціокультурний аспект «ігор» відбитий в поняттях «компонент діяльності» або «форми життя» [1, п. 23].

На рівні смислової реплікації соціокультурного досвіду можна аналізувати й інші лінгвістичні концепти: «фонові практики» (М. Фуко), «фрейми» (М. Мінський, Гр. Бейтсон), «рамки» (І. Гофман), повсякденну інтерпретацію (З. Сьорль); «неявне знання» (М. Полані), «знання як» на противагу «знанню про» (Г. Райл), чи соціолінгвістичні «прецедентні феномени».

Отже, основною метою статті є визначення процесу об'єктивування реплікаційних культурних утворень у життєвих сюжетах осіб юнацького віку. У межах поставленої мети здійснимо спробу вирішити зокрема завдання з'ясування видів та особливостей практик самопроєктування особистості юнацького віку за допомогою освоєних нею певних реплікаційних утворень культури повсякденності.

Основний виклад. Найбільш дослідженим механізмом реплікації утворень культури повсякденності в індивідуальному особистому досвіді є їх наративізація. В юнацькому віці, в якому формується відчуття просторово-часової розмірності особистого досвіду, і що, в свою чергу, сприяє побудові життєвих проєктив-орієнтирів, активізується процес наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності. Саме вони, в першу чергу, є тими «освоєними нормами», які у цьому віці не підлягають достатньо критичному осмисленню. Соціокультурні устої, які частіше неусвідомлено визначені особистістю як найбільш відповідні їй, насичуються індивідуальними цілями і життєвими

завданнями, що в цілому задає унікальність власної життєвої історії.

Стосовно реплікаційних утворень культури повсякденності наратив є категорією, яка задає їхні рамки та межі. Реплікаційні утворення культури, у свою чергу, є способом породження, комунікативного самоздійснення, існування наративу, способом інтерпретації інформаційних повідомлень в цілому, а не окремо взятих ситуацій чи дій. На це співвідношення на прикладі мовних ігор як одного із різновидів реплікаційних утворень культури повсякденності справедливо вказували В. Суровцев і В. Сиров, зазначаючи, що мовна гра актуалізує наратив, змінюючи рухомі межі конотативного поля [5].

Наративізація є процесом репрезентації уявлень про реальність, який є одночасно і трансформуючим механізмом, за допомогою якого відбувається перетворення реальності та оволодіння нею. Особи юнацького віку, застосовуючи засвоєні звичні «мовні ігри» (Л. Вітгенштейн), «фонові практики» (М. Фуко) чи інші реплікаційні культурні утворення, формують оповідну ідентичність власної особистості.

У формуванні оповідної ідентичності на етапі насичення проекту-орієнтиру відповідними бажаними подіями особливу роль відіграють короткі наративи. Такі, ще не розгорнуті, розповіді є узагальнюючими і часто поєднують власну (індивідуальну) історію з певним культурними міфом. Зовні наративні оповіді людини про своє майбутнє виглядають фрагментарно і ніби без єдиного смислового ядра. Втім, такий «період стагнації» розвитку особистості юнацького віку насправді може бути періодом інтенсивного пошуку власних смислів саморозвитку. Варто зазначити, що сама наративізація пов'язана з деміфологізацією і раціоналізацією, критикою, переосмисленням міфу, логікою і рефлексією, тобто володіє значним деміфологізуючим потенціалом, хоча певна деміфологізація призводить до появи іншої міфологізуючої основи з більш індивідуалізованими смислами.

Наративізація є не лише процесом привласнення та розгортання в індивідуальній оповіді культурного досвіду. Наративізація, яка ґрунтується на рефлексії, у першу чергу, є процесом обробки власного життєвого досвіду. Рефлексія в наративі завжди починається вже на засвоєних певних реплікаційних утвореннях культури повсякденності. У створенні оповіді про себе процес рефлексування індивідуального досвіду дозволяє ніби відділитись від нього, стати у позицію спостерігача за собою і сформуванати унікальну оповідну ідентичність особистості. Наратив володіє проективною фіналізацією, дає можливість побачити з позиції стороннього спостерігача життя в цілому як закінчений процес. Наративізація як різновид репрезентації дає людині певну свободу стосовно власного життя, дозволяє усвідомлювати та збагачувати його. За допомогою практик наративізації подієвих складових власного життя стає можливим опрідечування самого життя, перспективна спрямованість якого вирисовує подієвий проект розвитку особистості.

Отже, наративізація, яка має трансгресивну функцію, дозволяє особистості «здійснити перехід» через межі, встановлені практиками культури повсякденності та власного життєвого досвіду, роблячи їх взаємопроникливими і стираючи зумовлені ними перепони. Взаємопронизаність смислами культурного та індивідуального досвідів збагачує та розширює ці достатньо замкнені, але в силу проникливості їхніх меж і нескінченні кола досвідів.

Головне вікове завдання особистісного самовизначення та розвиток здатності до смислотворення спонукає юнаків і юначок до постановки цілей і завдань життєвого проекту та наповнення його відповідними подіями. Осягнення етики відповідальності дозволяє побудувати сюжет реалізації життєвого проекту з врахуванням наявних та передбачених бажаних особистісних ресурсів. Освоєні реплікаційні утворення культури повсякденності задають «вибір» практик наративізації подієвих складових

власного життя, які зумовлюють вид орієнтованості особистого проекту.

Проекти особистості Н. Чепелева поділяє за наступними видами: соціально-орієнтований, особистісно-орієнтований та альтернативний [8]. Основною метою соціально-орієнтованого проекту є відповідність особистості вимогам певних соціальних структур і взірцям поведінки у різних сферах життя. Діяльність людини, яка проектує власну особистість за соціальними орієнтирами, детермінується зовнішніми відносинами з оточенням, потребою пристосовуватися до визначених соціокультурних стандартів життя та його законів, або надавати їм опір, який постає як необхідність для збереження власної самості. Тобто, основні практики життєтворення особистості полягають у пізнанні оточуючого світу та пристосуванню до його правил і вимог. Саме такий розвиток особистості пропагувався на класичному етапі розвитку психологічної науки.

Мета особистісно-орієнтованого проекту визначається прагненням людини, яка визнає нескінченність власного внутрішнього світу, до самозмін. Оточуючий світ здебільшого сприймається нею як засіб власного розвитку, тому метою нарративних практик у межах такого особистого проекту є позбавлення від зовнішньої залежності, самоудосконалення та самоконтроль. Прагнучи до свободи, але будучи дещо відчуженою від результатів своїх дій, людина часто уникає відповідальності за результати саморозвитку. Вказані практики розвитку особистості у культурі соціуму з'явилися на некласичному етапі розвитку наукових галузей та, згодом, укорінилися у повсякденних практиках.

У класичному і некласичному розумінні, практики самопроекування особистості визначаються провідним принципом саморозвитку: адаптації чи самозмін. Домінування того чи іншого принципу, безумовно, є конфліктним та спрямованим «на розвиток лише окремих сторін людини, далекої від єдності не тільки з природою і навколишнім світом, а й самою собою» [6, 336]. Два види проектів особистості, за якими визначаються різні

головні умови розвитку (зовнішні чи внутрішні) визначають особливості й риси практик її саморозвитку.

У класичному варіанті практики мають чуттєво-предметний характер і детермінуються зовнішніми потребами людини, зумовленими середовищем її життєдіяльності. Тобто, розвиток людини ґрунтується на фізичній діяльності, пов'язаній з пізнанням якоїсь частини навколишнього середовища, зокрема і власної природи. З огляду на різноманітність навколишнього світу, практики людини теж різноспрямовані, але мають зовнішній вектор.

У некласичних практиках більшою частиною відбивається самість людини, її сприйняття та переживання самої себе і світу. Різноманітність розумових інтенцій дозволяє людині бути різноспрямованою та необмеженою у своїх власних прагненнях, перетворюючи свій особистий світ. Означені практики сприяють побудові особистісно-орієнтованого проекту.

Класичні та некласичні практики включають процеси перевизначення і довизначення задач на смисл. Тобто, у побудові проектів власної особистості людина як перевизначає смисл завдань (змінює їх структуру з метою адаптації до власної психічної реальності), які ставить перед нею соціум, так і довизначає їх за смисловим наповненням (привносить особистісний сенс, що призводить до трансформації смислового простору особистості, спонукаючи її до саморозвитку) [див. статтю Н. Чепелевої у цьому збірнику].

Варто зазначити, що окремо взяті у чистому вигляді два типи традиційних практик: класичні (спрямовані на адаптацію) і некласичні (спрямовані на самозміни), нехтують самою унікальністю людини. Можливо тому, в юнацькому віці досить часто зустрічаються особисті проекти змішаного типу: соціально-особистісної чи особистісно-соціальної орієнтованості [3]. У змішаних проектах наявні обидва типи наративних практик, але за провідної ролі якогось із них.

Постнекласичні практики розвитку, які в «авангардному» юнацькому віці вже набувають рис повсякденних, передбачають

інтеграцію «адаптивних практик» і «практик самозмін», відкривають погляд на людину в її взаємозв'язку із середовищем і самою собою. Це змінює уявлення не тільки про природу і межі особистості, але й про діяльність людини як основу будь-якої практики. Практики саморозвитку, які передбачаються альтернативним проектом особистості, насичені взаємопронизаними смислами соціокультурного та індивідуального досвідів та мають вектор спрямованості на світ можливого. Такі практики можна назвати практиками інтерпретативного збагачення.

Методологічно визначити вид наративної практики можливо за умови ідентифікації певного смислу у вербальній розповіді. Вичленивши смисл, можна аналітично розглянути всі умови (засвоєні реплікаційні утворення культури повсякденності, розуміння розвитку особистості та її життєвого шляху тощо), які дали можливість для появи та формулювання і артикуляції цього смислу в дискурсі. Освоєні реплікаційні утворення культури повсякденності задають «вибір» практик наративізації подієвих складових власного життя, які зумовлюють вид орієнтованості особистого проекту.

Висновки. В юнацькому віці основою проектів-орієнтирів власного життя та своєї особистості слугують засвоєні реплікаційні утворення культури повсякденності, яка, в свою чергу, постійно збагачується шляхом взаємопроникнення смислів соціокультурного та індивідуального досвідів. Одним із механізмів трансформації проектів-орієнтирів у життєві сюжети є наративізація реплікаційних утворень культури. Самі ж реплікаційні утворення культури повсякденності є способом породження наративу.

Наявність в історіях юнаків та юначок коротких нерозгорнутих наративів, у яких відбивається поєднання індивідуальної історії з певним реплікаційним культурним утворенням, вказує на актуалізований процес пошуку смислів саморозвитку. За допомогою трансгресивної функції наративізації та процесів перевизначення і довизначення задач на смисл

особистість отримує можливість «здійснити вихід» за межі, встановлені практиками культури та привнести власні смисли до побудови автопроекту. Вектор спрямованості бажаного саморозвитку визначають індивідуальні практики наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності.

Адаптивні практики наративізації детермінуються зовнішніми потребами людини, зумовленими середовищем її життєдіяльності, пов'язані з самопізнанням і самоудосконаленням та спрямовані на відтворення життєвих сюжетів, які транслюються у надбаннях соціокультурного досвіду, в індивідуальній життєвій історії.

Практики самозмін ґрунтуються на визнанні нескінченності власного внутрішнього світу, включають самовдосконалення і самоконтроль та спрямовані на обрання із арсеналу сюжетів саморозвитку, які зберігаються у соціокультурному досвіді та є відображенням високої культури у побуті, певного сюжету, який насичується індивідуальними смислами особистісного розвитку.

Практики інтерпретативного збагачення насичені взаємопронизаними смислами соціокультурного та індивідуального досвідів та мають спрямованість на світ можливого.

Індивідуальні практики наративізації зумовлюють орієнтованість особистого проекту, який можливо діагностувати за допомогою вичленення основного смислу в наративній розповіді та з'ясування спрямованості провідної практики наративізації, за допомогою якої окреслюється індивідуальна сюжетна історія життя.

Перспектива дослідження передбачається у з'ясуванні умов та можливостей технологізації самопроекткування особистості в юнацькому віці як відтворюваності практик наративізації реплікаційних утворень культури повсякденності.

Література

1. Витгенштейн Л. Философские исследования / Людвиг Витгенштейн. – М.: «АСТ», 2011. – 142 с.

2. Енциклопедія фонду знань «Ломоносов» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0134587>

3. Зазимко О. В. Самопроектування особистості в юнацькому віці / О. В. Зазимко // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С. 103–140. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> .

4. Зарецька О. О. Дискурсивні практики самопроектування дорослих / О. О. Зарецька // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С. 140–172. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> .

5. Суровцев В. А. Языковая игра и роль метафоры в научном познании / В. А. Суровцев, В. Н. Сыров [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://philosophy2.ru/library/surovtsev/syrov.html>.

6. Телиженко Л. В. Постнеклассические практики: антропологическая специфика / Л. В. Телиженко // Постнеклассические практики: опыт концептуализации: коллективная монография / Под общ. ред. В. И. Аршинова и О. Н. Астафьевой. – СПб. : Издательский дом "Мирь", 2012. – С. 335–353.

7. Фуко М. Археологія знання / Мішель Фуко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.

8. Чепелева Н. В. Самопроектирование и развитие личности // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – 2015. – Том II: Психологічна герменевтика. – Випуск 9. – С. 4–17.

References

1. Wittgenstein, L. (2011). *Filosofskie issliedovania* [Philosophical studies]. Moscow: AST [in Russian].

2. Entsiklopediya fondu znan' «Lomonosov» [Encyclopedia of Knowledge Foundation "Lomonosov"].(n.d.) Retrieved from

www.lomonosov. Retrieved from <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0134587>[in Russian].

3. Zazymko, O. V. (2016) Samoproektuvannya osobystosti v yunats'komu vitsi [Self-design of the personality in adolescence]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva, N.V. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

4. Zaretska, O. O. (2016) Dyskursyvni praktyky samoproektuvannya doroslykh [Discursive practices of self-design of adults]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

5. Surovtsev, V.A. & Syrov V.N. Yazykovaya igra i rol metaforyi v nauchnom poznanii [Language game and role of metaphor in scientific knowledge]. Retrieved from <http://philosophy2.ru/library/surovtsev/syrov.html>. [in Russian].

6. Telizhenko, L. V. (2012) Postneklassicheskie praktiki: antropologicheskaya spetsifika [Postnonclassical practices: anthropological specificity]. *Postneklassicheskie praktiki: opyt kontseptualizatsii - Post-nonclassical practices: the experience of conceptualization*. Arshinova V.I. & Astafyeva O. N. (Ed.). St. Petersburg: Izdatelskiy dom "Mir" [in Russian].

7. Foucault, M. (2003) Arkheolohiya znannya [Archeology of knowledge]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].

8. Chepeleva, N. V. (2015) Samoproektyrovanye y razvytye lychnosti [personal self-designing and development]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Psykholohichna hermenevtyka - Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics*. Kyiv [in Russian].

ОСОБИСТІСНЕ САМОПРОЕКТУВАННЯ І ПРОБЛЕМА РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Лебединська І.В.

Анотація. У статті розглянуто феномен раціональності особистісного самопроекткування. Передбачається, що дискурсивні технології особистісного самопроекткування є результатом культурно-історичного розвитку і регулюються відповідним типом дискурсивної раціональності. Раціональність особистісного самопроекткування розуміється як внутрішньо мотивоване слідування існуючим формам інтеракції та інтерсуб'єктивно визначеним нормам особистісного самопроекткування. Стверджується, що форма втілення і/або стилізація досвіду особистісного самопроекткування набуває нормативної процесуальності завдяки внутрішній раціональності людини, яка мотивується цілями та шляхами конструювання життєвого проекту і конститується раціональним порядком особистісного самопроекткування. Інтерпретується феномен символічної напередструктурованості життєвого проекту як культурної наративізації пред'явленості людини самій собі та своєму майбутньому. Як дискурсивна форма досвіду самопроекткування аналізується феномен життєвого стилю. Обговорюються особливості життєвого стилю у культурі постмодерну.

Ключові слова: особистісне самопроекткування, раціональність, символічне напередструктурування, життєвий стиль.

Лебединская И.В. Личностное самопроектирование и проблема рациональности

Аннотация. В статье рассматривается феномен рациональности личностного самопроектирования.

Предполагается, что дискурсивные технологии личностного самопроектирования являются результатом культурно-исторического развития и регулируются соответствующим типом дискурсивной рациональности. Рациональность личностного самопроектирования понимается как внутренне мотивированное следование существующим формам интеракции и intersubjectively определенным нормам личностного самопроектирования. Утверждается, что форма воплощения и/или стилизация опыта личностного самопроектирования обретает нормативную процессуальность благодаря внутренней рациональности человека, которая мотивируется целями и путями конструирования жизненного проекта и конституируется рациональным порядком личностного самопроектирования. Интерпретируется феномен символической предструктурированности жизненного проекта как культурной нарративизации предьявленности человека самому себе и своему будущему. Как дискурсивная форма опыта личностного самопроектирования анализируется феномен жизненного стиля. Обсуждаются особенности жизненного стиля в культуре постмодерна.

Ключевые слова: личностное самопроектирование, рациональность, символическое предструктурирование, жизненный стиль.

Lebedynska I.V. Personal self-designing and problem of the rationality

Abstract. *The article considers the phenomenon of rationality of personal self-designing. It is assumed that the discursive technologies of personal self-designing are the result of cultural and historical development and are regulated by the appropriate type of discursive rationality. Rationality of personal self-designing is understood as an internally motivated adherence to existing forms of interaction and intersubjectively defined norms of personal self-designing. It is asserted that the form of embodiment and/or stylization of the experience of personal self-designing acquires normative processuality due to the internal rationality of a person, which is motivated by the goals and*

ways of constructing life's project, and is constituted by the rational order of personal self-designing.

The phenomenon of symbolic pre-structuredness of life project is interpreted as cultural narrative of man to itself and to his future. The phenomenon of life style is analysed as a discursive form of experience of the personality of self-designing. The features of life style in the culture of post-modern come into question.

Key words: personal self-designing, rationality, symbolic pre-structuredness, life style.

Постановка проблеми. Сучасній людині доступна безліч рефлексивних ресурсів особистісного самопроекування. Майстер-класи і тренінги, коучінги і ток-шоу, наукові монографії і журнальні статті пропонують різного роду версії того, як стати успішним, побудувати гармонійні стосунки з оточуючими, структурувати власний time-менеджмент, упорядкувати нарративним рухом особисту життєву історію, зв'язавши минуле, сучасне та майбутнє у прозору послідовність, «упакувати», надати їй форму і порядок, втіливши у власному життєвому проєкті. Таку насиченість культурного простору інституціональними ресурсами особистісного самопроекування можна пояснити технічністю самого досвіду людини, якщо набуття певного типу досвіду розуміти як процес, конституйований відповідними типами знання, завдяки чому людина набуває здатність модулювати правила створення себе і свого власного існування.

Мета статті. На підставі теоретичного аналізу проблеми проаналізувати феномен раціональності особистісного самопроекування.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У своєму аналізі феномена раціональності досвіду самопроекування ми виходимо з того, що термін «техне» у перекладі з грецької класики означав мистецтво – створення, надання форми, втілення або структурування. Саме в цьому сенсі пропонує М.Гайдеггер розглядати екзистенційну сутність техніки, а бажання людини оволодіти певними технологіями тлумачить як прояв її технічності, як бажання оволодіти глибинними властивостями буття [8].

Головною відмінністю дискурсивної методології є розгляд досвіду самопроекування як сукупності символів і символічних інструментів в інтерпретації людиною самої себе. Це дає нам підстави, рухаючись у дослідницькому просторі дискурсивної методології, розширити феномен технічності досвіду самопроекування символічним потенціалом технічного, розглянувши його як своєрідне символічне інвестування у досвід самопроекування.

«Символ породжує думку» любив повторювати П.Рікер. Коли є поле символів, напружене потенціями символів, говорив М.Мамардашвілі, ми маємо шанс, ймовірність того, що попереду нас народиться нова думка. Проте тільки народиться, і тільки шанс (додам від себе – І.В.), оскільки згідно відомому ще з античних часів парадоксу, з думки думка не витікає. В думці треба перебувати – зусиллям. Треба самому мислити й сумніватися[7].

Однією з можливих версій інтерпретації цієї думки М.Мамардашвілі може бути неklasичне тлумачення феномена культури, яке позбавляє її прозорості та самодостатності і вводить параметри ситуативності, невизначеності, фрагментарності та мозаїчності. Це означає, що культурні цінності, що їх засвоює людина, можуть бути присвоєними як із позитивною, так і негативною валентністю, і як наслідок, стати позитивними і/або негативними чинниками особистісного самопроекування [4].

Неklasичний поворот у дослідженні феномена культури відкриває перед нами не тільки перспективу відмови від розуміння культури як ідеалізованої перспективи особистісного самопроекування, але й надає можливість поглянути на людину як на стихію, в онтологічному наративі якої потенційно присутній святий і грішний, небеса і пекло. Відомо, що більшість дослідників становлення культурної дисципліни (нормативності) людства пов'язує з подоланням культурної амбівалентності, в тому числі і стародавніх мов, а здатність людини до самопроекування розглядає як культурний артефакт, як результат культурно-історичного розвитку відповідних дискурсивних практик [4].

Культурне буття завдяки власній символічній множинності та різнобарвності володіє певною символічною автономією [5]. У

цій символічній реальності «жахливо заплутаній різними сплетіннями, цілим рядом співпадінь і перетинів, які наддетерміновані опозиціями і водночас функціонують у кількох регістрах»[3,73], людина предстає перед самою собою як заздалегідь символічно напередструктурований об'єкт, а її майбутнє відкривається їй як символічно напередструктурований проект.

Символічно напередструктурована реальність є нічим іншим як несвідомим, яке, як вважається, виконує суто операційну функцію і структуроване як мова. «Суб'єкт захоплений мовою, роль якої є визначальною, головною в історії суб'єкта... Спосіб втілення акту мови визначається більш менш для суб'єкта фіксаціями його характеру, його структури і завжди проектується на певний рівень, певний стиль ставлення до іншого»[3,73].

Теорія Ж.Лакана, продовжена або посилена феноменологічною традицією з її базовими концептами життєвого світу та смислового, тобто уявного, можливого горизонту, в якому відбувається самопроекування особистості, дає нам підстави говорити не тільки про конструювання психіки людини у відповідному дискурсі, але й про атрибутивну проєктивність людського існування, на чому фактично базуються основні методологічні посилки дискурсивної психології (Харре, Поттер). У такому контексті головне завдання дискурсивного аналізу трансформується у спробу відшукати символічні інструменти, за допомогою яких людина створює психологічну модель свого внутрішнього світу і світу оточуючого, на підставі якої вибудовує особистий і життєві проекти, зрозуміти, на перетині яких «ритмічних вузлів» та розломів вибудовується складна і рухлива тканина людського бажання, яке втілюється в утопічну мрію, конструктивний проект, художній маніфест [5].

У роботі «Дискурс і відповідальність» К.О.Апель, розмірковуючи над проблемою наукової реконструкції історії, робить висновок, згідно з яким адекватна реконструкція історії «має зважати принаймні на можливість історичного розвитку власних передумов»[1,43]. Називаючи це постулатом самовідтворення з точки зору майбутньої перспективи, вчений вважає, що еволюційний рух (очевидно і рух досвіду самопроекування – І.Л.), можна реконст-

руювати через процес «раціоналізації» людства, поставивши питання про співвідношення між (можливими) формами або типами раціональності людської дії [1]. «Я переконаний, що принципово можливо, шляхом трансцендентально-прагматичної рефлексії, здійснити систематичне обґрунтування типології всіх форм раціональності людської поведінки»[1,47].

Дискурсивні практики як процес виробництва, становлення та сприйняття значень, які утворюють дискурсивний порядок і є результатом культурно-історичного розвитку, регулюються відповідним типом раціональності, якщо під раціональністю розуміти існуючі форми інтеракції та інтерсуб'єктивно визначені норми (К.-О.Апель). Тобто, спосіб втілення досвіду самопроекування набуває відповідної нормативної процесуальності завдяки внутрішній раціональності людини, яка користується мовою як механізмом координації дій для досягнення взаєморозуміння.

Інтерпретація феномена раціональності в класичному дискурсі відрізняється від феноменологічної позиції Е.Гусерля, а концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса інколи тлумачиться як розгортання в сучасному філософському дискурсі принципово нової епістемологічної парадигми.

Головною умовою та ідеалом комунікативної раціональності, за Ю.Габермасом, є взаєморозуміння, яке визначається ним як раціонально вмотивована згода про будь що між учасниками комунікації. Досягнення взаєморозуміння стає можливим завдяки наявності цілої низки формальних структур: структури суб'єкта, структури дії, структури інтерсуб'єктивності та структури ситуації. У контексті теорії комунікативної раціональності передбачається, що суб'єкт володіє здатністю до мови і дії, а раціональність суб'єкта розуміється як його «диспозиція», як потенційна можливість суб'єктивності породжувати структури раціональності [9]. Фактично, мова йде про «нормативного» суб'єкта, здатного компетентно говорити і діяти у відповідному символічному середовищі, а також втілювати свої мрії, задуми, плани та проекти, модулювати та відповідним чином стилізувати себе та спосіб власного існування.

Засновником обговорення процесу західної раціоналізації та ініціатором програми реконструкції цього процесу К. О.Апель вважає Макса Вебера [1], якому належить продуктивна для нашого дослідження ідея інтерпретації дискурсивної форми, у якій, на думку К.- О.Апеля, втілюється досвід розвитку дискурсу раціональності. Такою дискурсивною формою є термін «life style». Американський дослідник Wil Safic, на якого посилається А.Гідденс, вважає, що цей термін є похідним від терміна А.Адлера стиль життя, інший дослідник Dennis Wrong головний вплив у становленні цього терміну виявляє у М.Вебера з його дослідженням протестантського стилю життя, до якого у своїй роботі «Дискурс і відповідальність» апелює і К.- О. Апель.

Серед сучасних дослідників існує кілька версій інтерпретації поняття стиль та життєвий стиль. Традиційно, термін стиль розглядався в естетичному та художньому дискурсах, у різноманітних художніх практиках як проекція унікальної неповторності та індивідуальності митця. Ця модерністська інтерпретація феномена «стиль» як глибоко індивідуального явища зі зміною дослідницьких парадигм поступово почала трансформуватися – спочатку в уявлення про символічну функціональність стилю (Н.Гудмен), а пізніше (за теоретичною логікою – І.В.) в інтерпретацію стилю як дискурсивного явища. В традиції дискурсивної методології інтерпретує феномен життєвого стилю і А.Гідденс, який вважає його «інтегральним набором рутинізованих практик, чії шаблони та орієнтації поєдналися у щоденних рішеннях, кожне з яких створює людину»[10,81].

Саме щоденні звички і рішення, як, наприклад, що читати, дивитися, носити, як відпочивати, як і що їсти, як починати свій ранок і закінчувати день, з ким зустрічатися і як святкувати значущі події – це рішення не тільки про те, як діяти, але й у кінцевому рахунку, ким бути. Це ті тривіальні рішення, які, начебто, відповідають щоденним потребам людини, але саме вони поставляють «символічні речові форми» для наративізації самоідентичності та формування і стилізації життєвих проєктів. Саме на таких простих звичках і рішеннях побудував свій багатомільярдний біз-

нес, наприклад, засновник бренду Лореаль, а М.Вебер із протестантської етики повсякденного життя вивів свій проект «духу капіталізму».

Якщо рухатись за логікою М.Фуко і вважати античні життєві та інтелектуальні практики «семантичною матрицею» сучасного європейського культурного життя, мабуть, звернувшись до цих практик, ми зможемо відшукати контури майбутніх життєвих стилів у текстах, наприклад, грецьких філософів. Критична налаштованість античних мислителів обернулася здатністю програвати у власній уяві всі можливі відповіді на запитання, що ж власне складає сутність того чи іншого явища.

Установка на плюральність знання дозволила еллінам запропонувати різні версії світорозуміння: від спроби пояснити тождність того чи іншого феномена його непорушністю до повного заперечення цієї непорушності. Проте елліни не були би еллінами, якби не володіли здатністю втілювати у життєві практики власні теоретичні конструкції, що дало підстави Гегелю називати їх пластичними індивідуальностями.

На підставі проведеного аналізу А.Кронік зробив припущення, що на основі двох головних форм принципу саморегуляції, які він визначив як посилення людиною значущості світу або, навпаки, посилення власних можливостей, людина, прагнучи щастя (прагнення щастя, на думку А.Кроніка, виконує стилеутворюючу функцію), відповідним чином вибудовує власний стиль життя. Насолода життям, аскетичний стиль життя, життєва активність або споглядальність як цілі життя та психологічні шляхи досягнення цих цілей у майбутньому відповідним чином мотивують людину, втілюючись у стилізованому життєвому проекті. Таких завершених, повних життєвих стилів він нарахував 4: гедоністичний, аскетичний, споглядальний та дієвий [2].

Ця невеличка типологія, побудована на рефлексіях стародавніх філософів, свідчить про те, що людина у побудові життєвих проектів часто орієнтується не на норми раціональної поведінки, а на «символічні речі», які взагалі не мають раціонального пояснення, єдиним особистісним ресурсом яких є

психологічний смисл, тотожність якого гарантується такими культурними символами, як, наприклад, бог, свобода або безсмертя [6].

На цьому тлі феномен раціональності набуває нового звучання та інтерпретації. Якщо в давньогрецькій та давньоєврейській мовах тотожність істини самій собі імплікує її незмінність (Н. Арутюнова), то в сучасному світі все більше звертають увагу на динаміку змін і на те, що істину сьогодні вже не відкривають і не підтримують у її незмінності, а видумують і конструюють. Концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса, яка фактично приймається за основу формування «soft skills» у сучасних освітніх практиках, критика Ж.Деріда агресивності та порнографічності раціональності, сучасні стратегії масмедіа, що відіграють провідну роль у формуванні життєвого стилю сучасної людини, пропонуючи їй безліч потенціальних альтернатив, фактично «колонізуючи її майбутнє» (А.Giddens), загострюють питання темпоральної організації особистісного досвіду людини, її здатність структурувати своє минуле та майбутнє у вигляді цілісного, зв'язаного досвіду-тексту, побудованого на раціональних засадах, та втілювати цей досвід у життєвих проєктах.

Сьогоднішній світ толерує розмаїття, вітає різнобарвність смаків, множинну оптику картини світу, можливість поєднувати суперечливі тенденції, еkleктику, яка стає синонімом вишуканого стилю, та наполегливо конструює стильову інтертекстуальність. У світі повсякдення відбуваються події, які перетворюють ритми щоденності на авангардні фрагменти. В їжі, одязі, житлі, приватному особистому житті комбінуються та зіштовхуються речі, які завжди вважалися несумісними. Солодке, гірке та солоне, гостре в одному коктейлі, груба вовна, шкіра з шовком та мереживом в одній сукні, сповідь на мобільний телефон, facebook, зміна статі та корекція генетичного коду, дефолт класичних європейських країн, які стояли у джерел європейської цивілізації, віртуальний простір, громадський космічний транспорт і безліч інших речей руйнують усталений класичний порядок речей і мають безумовне відношення до життєвого стилю сучасної людини, який все більше набуває ознак колажності, випадковості та уривчастості [4].

Переосмислення феномена історичності на рівні індивідуального людського буття, динаміка змін, що поглинає людину своїми небаченими раніше темпами й потребує від неї нової пластичності та нових можливостей, серед яких – вміння, навички, компетентність та бажання вибудувувати свій особистий і життєвий проєкт, власними зусиллями вносити корективи в інтерпретацію особистого минулого та проєктування майбутнього, є, за висловом А.Гідденса, важливим ресурсом онтологічної безпеки людини, позбутися якого ми не можемо і не маємо права.

Висновки:

1. Дискурсивні технології особистісного самопроєктування є результатом культурно-історичного розвитку і регулюються відповідним типом раціональності;

2. Раціональність особистісного самопроєктування це внутрішньо вмотивоване слідування існуючим формам інтеракції та інтерсуб'єктивно визначеним нормам особистісного самопроєктування;

3. Форма втілення або стилізація досвіду особистісного самопроєктування у вигляді особистого або життєвого проєкту набуває нормативної процесуальності завдяки внутрішній раціональності людини, яка мотивується цілями та шляхами конструювання життєвого проєкту та конститується раціональним порядком особистісного самопроєктування.

Література

1. Апель Карл-Отто. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Апель К.-О.; Пер.з нім. В.Купліна. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 430с.

2. Кроник А.А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. / А.А.Кроник. – М.: Смысл, 2003. – 284с.

3. Лакан Ж. Семинары. Книга 1. Работы Фрейда по технике психоанализа / Лакан Ж.; пер.с фр. М. Титовой – М.: Логос, 1998. – 432с.

4. Лебединська І.В. Ідентичність і культура. Досвід психологічної інтерпретації / І.В.Лебединська. – К.: Золоті ворота, 2012. – 278с.

5. Лебединська І.В. Соціокультурний аналіз особистісних домагань / Життєві домагання особистості: монографія / за ред. Титаренко Т.М. . – К.: Педагогічна думка, 2007. – С.33 – 52.

6. Лебединська І.В. Життєвий досвід особистості: шляхи смислоутворення / Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: монографія / за ред. Н.В.Чепелевої. – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013. – 276с.

7. Мамардашвили М.К. Эстетика мышления / М.К.Мамардашвили. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – 205с.

8. Новая технократическая волна на западе. – М.: Прогресс, 1986. – 450с.

9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю.; Пер. с нем. и под ред. Д. Складнева . – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.

10. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 190p.

References

1. Apel, K.-O. (2009). *Diskurs i vidpovidalnist: problema perexodu do postkonvencionalnoi morali* [Discourse and responsibility: problem of passing to the post-convention moral]. Kyiv: Dux i litera [in Ukrainian].

2. Kronik, A.A. (2003). *Kauzometriya: metody samopoznaniya, psixodiagnostiki i psixoterapii v psixologii zhiznennogo puti* [Kauzometria: Methods of self-knowledge, psychoactivators and psychotherapy in psychology of life way]. Moscow : Smysl [in Russian].

3. Lakan, Zh. (1998). *Seminary. Kniga 1. Raboty Frejda po texnike psixoanaliza* [Seminars. Book 1. Works of Freud on the technique of psycho-analysis]. Moscow : Logos [in Russian].

4. Lebedinska, I. (2012). *Identichnist i kultura. Dosvid psixologichnoi interpretacii* [Identity and culture. Experience of psychological interpretation]. Kyiv: Zoloti vorota [in Ukrainian].
5. Lebedinska, I.V. (2007). Sociokulturnij analiz osobistisnix domagan [Sociocultural analysis of personality domagan]. T.M.Titarenko (Ed). *Zhittevi domagannya osobistosti: sb. Statej. [Life domaganny of personality]. Coll. Articles.* (pp.33 – 52). Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].
6. Lebedinska, I.V. (2013). Zhittevij dosvid osobistosti: shlyaxi smisloutvorennya [Life experience of personality: ways of meaning formation]. N.V.Chepeleva (Ed). *Rozuminnya ta interpretaciya zhittevogo dosvidu yak chinnik rozvitku osobistosti: monografiya. - Understanding and interpretation of life experience as a factor of development of personality.* N.V.Chepeleva (Ed.). (pp. 36 – 50). Kirovograd: imeks ltd [in Ukrainian].
7. Mamardashvili, M.K. (2000). *Eestetika myshleniya* [Aesthetician thinking]. Moscow : Moskovskaya shkola politicheskix issledovanij [in Russian].
8. *Novaya texnokraticeskaya volna na zapade.* (1986). [New texnokratical wave on a west]. P.S.Gurevich (Ed.). Moscow : Progress [in Russian].
9. Xabermas, Y. (2000). *Moralnoe soznanie i kommunikativnoe dejstvie.* [Moral consciousness and communicative action]. St. Petersburg : Nauka [in Russian].
10. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge: Polity Press.

**ДЖЕРЕЛА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ
САМОПРОЕКТУВАННЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПИТУВАННЯ)**

Зарецька О. О.

***Анотація.** Джерела індивідуального дискурсу самопроєктування досліджувались на емпіричному матеріалі, отриманому під час опитування (переважно он-лайн). Було використано розроблену раніше методику “розірваного”, гнучкого, триваючого інтерв’ю, що дозволило ініціювати у опитуваних нарративну практику, змістом якої був індивідуальний ресурс самопроєктування. Виявлено складові індивідуальних дискурсів самопроєктування у дорослих: (1) концептуальна складова – наявність у смислового багажу особи проектної парадигми в принципі; (2) соціо-культурна складова, що формується переосмисленням враженням від художніх творів, ЗМІ, спілкування, і т.п. – тобто відповідним соціо-культурним дискурсом; (3) досвід спостереження самопроєктування в інших осіб, (4) досвід участі у певних навчально-виховних практиках (професійне навчання, спорт, тренінги духовного розвитку, особистісного зростання і т.п.) або знайомство з відповідним дискурсом; (5) власний досвід здійснення певних життєвих проєктів; (6) знайомство з науковим дискурсом щодо проблем розвитку особистості. Виявлено такі характеристики індивідуального дискурсу самопроєктування у дорослих, як неусвідомленість, нерефлексованість і неартикульованість. Виявлено феномени формування і поглиблення рефлексії власного самопроєктування учасниками опитування як реакції на спеціально спланований пролонгований опитувальний діалог. Сформульовано висновок про позитивний вплив дослідницької дискурсивної практики, в якій опинився опитуваний, на його здатність до самопроєктування і, відповідно, про*

можливість використання принципів опитувального діалогу у якості тренінгу з самопроектування.

Ключові слова: самопроектування, індивідуальний дискурс, наративна практика, опитування, семіотичний ресурс.

Зарецкая О.А. Источники индивидуального дискурса самопроектирования (по материалам опроса)

Аннотация. Источники индивидуального дискурса самопроектирования исследовались на эмпирическом материале, полученном в ходе опроса (преимущественно он-лайн). Была использована разработанная ранее методика "разорванного", гибкого, длящегося интервью, что позволило инициировать у опрашиваемых нарративную практику, содержанием которой был индивидуальный ресурс самопроектирования. Выявлены составляющие индивидуальных дискурсов самопроектирования у взрослых: (1) концептуальная составляющая – наличие в смысловом багаже личности проектной парадигмы в принципе; (2) социо-культурная составляющая, которая формируется переосмысленным впечатлением от художественных произведений, СМИ, общения и т.п. – то есть соответствующим социо-культурным дискурсом; (3) опыт наблюдения самопроектирования у других лиц, (4) опыт участия в определенных учебно-воспитательных практиках (профессиональное обучение, спорт, тренинги духовного развития, личностного роста и т.п.) или знакомство с соответствующим дискурсом; (5) собственный опыт осуществления определенных жизненных проектов; (6) знакомство с научным дискурсом по проблемам развития личности. Выявлены такие характеристики индивидуального дискурса самопроектирования у взрослых, как неосознанность, нерелексированность и неартикулированность. Обнаружены феномены формирования и углубления рефлексии собственного самопроектирования участниками опроса как реакции на специально спланированный пролонгированный опросный диалог. Сформулирован вывод о положительном влиянии исследовательской дискурсивной практики, в которой оказался опрашиваемый, на его способность к самопроектированию и, соответственно, о возможности

использования принципов опросного диалога в качестве тренинга самопроектирования.

Ключевые слова: самопроектирование, индивидуальный дискурс, нарративная практика, опрос, семиотический ресурс.

Zaretska O.O. Sources of individual discourse of self-designing (based on survey by questionnaire)

Abstract. Sources of individual discourse of self-designing were studied on the empirical material obtained during the survey by questionnaire (mainly on-line). The previously developed severed, flexible, ongoing interviewing method was used, that allowed to initiate among the respondents the narrative practice, whose content was the individual resource of self-designing. The components of individual discourses of self-designing in adults are revealed: (1) the conceptual component – the presence of the project paradigm in the semantic luggage of the person in principle; (2) the socio-cultural component formed by rethinking impressions from works of art, media, communication, etc. – that is, the corresponding socio-cultural discourse; (3) the experience of observing self-designing of other persons, (4) the experience of participating in certain educational practices (professional training, sports, training spiritual development, personal growth, etc.) or familiarity with the relevant discourse; (5) own experience of implementing certain life projects; (6) familiarity with scientific discourse on the problems of personality development. Such characteristics of individual discourse of self-designing in adults as unconsciousness, unreflexivity and non-articulation are identified. The phenomena of the formation and deepening of the reflection of self-designing by the survey participants as a reaction to specially planned long-term interviewing dialogue were revealed. The conclusion about the positive influence of research discursive practice in which the respondent was, on his ability to self-designing and, accordingly, about the possibility of using the principles of the interviewing dialogue as a training on self-designing was formulated.

Key words: self-designing, individual discourse, narrative practice, survey by questionnaire, semiotic resource.

Постановка проблеми. Дискурсивну практику, за Н.В.Чепелевою [5], [7], ми розуміємо як один з видів соціальної практики, що реалізується певним набором текстів і відповідних смислів, причому саме через дискурсивні практики здійснюється самопроектування – людина самовизначається, самопроектується в дискурсі. Самопроектування передбачає наявність у внутрішньому плані свідомості певного дискурсивного поля, яке постійно поповнюється за рахунок набутого досвіду, що узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів, намірів людини. Дослідження джерел самопроектування – це пошук витоків, які «наповнюють» це дискурсивне поле, причому не тільки інформаційно, а й за рахунок емоційного переживання «зразків» самопроектування з навколишнього оточення, що назавжди залишили слід у пам'яті людини і спричинили незворотні зміни особистості. Недарма одним з найбільш могутніх джерел самопроектування є власний досвід юнацьких переживань – стану, коли будуються життєві плани і формуються наміри відносно того, ким бути і яким бути. Яскравий приклад описано в оповіданні О.Генрі «Фараон і хорал», де звуки хоралу викликали у людини такий стан, і миттєво «юнацьке» ставлення до себе, до власної долі і власного майбутнього допомогло налаштуватися на хвилю самопроектування.

Актуальність роботи визначається тим, що емпіричне дослідження індивідуального дискурсу самопроектування, наскільки нам відомо, ніколи не проводилося, а саме особливості формування індивідуального дискурсу (поруч з іншими не менш важливими чинниками, на яких зараз зупинятися не будемо) суттєво впливають на успіх реалізації самопроекту – як життєвого, так й особистісного. **Метою** дослідження є визначення джерел індивідуального дискурсу самопроектування.

Об'єктом дослідження стали зразки індивідуальних дискурсів, що вибудовувалися дослідником за матеріалами опитування, яке проводилося переважно онлайн. Ми вважали оптимальною для емпіричного дослідження самопроектування

запропоновану нами *методику* змішаного (усно-письмового), “розірваного”, поступового, гнучкого, почасти прихованого, триваючого інтерв’ю, в результаті якого отримали керований діалогічний пролонгований розірваний наратив, який і став об’єктом подальшого аналізу (докладно про методику і результати див. [2], [3]). Під час опитування учасникам було запропоновано близько 20 питань стосовно різних аспектів самопроектування, відповідаючи на які вони фактично реалізували наративну практику того спрямування, яке цікавило дослідника.

Результати емпіричного дослідження. Аналіз сукупності наративів, отриманих при опитуванні, дозволив виявити *складові* індивідуальних дискурсів самопроектування у дорослих, які формуються тими чи іншими джерелами. Питання за змістом були згруповані у «*топіки*». Питання першого топіка торкалися знайомства з терміном «самопроектування» і того, як опитуваний розуміє цей термін. Декілька наступних топіків містили питання про асоціації, які викликає поняття самопроектування у різних мислимих складових індивідуального дискурсу самопроектування (книжки, фільми, розмови, теорії, науковий дискурс, духовні практики, власний досвід, тощо). Цими питаннями ми намагалися спонукати опитуваного за рахунок активізації досвіду актуалізувати і відтворити свій власний семіотичний ресурс самопроектування (за терміном Н.В.Чепелевої [7]), або хоча б зазирнути у нього. Тим самим ми перевіряли гіпотезу, чи усвідомлює людина можливі джерела свого індивідуального дискурсу самопроектування.

Розглянемо виявлені *складові індивідуального дискурсу самопроектування* у дорослих:

(1) *Концептуальна складова* – знайомство опитуваного з терміном «самопроектування» і змістом цього поняття; по суті, це питання про наявність у смисловому багажу особи *проектної парадигми* в принципі (проектну парадигму розуміємо як втілення ідеї проектування у масові та повсюдні практики [4]). Залучення *проектної парадигми* тими, у кого вона є, відразу демонструвалося: «Учитывая, что проектирование – это процесс

определения характеристик системы или её части, думаю, что самопроектирование – это процесс понимания себя, своих целей/задач и способов их достижения/решения» (тут і далі в лапках курсивом наводимо цитати з наративів опитуваних; анкетування проводилося анонімно; анкети були двомовними, опитуваний сам обирав мову відповіді).

Незнайомство абсолютної більшості опитуваних з терміном не завадило їм адекватно інтерпретувати термін і дати своє розуміння його: *«Термин слышу впервые, его суть понятна из названия – я его понимаю как реализацию своего Я в формате проекта – цели, ресурсы, миссия, задачи, план, и т.п.»*. Після короткого ознайомлення опитуваних з прийнятим у психології розумінням термінів «самопроектування» і «особистісний проект» в наступному топіку і з'ясування, чи зустрічався опитуваний з таким розумінням терміну «самопроектування», виявилось, що для частини опитуваних зміст незнайомого терміну не був новим і несподіваним: відповідна сукупність смислів (без такої назви і не закріплена відповідним сформованим поняттям) практично всім опитуваним знайома (більшою чи меншою мірою), майже всі вони пов'язують самопроектування з розвитком особистості, проте зміст у розуміння самопроектування вкладають все-таки кожен свій – роз'яснення пробудило якусь не текстуалізовану досі частину досвіду, що і вилилося у дуже різноманітні відповіді з безліччю синонімів і тлумачень до терміну самопроектування. Яскравий приклад: *«Осознанное построение собственной жизни в соответствии со своими духовно-нравственными представлениями, когда берешь на себя ответственность за развитие своей жизни и за все, что в ней происходит (т.е. какими красками и какой мазок положишь на полотно своей жизни – такая картина жизни и получится»*. Складалося враження (несподіване для опитувача), що опитувані нарешті відкрили у своєму досвіді щось досі не усвідомлене, що ніколи ні з ким не обговорювалося і не формулювалося для себе, причому це відкриття давно знаного, але не висловлюваного, «несказанного» (Л.Костенко: «Несказане лишилось несказанным») – тобто

неоСМИСЛеного, неусвідомленого, для них було *приємним відкриттям*. І можливість поспілкуватися на цю тему стала приємною нагодою для них. Не дивно, що відповідні відчуття в опитуваних рефлексувалися ними і часто виливалися після закінчення роботи над анкетною у слова подяки: *«Дякую за можливість подумати про важливе!»*. У багатьох відповідях підкреслювалося, що самопроекування в їх розумінні (нагадаємо, що текстуалізовані опитуваними розуміння виявилися близькими, але не ідентичними!) – розповсюджене явище: *«За редким исключением, каждый индивидуум строит свои жизненные планы и свой образ!»*.

(2) *соціо-культурна складова* – знайомство з процесом самопроекування за художніми творами, фільмами, засобами масової інформації і т.п.; наявність у досвіді особи зразків цього феномену з художніх творів чи навколишнього життя (це може бути і просто чиясь життєва історія), інформація про когось чи щось, у чому опитуваний вбачає ознаки, прояв або наявність самопроекту чи самопроекування, емоційне переживання не свого, проте «привласненого» самопроекування іншої людини, що залишило викарбуваний, незгладимий слід у пам'яті і, мабуть, бажання це теж пережити, здійснити – як можливий чи бажаний шлях власного життя. Багато відповідей було узагальнюючого типу і малодеталізованих: *«Да все, что окружает, – если личность склонна к анализу и стремится к чему-либо»*; *«И вся худ. литература, искусство, жизнеописания об этом, ее можно трактовать как воспевание этого. Ценимая (кем? лучшими умами и душами человечества?) жизненная позиция и стратегия»*; – що, безумовно, свідчить про наявність та усвідомленість семіотичної складової досвіду самопроекування у частини опитуваних. У більш деталізованих відповідях на анкету були перелічені такі складові семіотичного ресурсу самопроекування:

- *книжки: «Книги? – если человек умеет вдумчиво читать... любая книга с динамикой развития героя, как и любая сказка – герой проходит "урок" и начинает действовать из осознанного "замысла" и понимания, кто есть я, сначала отвергает, а затем*

принимает свое Я (предназначение). Фильмы? – туда же»; *«Любой пример selfmade биографии»*. Деякі опитувані зрозуміли питання конкретно і перелічили багато книжок біографічного і автобіографічного плану, мемуарів, так званої «педагогічної» прози і поезії, «революційної» прози і поезії, тощо. Незважаючи на те, що життєві історії і відтворення намірів, проектів, шляхів їх здійснення тощо у художніх творах безумовно «вигадані», «змодельовані» автором, проте, на нашу думку, дослідження цього явища за відображенням у художніх образах і творах – один з найбільш доступних і достовірних шляхів, тому що те, що створене письменником, яскраво, відверто, заглиблено, максимально усвідомлено і осмислено, без ніякого «ніяковіння» втілює його досвід спостереження цього явища у житті – на відміну від того, що при опитуванні з величезним напруженням вдається «витагнути» з опитуваного, який не має досвіду виводити свій досвід переживання назовні й втілювати у слово, досвід ділитися цим досвідом;

- *фільми: «Таких очень много, популярная и благодарная тема, народ любит. Все фильмы, в которых личность сознательно, с определенными целями "перекраивается" – самим персонажем или кем-то (по желанию, согласию, просьбе или насильно – «Угрождение строптивой»)*. Наверное, эта тема востребована, отражает и воплощает подспудные чаяния, не выраженные – потому что не принято – в бытовой коммуникации. Эти произведения – способ узнать что-то о себе, в себе, на что своих самопознавательных ресурсов не хватило»; *«Думаю, что книги было бы не интересно читать, а фильмы смотреть, если бы в интриге отсутствовали те или иные элементы самопроектирования героев»;*

- *засоби масової інформації* опитувані називали, проте із зауваженням: *«В средствах массовой информации не ищу объективности, наверное, есть герои, но нет веры, что что-то не приукрашено либо не изгажено»;*

- *щодо наявності досвіду спілкування на цю тему думки опитуваних суттєво різняться: «Общение с людьми, безусловно –*

СМИ, книги, научные споры. Вербальное общение, вербальная коммуникация в любом виде, любой обмен информацией. Чтобы иметь возможность анализировать, нужен информационный материал... Общение с яркими, незаурядными личностями подсознательно ставит оценку качеству мышления индивидуума и сознательно систематизирует действия, благодаря которым интересующая личность достигла тех или иных результатов в своем развитии»; і з іншого боку: «Разговоры? О чем??? Психотерапевт или коуч, когда у клиента есть запрос на уровне ценностей и самоидентификации???» і т.п.;

- *науковий дискурс* щодо проблем розвитку особистості чи якийсь інший такого плану. Опитувані перелічили джерела складових дискурсу у наукових дисциплінах: психологія, психотерапія, педагогіка, філософія, прикладні дисципліни людинознавства, тощо;

- *навчально-виховні практики*: опитувані констатували свій досвід участі у певних навчально-виховних практиках (зокрема, у тренінгах духовного розвитку, особистісного зростання і т.п.) або просто знайомство з відповідним дискурсом, проте не деталізували вплив такої практики на власне самопроєктування – крім тих, хто активно, інколи навіть професійно, практикує у цій галузі;

- *духовні практики*. Наступні топіки з'ясовували, чи пов'язують опитувані самопроєктування і *духовні практики* (у тому числі, *релігійні*) і чи мають такий досвід (реальний чи віртуальний – опис у літературі, ЗМІ, тощо). У відповідь ми отримали діапазон думок від «так» до «ні» (приблизно порівну, від «*Все без исключения*» до «*Ніколи*»). Приклад стверджуючої відповіді: «*Духовні практики – одна з можливих форм такого самопроєктування. Проте, такі практики, як правило, мають на меті примирення особистості із недосконалістю навколишнього світу ... і зміну для цього особистості ..., а не самореалізацію чи рух особи вгору щаблями суспільної драбини*»; було наведено безліч конкретних прикладів: «*Самопроєкт такого рода усматриваю в жизненном пути Сковороды*», тощо. Аргументація протилежної позиції: «*Духовные практики привносятся человеку извне. ... Из*

самопроектирования исчезает «само». Щодо того, чи вбачають опитувані самопроектування у релігійних практиках молитви і сповіді, було висловлено протилежні думки: «Исповедь – рассказ о себе, признание своих слабостей, грехов, покаяние. Оно может быть действенным в процессе самопроектирования, поскольку рассказать другому человеку не только о сильных, но и слабых своих сторонах – это уже импульс сильного человека, жаждущего изменений, желающий и частично признающий необходимость спроектировать свою жизнь, быть её архитектором-проектировщиком и непосредственным строителем»; «Нет – усматриваю реализацию религиозных проектов»; «Молитвы (на востоке медитации), наверное, являются духовными практиками, позволяют изменить суть человека, а значит это элемент самопроектирования».

Узагальнюючи відповіді по цій групі топіків, можна констатувати, що людина, в принципі, може окреслити свій семіотичний ресурс, проте прості питання «в лоб» не є достатньо ефективним знаряддям для дослідження її семіотичного багажу – тут, мабуть, потрібні спеціально розроблені тонкі опитувальні технології. Проте загальну картину щодо складових індивідуальних дискурсів самопроектування у дорослих використана методика окреслити допомогла.

(3) Питання наступної групи топіків торкалися досвіду опитуваного щодо наявності спогадів про *реальні самопроекти*, з якими він зустрівся у житті чи про які чув, і про *вплив* цих спогадів на його особистість. *Досвід спостереження* самопроектування у близьких, знайомих, інших реальних людей – це несподівано активно представлена у наративах опитуваних складова: майже 100% опитуваних констатували наявність такого досвіду, незважаючи на несформованість цього поняття у суб'єктів опитування до початку самого процесу опитування. Опитувані наводять яскраві приклади самопроектування, яке вони спостерігали, і відображають вплив цього досвіду на себе: *«Примеры кардинального изменения в профессии, в семье, в быту. Наверное, человек становится сильнее после таких перемен, а*

общаясь с сильными людьми, невольно анализируешь себя и начинаешь к чему-то стремиться, осваивать что-то новое»; «Мій дитячий проект роботи над собою. Мої батьки досі говорять, що вони мене не виховали б так суворо, як я сама себе»; «Пример моего знакомого, который, будучи детдомовцем, создал свой образ миллионера и достиг этого образа!». Але оскільки для багатьох «...надо подумать. Об этом же не говорят вслух», частина опитуваних на питання, чи приходили такі думки в голову, дає чесну відповідь: «Не приходили. Сейчас впервые, как глаза открылись».

У відповідях щодо досвіду спостереження опитувані називають біографії відомих політичних діячів, видатних діячів мистецтва, видатних науковців, тощо. Цікаві спроби узагальнення досвіду спостереження самопроектування: *«Спортсмены постоянно этим занимаются – стать чемпионом»; «Как правило, яркими представителями саморазвития являются субъекты, овладевшие двумя или несколькими профессиями. Субъекты, получившие техническое образование и ушедшие в зрелом возрасте в творчество. Очень ярко выражено явление самопроектирования у провинциалов, приехавших в большие города, где они сталкиваются с необходимостью выживать в чуждых их ментальности условиях. И, как правило, достигают успехов в саморазвитии, достойных восхищения. Ну и, конечно, люди творческие, просто талантливые, потому что мы знаем, что талантливый человек не может быть талантлив в чем-нибудь одном, а, следовательно, стремление реализовать всякий новый творческий посыл требует самоусовершенствования».*

(4) *Власний досвід здійснення певних життєвих проєктів, як успішних, так і невдалих, досвід суб'єкта самопроектування. Питання топіків потрошку заглиблювали опитуваного у тему життєвих контекстів самопроектування, спочатку навіть не розділяючи життєвий самопроект і особистісний. Статистика відповідей на питання про власний досвід учасника – як самопроектувальної особистості – з істотною перевагою на користь наявності такого досвіду. Приклад позитивних відповідей: «Я*

безумовно проектний человек, для меня близок такой взгляд на себя и свою жизнь, хотя хотеть –одно, а получается то, что получается. Человек слаб». І конкретно по життєвим проектам: «Опанування гірських лиж. Робота по дереву. Виноградарство та садівництво». Коментарі до негативних відповідей на це питання: «Ні (в житті завжди головним було – треба)»(!). Багато хто з опитуваних не вважали за потрібне оприлюднювати настільки інтимні речі, як власне самопроєктування: «Не для анкеты».

(5) Наступна група топиків торкалася уявлення опитуваних про мотиви, джерела, чинники появи самопроєкту у людини – тобто про життєві контексти самопроєктування в уявленні опитуваних. Опитуваними було перелічено життєві ситуації, що сприяють тому, щоб людина зайнялася самопроєктуванням, наштовхують її на це. Найбільш типові варіанти, запропоновані опитуваними: (а) важкі умови існування; (б) невдоволення собою і своїм життям; (в) потреба у зміні життєвої ситуації або свого статусу у існуючій; (г) бажання досягти певної мети, втілити свої мрії; (д) бажання реалізувати свої здібності; (е) зміна життєвої ситуації, що дозволила побачити щось принципово нове для себе: «Переезды из одной местности в другую... Возможность представляют посмотреть на многое свежим, непривычным взглядом...»; «Развод, например, очень часто способствует мощному всплеску самопроектирования у личности»; (є) потреба в самостійному розв'язанні життєвих проблемних ситуацій; (ж) вплив авторитетної значущої людини; (з) внутрішньосупільна конкуренція, (и) кризи та критичні ситуації, хвороби, (і) творчість; (к) духовний розвиток, тощо. Як правило, опитувані формулювали комплекс мотивів, джерел і чинників, що яскраво описував суб'єктивну психологічну ситуацію: «Внутренняя потребность роста, недовольство собой, яркие примеры вокруг, желание достичь определенной цели, для которой надо дорасти, принуждение (иногда невольное – никто никого не заставляет) со стороны близкого авторитетного человека – иначе невозможно продолжение контакта, взаимодействия»; «Різниця між бажаним і реальним, і відчуття дискомфорту від цього. Або

мотив «+» – хочу бути краще, або мотив «-» – не можу бути гірше»; «Думаю, что источники, как программа развития, заложены изначально в самой человеческой душе, и для их проявления необходимо создать соответствующие условия. Как семечко подсолнуха, или желудь – в них заложена вся программа развития: они «знают», как расти, только нужны подходящие условия»; «Только в процессе конфликта внутреннего "я" с внешним миром возможен импульс, необходимый для стремления к самопроектированию».

Кризам і критичним ситуаціям, що можуть дати поштовх до самопроектування, було присвячено окрему групу топіків. Перелічимо запропоновані опитуваними (у одному з наративів вони були іронічно охарактеризовані так: «Є два види «пенделів» або поштовхів: мрія і причина»): втрата роботи; втрата засобів до існування; невступ до вузу; різкі зміни в особистому житті; крах особистого (сімейного) щастя або надій на нього; проблеми зі здоров'ям; тяжка або смертельна хвороба; втрата близьких; глибока невдоволеність життям; депресивний стан; загальнолюдські і природні катаклізми; війна; перебудова; закоханість; пошук роботи; потреба змінити коло інтересів, спілкування; нереалізованість у професії; нереалізованість в особистому житті; скептичне відношення значимих осіб; почуття втраченого часу або часу, що втрачається; розлучення, тощо. У відповідях опитуваних часто акцентуються не зовнішні обставини, а внутрішня криза: *«Невозможность, именно невозможность, а не нежелание, жить дальше той жизнью, которой ты живешь»; «Из положительных – желание чего-то другого, понимание того, что то, что есть – не твое; а отрицательных – боль, потеря (смысла, сил, средств к существованию....), разрыв с дорогими и близкими».*

Важливим для наших цілей було і з'ясування думок опитуваного щодо кореляції самопроектування з певними *життєвими проектами*. На відміну від попередніх топіків, тут ми вже не апелювали до досвіду учасника чи спостерігача, а чекали деяких узагальнень чи, навпаки, конкретизації, бо череда

попередніх топіків примусила опитуваного вже добре покопатися у своєму досвіді. І у відповідях була помітна еволюція розуміння самопроекування – після проходження через практику осмислення і переосмислення свого досвіду, практику розуміння і інтерпретації відчувався інший ступінь досягнення саморозуміння: *«Надо думать!»*, – і далі опитуваний називає проекти професійного зростання, проекти зміни самоідентифікації – стати КИМ чи ЯКИМ, проекти, пов'язані з досягненням публічності або різного роду соціумної передислокації, проекти, пов'язані з пошуком партнера, духовні практики. Інший опитуваний: *«... це зміна себе, а це передбачає вдосконалення себе як особистості, себе як члена сім'ї, себе як професіонала, себе як громадянина, себе як жителя планети, себе як частини всесвіту»*.

Висновки. Проведене дослідження допомогло окреслити загальну картину щодо соціо-культурних складових індивідуальних дискурсів самопроекування у дорослих. Аналіз матеріалів дослідження – сукупності отриманих при опитуванні наративів – дозволяє висунути гіпотезу, згідно з якою самопроекування можна розглядати як одну з провідних стратегій дорослої зрілої особистості.

Дискурс, сформований у особи за допомогою тих чи інших доступних для особистості джерел, формує ресурс самопроекування особистості і зумовлює певною мірою успіх реалізації самопроєкту. Успішна реалізація самопроєкту залежить від реальності, адекватності, достатності індивідуальних ресурсів меті самопроекування. Головне – яким чином, якою мірою «перетравлення» наявних джерел у досвіді особи вплинуло на формування її автонаративу. Аналіз з цієї точки зору кожного з джерел уявляється важливою ланкою наступних етапів дослідження.

Особливості досліджуваного об'єкту дають підставу характеризувати індивідуальний дискурс самопроекування у дорослих як переважно неусвідомлений, нерелексований і не артикульований. Виникає гіпотеза, що і самопроєкти, причому як розповсюджені життєві, так і більш рідкісні суб'єктивно-

особистісні, навіть екзистенційної спрямованості, можуть і реалізуватися, і відображатися в людині не усвідомлено і не артикульовано, та відчуваються автором на рівні хіба що довготривалих настановлень певного типу. Під час опитування ми спостерігали феномени формування і поглиблення рефлексії власного самопроєктування учасниками опитування як реакції на спеціально спланований пролонгований опитувальний діалог (ми назвали це реактивною рефлексією). Осмислення цього феномену дозволило зробити висновок про позитивний вплив дослідницької дискурсивної практики, в якій опинився опитуваний, на його здатність до самопроєктування і, відповідно, про можливість використання принципів опитувального діалогу у якості тренінгу з самопроєктування. Участь у дослідженні такого типу, як проведене опитування, тобто ініційоване дослідником перебування опитуваного у дискурсивній практиці, перегляд і осмислення власного семіотичного ресурсу щодо самопроєктування, допомагає особі через створення автонаративів у дискурсивному просторі дослідницького спілкування зрозуміти саму себе, свій «власний закон», актуалізувати для себе свій смисловий простір і екзистенціальний досвід, опанувати і розширити його, породити нову нарацію себе, тим самим сприяючи подальшому опануванню власного життя через авторство і відповідальність за нього, подальше самопроєктування його, – тобто стати творцем самої себе (див. [7]). Щодо емоційної складової цього процесу, спостереження під час дослідження свідчать, що перебування у стані самопроєктування, навіть переосмислення свого життя у цій парадигмі, сприяють позитивному і радісному світосприйманню особи.

Один з основних факторів успішності самопроєктування – критичність, адекватність, неміфологізованість рефлексії індивідуумом своїх ресурсів. Рефлексія зумовлює побудову індивідом наративу, від типу якого і залежить успішність самопроєкту. Визначення і аналіз типів наративів за цією ознакою ми вважаємо важливою і необхідною частиною майбутніх досліджень.

Література

1. Зарецкая О.А. Самопроектирование как стратегия взрослой личности / О.А.Зарецкая // Мова і культура. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 18. – Т.ІІІ (178). – С. 5–9.

2. Зарецька О.О. Дискурсивні практики самопроектування дорослих / О.О.Зарецька [Електронний ресурс] // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.] ; за ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (розд. 2.6) – ISBN 978-966-644-422-9.

3. Зарецька О.О. Особливості використання методів інтерв'ювання для дослідження самопроектування особистості / О.О.Зарецька // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – 2015. – Том ІІ: Психологічна герменевтика. – Вип. 9. – С. 72 – 84.

4. Смульсон М.Л. Місце самопроектування у проектній парадигмі / М.Л.Смульсон [Електронний ресурс] // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (розд.1.2). – ISBN 978-966-644-422-9.

5. Чепелева Н.В. Дискурсивні практики самопроектування особистості / Н.В.Чепелева [Електронний ресурс] // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смульсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (розділ 2.2). – ISBN 978-966-644-422-9.

6. Чепелева Н.В. До розроблення технологій дискурсивного самопроектування особистості / Н.В.Чепелева [Електронний ресурс] // Тези V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції "Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми" (травень 2017 р.). Режим доступу:

<http://www.newlearning.org.ua/content/v-mizhnarodna-naukovo-praktychna-internet-konferenciya-virtualnyu-osvitniy-prostir>.

7. Чепелева Н.В. Самопроєктування особистості у контексті постнекласичної психології /Н.В.Чепелева [Електронний ресурс]// Самопроєктування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В.Чепелева, М.Л.Смутьсон, О.В.Зазимко, С.Ю.Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> (розд.1.1). –ISBN 978-966-644-422-9.

References

1. Zareckaja, O.A. (2016) Samoproektirovanie kak strategija vzrosloj lichnosti [Self-designing as an adult personality strategy]. *Mova i kul'tura. (Naukovij zhurnal) - Language and culture (Scientific Magazine)*, 18, III (178), 5-9. Kyiv: Vidavnichij Dim Dmitra Burago [in Russian].

2. Zarcz`ka, O. O. (2016) Dyskursyvni praktyky samoproektuvannya doroslykh [Discursive practices of self-designing in adults]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-designing of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

3. Zarcz`ka, O.O. (2015) Osobly`vosti vy`kory`stannya metodiv interv'yuvannya dlya doslidzhennya samoproektuvannya osoby`stosti [Features of interviewing techniques to study personal self-designing]. *Aktual'ni problemy` psy`xologiyi: Tom II: Psy`xologichna germeneyty`ka – Actual problems of psychology. Vol. II: Psychological hermeneutics*, 9, 72 – 84 [in Ukrainian].

4. Smul`son, M.L. (2016) Misce samoproektuvannya u proektnij parady`gmi [Place of self-designing in the project paradigm]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-designing of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

5. Chepelyeva, N.V. (2016a) Dy`skursy`vni prakty`ky` samoproektuvannya osoby`stosti [Discursive practices of personal self-designing]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-designing of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

6. Chepelyeva, N.V. (2017) Do rozroblennya texnologij dy`skursy`vnogo samoproektuvannya osoby`stosti [By developing technologies of discursive self-designing of a person]. *Virtual`ny`j osvithnij prostir: psy`xologichni problem` : Tezy` Mizhnarodnoyi naukovo-prakty`chnoyi Internet-konferenciyi - Virtual Educational Space: Psychological Problems: Abstracts at the International Scientific and Practical Internet Conference*. Retrieved from <http://www.newlearning.org.ua/content/v-mizhnarodna-naukovo-praktychna-internet-konferenciya-virtualnyy-osvithniy-prostir> [in Ukrainian].

7. Chepelyeva, N.V. (2016b) Samoproektuvannya osoby`stosti u konteksti postneklasy`chnoyi psy`xologiyi [Personal self-designing in the context of post-classical psychology]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-designing of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК САМОПРОЕКТУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Шиловська О.М.

Анотація. Стаття присвячена теоретичному дослідженню особливостей застосування дискурсивних практик самопроекткування в молодшому шкільному віці. Самопроекткування у молодшому шкільному віці – це, насамперед, спроби створення проекту власного «Я» на основі інтерпретації та часткової реінтерпретації пережитих життєвих подій, як своїх власних, так і подій, що відбуваються у житті найближчого оточення. Однак, інтерпретація та реінтерпретація особистого досвіду молодшого школяра можлива лише за активної участі дорослого.

Визначено, що, розвиваючи здатність до самопроекткування, необхідно застосовувати дискурсивні практики, спрямовані на розвиток саморозуміння, самопізнання, здатності самостійно аналізувати життєві події, позитивно оцінювати події власного життя, а також на мовленнєвий розвиток та комунікативну компетентність.

Розвиток у молодшого школяра здатності самостійно планувати своє життя на найближчу перспективу та розвиток часової перспективи є важливою передумовою розвитку у дитини здатності до самопроекткування.

Дитина молодшого шкільного віку здатна породжувати соціально присвоєний прототекст. Щоб із соціально присвоєного прототексту у дитини зародився власний прототекст, насамперед, необхідна участь дорослого, адже дитина даного віку ще не в змозі продіагностувати свої особистісні якості і встановити відповідність свого задуму власним можливостям.

Ключові слова: самопроекткування, дискурсивні практики, прототекст, комунікативна компетентність, саморозуміння, самопізнання, часова перспектива.

Шиловская Е.Н. Особенности применения дискурсивных практик самопроектирования в младшем школьном возрасте

Аннотация. Статья посвящена теоретическому исследованию особенностей применения дискурсивных практик самопроектирования в младшем школьном возрасте. Самопроектирование в младшем школьном возрасте – это прежде всего попытки создания проекта собственного «Я» на основе интерпретации и частичной реинтерпретации пережитых жизненных событий, как своих собственных, так и происходящих в жизни ближайшего окружения. Однако, интерпретация и реинтерпретация личного опыта младшего школьника возможна только при активном участии взрослого.

Определено, что, развивая способность к самопроектированию, необходимо применять дискурсивные практики, направленные на развитие самопонимания, самопознания, способности самостоятельно анализировать жизненные события, положительно оценивать события собственной жизни, а также на речевое развитие и коммуникативную компетентность.

Развитие у младшего школьника способности самостоятельно планировать свою жизнь на ближайшую перспективу и развитие временной перспективы является важной предпосылкой развития у ребенка способности к самопроектированию.

Ребенок младшего школьного возраста способен породить социально присвоенный прототекст. Чтобы из социально присвоенного прототекста у ребенка зародился собственный прототекст, прежде всего, необходимо участие взрослого, ведь ребенок данного возраста еще не в состоянии продиагностировать свои личностные качества и установить соответствие своего замысла собственным возможностям.

Ключевые слова: самопроектирование, дискурсивные практики, прототекст, коммуникативная компетентность, самопонимание, самопознание, временная перспектива.

Shilovska O.M. Features of application of discursive practices of self-design in the younger school age

Abstract. The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of the application of discursive self-designing practices in

the younger school age. Self-designing at the junior school age is, above all, attempts to create a project of your own "I" based on the interpretation and partial reinterpretation of lived life events, both your own and those occurring in the life of your closest associates. However, the interpretation and reinterpretation of the junior schoolchild's personal experience is possible only with the active participation of an adult.

It is determined that, developing the ability to self-designing, it is necessary to apply discursive practices aimed at developing self-understanding, self-knowledge, the ability to independently analyze life events, positively assess the events of one's own life, as well as speech development and communicative competence.

The development of the ability of a junior schoolchild to independently plan his life for the short term and the development of a temporary perspective is an important prerequisite for the development of the child's ability to self-designing.

A child of primary school age is able to generate socially appropriated prototext. That from the social appropriated proto-text the child had his own prototype, first of all, the adult's participation is necessary, because a child of this age is not yet able to diagnose his personal qualities and establish the correspondence of his design to his own possibilities.

***Key words:** self-designing, discourse practices, prototext, communicative competence, self-understanding, self-knowledge, time perspective.*

Актуальність дослідження. Однією із визначальних і важливих особливостей дорослості є спроможність до індивідуальної осмисленої самопобудови, що передбачає самопроекування, планування, саморозвиток, вміння визначати мету не лише певного виду діяльності, але й життєвих етапів в цілому. Внутрішні передумови перерахованих процесів, на наш погляд, закладаються вже в дитячому віці, коли дитина під впливом соціокультурного середовища вчиться усвідомлювати не лише власне «Я», але й події, що відбуваються в її житті.

В молодшому шкільному віці на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пі-

знає оточуючий світ і самого себе, особистості, яка набуває власного досвіду проживання, переживання, усвідомлення життєвих подій. Психологічні зміни, що відбуваються на даному віковому етапі, свідчать про широкі можливості розвитку дитини.

Актуальність дослідження зумовлена новим підходом до вивчення психологічних особливостей молодшого шкільного віку, в основі якого лежить погляд на особистість як автора власного життя, здатного до саморозвитку в рамках соціокультурного контексту.

Постановка проблеми. На попередніх етапах дослідження визначено, що здатність дитини молодшого шкільного віку до самопроекування залежить від соціального та культурного оточення, в якому вона перебуває. Молодший школяр ще не в змозі самостійно проінтерпретувати ні зміст соціальних впливів, ні події власного досвіду. Синтез нових смислів найчастіше відбувається в діалозі з іншими людьми (як правило, батьками, вчителями, рідними і частково однолітками). Однак ні у внутрішньому діалозі, ні в діалозі з творами мистецтва молодші школярі без допомоги з боку дорослого ще не здатні синтезувати нові смисли. Таким чином, ставлення дитини до власного досвіду та інтерпретація життєвих подій зумовлені, насамперед, впливом зовнішніх соціальних факторів. В той же час у більшості молодших школярів процес самопроекування гальмується за рахунок недостатнього рівня інтелектуального та емоційного розвитку, а також суттєво обмежується впливом соціального оточення.

Разом з тим у дітей молодшого шкільного віку починає формуватися самототожність як характеристика особистісного досвіду. Формування рефлексії, що відбувається на даному віковому етапі, сприяє усвідомленню дитиною власного «Я», свого життєвого досвіду, будівництву власної «Я-концепції», що в свою чергу відкриває можливості до розвитку здатності дитини до самопроекування. Однак формування самототожності може гальмуватися за рахунок залежності дитини від зовнішніх впливів. Дитина молодшого шкільного віку не лише залежна від соціокультурного оточення, але й максимально відкрита для інформаційного потоку з

боку соціуму. Така відкритість, з одного боку, може гальмувати розвиток здатності молодшого школяра до самопроекування, з іншого – відкриває можливість для успішного оволодіння дитиною дискурсивними практиками самопроекування.

Таким чином, **метою** даної статті є теоретичне обґрунтування особливостей застосування дискурсивних практик самопроекування, що спрямовані на особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку.

Результати теоретичного аналізу проблеми дозволяють зробити висновок, що самопроекування у молодшому шкільному віці – це, насамперед, спроби створення проекту власного «Я» на основі інтерпретації та часткової реінтерпретації пережитих життєвих подій, як своїх власних, так і подій, що відбуваються у житті найближчого оточення. Однак, як ми вже зазначали, інтерпретація та реінтерпретація особистого досвіду молодшого школяра можлива лише за активної участі дорослого. Реагуючи на оцінку дорослого стосовно власної особистості, спостерігаючи за його оцінкою вчинків та поведінки інших, молодший школяр до семи років оцінює себе переважно в двох аспектах «я хороший» або «я поганий». Ближче до початку молодшого підліткового віку дитина здатна виокремити власні риси та якості, якими вона пишається, усвідомити ті аспекти власного «Я», які їй не подобаються чи заважають. Наприкінці молодшого шкільного віку можна говорити про перші спроби самопроекування як створення проекту власного життя. Однак на даному віковому етапі його не варто розглядати як процес, що є вагомим чинником особистісного розвитку. Радше за все, дитина «породжує» ті проекти, які вважає значимими для батьків та референтного оточення.

Соціум має подвійний вплив на дитину молодшого шкільного віку. З одного боку, відкритість смислового простору дитини дає змогу усвідомити і прийняти той соціокультурний досвід, який транслює їй соціум. З іншого – залежність від впливу зовнішніх соціальних факторів може гальмувати, а іноді викривлювати усвідомлення дитиною власного досвіду і власної особистості, оскільки досить часто молодший школяр оцінює себе

очима дорослого, який далеко не завжди готовий розібратися у мотивах поведінки чи певних поведінкових та особистісних проявах дитини.

Разом з тим постійне занурення у соціокультурний дискурсивний простір є джерелом створення соціальних прототекстів. Це може бути будь-яка дитяча фантазія стосовно власного майбутнього, майбутнього своєї сім'ї, подальшого навчання, знаходження нових друзів, перемоги на змаганнях, успішності у навчанні тощо. Більшість із цих прототекстів залишається на рівні мрій та фантазій, однак, відчуваючи зацікавленість та підтримку дорослого, до деяких із них дитина повертається, розширюючи та наповнюючи їх новими деталями та новим змістом.

Крім дитячих мрій і фантазій важливим джерелом зародження прототексту є розповідання дитині історій, казок тощо. Розповідання історій у молодшому шкільному віці є важливим засобом осмислення оточуючого світу. Крім того, історії та казки допомагають дітям ставати дорослішими, отримувати осмислене уявлення про оточуючий світ, сприяють розвитку стосунків між дітьми та дорослими.

Традиційні казки відображають чи ілюструють типові ситуації, з якими може зустрітися людина, готуючи її до такої можливості і забезпечуючи засобами, які допоможуть у різних ситуаціях. Уявляючи типові ситуації, відображені у казках, чи створюючи власні історії, розповіді, дитина ідентифікує себе з певними персонажами.

Зауважимо, що з огляду на особливості молодшого шкільного віку, ми розглядаємо прототексти як фантазію, обрис мрії, враження від маминої казки чи історії, до кінця неусвідомлений висновок стосовно якоїсь події тощо. Прототексти молодших школярів – як мозаїка в калейдоскопі, вони постійно змінюються, залежно від того, в який бік повертається калейдоскоп. Ці зміни наскільки швидкоплинні, що дитина часто не в змозі без допомоги дорослого усвідомити важливість тих «картинок», які вона бачить у даний момент. Саме тому безліч своїх прототекстів молодший школяр втрачає. Щоб із соціально присвоєного прототексту у нього

зародився власний прототекст, насамперед, необхідна участь дорослого, адже дитина даного віку ще не в змозі продіагностувати свої особистісні якості і встановити відповідність свого задуму власним можливостям. Як ми вже зазначали в попередніх дослідженнях, [2] в даному віці синтез нових смислів найчастіше відбувається в діалозі з іншими людьми (як правило, батьками, вчителями, рідними і частково однолітками). Однак ні у внутрішньому діалозі, ні в діалозі з творами мистецтва молодші школярі без допомоги з боку дорослого ще не здатні синтезувати нові смисли. Таким чином, у молодшому шкільному віці, розвиваючи у дитини здатність до самопроекування, варто було б застосовувати дискурсивні практики, спрямовані на мовленнєвий розвиток дитини, її комунікативну компетентність, що передбачає забезпечення розвитку вміння дитини вести діалог з текстом, висловлювати свою думку, порівнювати особистісний досвід із досвідом героїв літературних творів, розвиток навичок осмислення можливих смислів тексту, і як наслідок, вміння висловлювати і відстоювати власну думку відносно власного «Я» та подій, що відбуваються у житті дитини.

Крім того, щоб у молодшого школяра розвивалася здатність діагностувати власні можливості відповідно до своїх задумів і бажань, на даному віковому етапі доцільно було б застосовувати дискурсивні практики, спрямовані на розвиток самопізнання та саморозуміння.

Особливість дитини молодшого шкільного віку полягає в тому, що вона ще мало усвідомлює свої переживання і далеко не завжди здатна зрозуміти причини, що їх викликають. На труднощі, що виникають у дитини в школі, вона найчастіше відповідає емоційними реакціями – гнівом, страхом, образою, а іноді замкнутістю та відгородженістю.

Зауважимо, що у молодшому шкільному віці у дітей особливо активно проходить формування довільності, внутрішнього плану дій, починає розвиватися здатність до рефлексії. Тому саме на даному етапі дитина може успішно оволодіти засобами та способами аналізу своєї поведінки та поведінки інших людей. Однак, щоб дитина могла свідомо регулювати свою поведінку, треба на-

вчити її адекватно виражати свої почуття, знаходити конструктивні способи виходу із складних ситуацій. Саме така свідома регуляція та аналіз власних почуттів, переживань, думок, намірів тощо в молодшому шкільному віці відкриває можливість для створення наративних історій, які в майбутньому можуть стати основою для створення дитиною подієвих проєктів. Створюючи «історію свого майбутнього», дитина отримує змогу озвучити свої мрії, фантазії, бажання, прагнення. Однак при цьому молодшому школяру досить складно визначити цілі, які він ставить перед собою, змальовуючи власне майбутнє. Найчастіше дитина трансліує історії «власного» майбутнього, створені її батьками та найближчим оточенням.

Молодший школяр дев'яти-десяти років вже може озвучити з якою метою він планує ту чи іншу життєву подію, чого в кінцевому результаті він прагне досягти. Однак дитині складно проаналізувати, які ресурси необхідні для досягнення її мети. Особливо це стосується особистісних ресурсів, оскільки вони ще не здатні оцінити та виокремити власні риси та якості, розвиток чи наявність яких забезпечать досягнення поставленої мети. Тут необхідна цілеспрямована робота з боку дорослих.

Особливістю даного віку є й те, що в переважній частині дітей цілі часто змінюються. Крім того, у молодшого школяра, особливо до восьми років, цілі часто недосяжні і нереалістичні. Після восьми років вони можуть набувати ознак досяжності та реалістичності, однак дитині ще досить складно визначити часові межі досягнення певної мети. Найчастіше досягнення у майбутньому визначаються такими часовими рамками як «коли я виросту», «коли я закінчу інститут». Пояснюється це психологічними особливостями розвитку молодших школярів. За результатами наших попередніх досліджень у дитини даного віку відсутня широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору. І якщо за участі дорослого дитину можна підвести до ретроспективного аналізу подій власного життя, то аналіз перспективи ускладнений навіть за такої умови. Таким чином, застосування психологічних практик самопроекування в молодшому шкільному віці повинно бути спрямоване на розвиток у дитини часової перспективи.

Як вже зазначалось, побудова особистісного проекту передбачає постійне звернення дитини до свого життєвого досвіду. Незадоволення потреби молодшого школяра в любові та визнанні може призвести до неможливості позитивно сприймати реальність, до формування захисних механізмів. Негативний вплив минулого досвіду, особливо в період молодшого шкільного віку, формує певні патерни поведінки, призводить до формування стереотипів, що впливають на процес усвідомлення минулого досвіду та не дають можливості змінити непродуктивну поведінку, побудувати проект хоча б на найближчу перспективу. Бувають випадки, коли приховані в дитинстві страхи чи негативний досвід не зазнають жодних змін по мірі накопичення досвіду і відіграють визначальну роль в подальшому осмисленні власної історії життя.

Під керівництвом дорослого дитина може виокремити основні події власного життя, але смисловий простір особистості у даному віці досить обмежений. У молодшому шкільному віці він лише починає формуватися, на що вказує наявність невеликої кількості проінтерпретованих і осмислених дитиною подій, які знаходять своє відображення в її картині світу і життєвій історії. Застосовуючи у роботі з дітьми даного віку психологічні практики самопроекування, варто було б спрямувати зусилля на розвиток позитивного сприйняття дитиною подій, що відбуваються в її житті, а також на розвиток вміння самостійно аналізувати життєві події.

На попередніх етапах дослідження нами було встановлено, що розвиток здатності до самопроекування у молодших школярів пов'язаний з розвитком здатності брати на себе відповідальність за прийняття рішень. Було виокремлено рівні готовності дитини до прийняття рішень, а саме: неготовність молодшого школяра до самостійного прийняття рішень; прийняття рішення виключно за допомогою дорослих; прийняття будь-якого рішення пов'язано з уявними труднощами, які дитина малює в своїй уяві; прийняття рішення можливе за підтримки друзів; прагнення дитини самостійно приймати рішення. [3]

Н.А. Басюк в своїй роботі зауважує, що формування почуття відповідальності молодших школярів відбувається на базі особис-

тісних новоутворень, зокрема: узагальнення і усвідомлення переживань; сформованості внутрішнього плану дій; рефлексії; довільності психічних процесів і функцій; виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності, активне формування самооцінки як компонента самосвідомості. [1]

Однак зауважимо, якщо здатність брати на себе відповідальність за певні вчинки та дії у дитини молодшого шкільного віку розвивається на основі знання і прийняття норм і правил поведінки, усвідомлення власних потреб і мотивів, наявності ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам соціуму тощо, то відповідальність дитини за прийняття власних рішень, власного життєвого вибору лише починає розвиватися і, як правило, без спрямованої психологічної допомоги молодший школяр не готовий до такого вибору.

Варто також звернути увагу на те, що дитинство у багатьох молодших школярів проходить відповідно до структурованої заданості з боку дорослих, що обмежує їхні можливості у самовизначенні. Така структурована заданість гальмує розвиток відповідальності за власне життя, і врешті-решт призводить не лише до відсутності здатності до самопроекування, але й до формування у свідомості дитини впевненості у тому, що відповідальність за їхні життєві події несуть виключно батьки або найближчі дорослі. Як вже зазначалось [2], керівництво з боку батьків радше здійснюється шляхом пропонування дитині альтернативних варіантів розв'язання певної проблеми, а не надання готових шаблонних висновків. За цих умов у дітей молодшого шкільного віку сформується схильність до самоаналізу, вміння робити власні висновки, відстоювати власну думку і як наслідок, вміння планувати своє життя хоча б на найближчу перспективу.

Дитина зазвичай корегує власну поведінку, власний вибір відповідно до вимог та очікувань соціуму, тому прагнення самостійно приймати рішення у контексті певних життєвих виборів властиве лише 10–12% дітей молодшого шкільного віку. Саме тому в створенні свого життєвого проекту молодший школяр постійно орієнтується на соціальне оточення, прагнучи отримати від нього

схвалення та прийняття. Фабула життєвої історії дитини постійно змінюється, вона, як правило, ситуативна і залежить від тієї соціальної ситуації, в якій знаходиться молодший школяр. Таким чином, практики самопроєктування у молодшому шкільному віці повинні включати в себе розвиток у дитини вміння самостійно приймати рішення та брати на себе відповідальність за прийняття рішень; мовленнєвий розвиток та комунікативну компетентність; самопізнання та саморозуміння; вміння самостійно аналізувати життєві події.

Підсумовуючи результати теоретичного дослідження, спрямованого на особливості застосування дискурсивних практик, що передбачають розвиток здатності дитини самопроєктування, ми дійшли наступних **висновків**:

- розвиваючи у дитини здатність до самопроєктування, необхідно застосовувати дискурсивні практики, спрямовані на мовленнєвий розвиток дитини, її комунікативну компетентність, зокрема на розвиток вміння вести діалог з текстом, порівнювати особистісний досвід з досвідом героїв літературних творів, розвиток навичок осмислення можливих смислів тексту тощо;
- з метою розвитку здатності у молодшого школяра до самопроєктування дискурсивні практики мають бути спрямовані на розвиток самопізнання та саморозуміння; здатності оцінити і виокремити власні риси та якості, розвиток чи наявність яких забезпечать досягнення дитиною поставленої мети;
- застосування психологічних практик самопроєктування в молодшому шкільному віці повинно бути спрямоване на розвиток у дитини позитивного сприйняття подій, що відбуваються в її житті, вміння самостійно аналізувати життєві події, а також на розвиток часової перспективи;
- важливою умовою розвитку здатності молодшого школяра до самопроєктування є формування вмінь дитини брати на себе відповідальність за певні вчинки та дії, робити власні висновки, відстоювати власну думку і як наслідок, планувати своє життя хоча б на найближчу перспективу.

Література

1. Басюк Н.А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Н.А.Басюк. – Київ, 2005. – 22 с.
2. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
3. Шиловська О.М. Розвиток молодших школярів здатності до самопроєктування/О.Шиловська//Психологія саморозвитку особистості: зб. наук. праць/за ред. Н.В Чепелевої, Я.Ф. Андрєєвої. – Чернівці – Київ, 2016. – С. 142–154

References

1. Basyuk N.A.(2005) Formuvannya pochuttya vidpovidalnosti u molodshykh shkolyariv [Formation of a sense of responsibility among junior pupils: author's abstract. dis for obtaining sciences.] *Candidate's thesis* Kyiv. [in Ukrainian].
2. Shilovska O.M.(2013) Rozuminnya ta interpretatsiyi zhyttyevoho dosvidu yak chynnyk rozvytku osobystosti ditey molodshoho shkilnoho ta pidlitkovoho viku. [Understanding and nterpreting life experience as a factor in the development of the personality of children of junior school and adolescence]. *Rozuminnya ta interpretatsiya zhyttyevoho dosvidu yak chynnyk rozvytku osobystosti - Understanding and interpreting life experience as a factor in the development of personality* Chepeleva N. V. (Ed.) (pp. 105-119). Kirovograd: Imex-LTD [in Ukrainian].
3. Shilovska O.M (2016) Rozvytok molodshykh shkolyariv zdatnosti do samoproektuvannya [Development of junior pupils' ability to self-design]. *Psychology self-development personality: collection of articles*. NV Chepileva, Ya.F. Andreeva (Eds). (pp.142-152). Chernivtsi – Kyiv. [in Ukrainian]

ТЕХНОЛОГІЇ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ОНКОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Березко І.В.

Анотація: Самопроектування є важливим психологічним ресурсом особистості під час важких соматичних захворювань, зокрема онкологічних. Ціннісно-смилова сфера та ідентичності особистості дуже суттєвим чином змінюються під час хвороби. Важливою психологічною установкою під час важкої хвороби є акцент власне на ревізії арсеналу власних ідентичностей. Є декілька важливих тенденцій процесу самопроектування, які відображені у статті. По-перше, це перегляд ціннісної сфери та ідентичностей з огляду на істотну зміну життєвої ситуації, яка відбувається шляхом самоаналізу власних емоційних станів та з'ясування першопричин таких станів, що можуть мати різне походження. По-друге, це пошук ресурсів, завдяки яким емоційний стан змінюється позитивно, і значною мірою ці ресурси є власними ідентичностями, які вже були сформовані у попередньому досвіді «унікальними епізодами», але не були затребувані. Людина, що має важке захворювання, робить свідомий вибір протопроєкту, який потім трансформується у конкретний життєвий план, зважаючи на свої пріоритети, які є більш ціннісними, та локалізує свої психологічні зусилля у його реалізації. Навіть на стадії попереднього вибору протопроєкту пріоритетом є одужання та ті варіанти само-здійснення, які сприяють йому, або принаймні сприяють стабілізації життєвого ритму. Якщо ревізія ресурсів для здійснення протопроєкту виявляє їх нестачу, то такий проєкт перевизначається на користь більш здійсненого. Після цього особистість конкретизує протопроєкт у проєкті-орієнтирі, шукає певний алгоритм, який потрібен для його здійснення, і який апелює також до визначення ідентичностей, які важливі для цього (вони тяжіють до «Я-

ідеального»). Онкологічні хворі також вирізняються тим, що у виборі власних планів-орієнтирів у суттєво меншому ступені зважають на соціальне схвалення своїх проєктів, часто не афішують їх своєму оточенню. Ще однією психологічною особливістю життєвих та особистісних проєктів людей зі складними хворобами є схильність до вибору абсолютно нових, досі незаних для неї сфер життєздійснення.

Ключові слова: ідентичність, самопроєктування, протопроєкт.

Березко І.В. Технології самопроєктирування личности во время онкологических захворювань

Анотація. Самопроєктирування являється важливим психологічним ресурсом личности во время складних соматических захворювань, в частности онкологических. Ціннісно-смысловая сфера и ідентичности личности очень суттєвним образом змінюються во время болезни. Важливим психологічною установкою во время тяжелой болезни являється акцент собственно на ревизии арсенала собственных ідентичностей. Єсть несколько важных тенденцій процесу самопроєктирування, которые отражены в статті. Во-первых, это пересмотр ціннісної сфери, ідентичностей с учетом суттєвного зміння життєвоний ситуації, которая происходит путем самоанализа собственных емоціононльных состояний и выяснения первопричин таких состояний, которые могут иметь разное происхождение. Во-вторых, это поиск ресурсов, благодаря которым емоціононльное состояние змінюється позитивно, и в значительной мере этими ресурсами являються собственные ідентичности, которые уже были сформированы в прошлом опыте «уникальными епізодами», но не были востребованы. Человек, который имеет тяжелое захворювання, делает сознательный выбор протопроєкта, который потом трансформируется в конкретный життєвоний план, исходя из своих приоритетов, которые считает более ціннісними, и локализує свои психологіческие усилия в его реализации. Даже на

стадии предварительного выбора протопроекта приоритетом является выздоровление и те варианты самоосуществления, которые способствуют ему, или хотя бы стабилизации жизненного ритма. Если ревизия ресурсов для осуществления проекта выявляет их недостаточность, то такой проект переопределяется в пользу более осуществимого. После этого личность конкретизирует протопроект в проект-ориентир, ищет определенный алгоритм, который нужен для его осуществления, и который апеллирует также к определению идентичностей, которые важны для этого (они тяготеют к «Я-идеальному»). Онкологические больные также отличаются тем, что в выборе собственных планов-ориентиров существенно меньше считаются с социальным одобрением своих проектов, часто не афишируют их своему окружению. Еще одной психологической особенностью жизненных и личностных проектов людей с тяжелыми заболеваниями является выбор абсолютно новых, ранее неопробованных сфер жизненной реализации.

Ключевые слова: *идентичность, самопроектирование, протопроект.*

Berezko I.V. Technologies of persons self-designing during oncological diseases

Abstract. *Self-designing is an important psychological resource of the individual during complex somatic diseases, particularly in oncological diseases. Value-semantic sphere and identity of the person are very significantly changed during illness. The emphasis on the revision of their own identities arsenal is an important psychological setting during a serious illness. There are several important trends in the process of self-designing, which are reflected in the article. First, by revision of the value sphere, identities, taking into account a significant change in the life situation, which occurs by self-analysis of one's own emotional states, and elucidating the root causes of such states, which may have different origins. Secondly, by searching of resources through which the emotional state changes positively. To a large extent these resources are their own identities, which were*

already formed in the past experience "unique episodes", but were not demanded. A person who has a serious illness, makes a conscious choice of a protoproject, which then is transformed into a concrete life plan, proceeding from its more valuable priorities. Man localizes his psychological efforts in its implementation. The recovery those options for self-realization that contribute to it are the priorities even at the stage of preliminary selection of the protoproject, or at least stabilizing the rhythm of life. The project is redefined in favor of a more feasible, if the audit of resources for the implementation of the project reveals their insufficiency. After this, the person specifies the protoproject to the project-reference point, looking for a certain algorithm, which is necessary for its implementation, and which also appeals to the definition of identities that are important for this (they gravitate toward the "I-ideal"). Oncological patients also differ in that they are much less considered with the social approval of their projects in the choice of their own plans-orientations, and often do not advertise them to their surroundings. The choice of absolutely new, previously untested spheres of life realization is another psychological feature of life and personal projects of people with serious illnesses.

Key words: *identity, self- designing, protoproject.*

Актуальність дослідження. Проблема проектування себе-майбутнього у людей, що мають складне соматичне захворювання, є однією з найскладніших серед вибірки різноманітних видів самопроектування. Тому, що, з одного боку, акцент на проблемі фізичного самопочуття під час складного захворювання відтягує на себе лівову долю уваги особистості, і планування майбутнього підпорядковується ряду факторів, які суттєво формують ціннісну сферу. З іншого: саме складна хвороба є часто каталізатором підвищеної уваги до себе і своїх потреб, а також пошуку ресурсів оптимізації якості життя, серед яких проектування власного майбутнього та себе-майбутнього грає суттєву роль.

Важливого значення у роботі з емоційними та когнітивними розладами, які мають місце під час важких соматичних захворювань, мають дискурсивні: мовленнєві, письмові практики.

Ці форми роботи особистості зі своєю смисловою сферою мають також декілька рівнів глибини, поєднуючи розуміння поточної прагматичної ситуації, і водночас спроби рефлексувати певні поза-ситуативні детермінанти, інтерпретувати та ре-інтерпретувати життєвий досвід, а також власні інтенції, ідентичності, ресурси. Предметом наших досліджень протягом останніх років були власне такі письмові практики, а саме щоденникові записи осіб, що мають онкологічне захворювання, у різноманітних віртуальних спільнотах. Нас цікавили і власне особливості письмових нарративів таких хворих, й особливості інтерпретації життєвого досвіду ними, а також специфіка їх уявлень щодо власного майбутнього і себе-майбутнього.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей саморозуміння та самопроекування людей зі складними соматичними захворюваннями шляхом аналізу їх письмових нарративів.

Основний виклад. «Самопроекування – це завдання для самої особистості (насамперед завдання на смисл), у процесі реалізації якого людині слід осмислити себе, власну життєву ситуацію та перспективу, переглянути свою позицію в ціннісно-смилових координатах, не лише інтерпретуючи та ре-інтерпретуючи свій життєвий досвід, а й саму себе» [2, с.14]. Які ж особливості цього процесу у даної вибірки досліджуваних?

Формат життя з серйозним захворюванням має суттєві обмеження, і це не може не впливати на процес планування, бо за умови браку поточних ресурсів життєві завдання та перспективи самоздійснення в цілому можуть мінімізуватися, відчутно звужуватися. Важка хвороба, окрім того, що значно обмежує фізичні ресурси людини, водночас актуалізує генералізоване відчуття втрати впевненості у собі, власних можливостях та ресурсах, особливо на початкових етапах захворювання. Це може відчуватися як безпорадність, недостатність душевних сил, апатія, втрата ціннісних орієнтирів. Видається, що особисто від «Я» нічого не залежить, що напрацьовані ідентичності безсилі у обставинах, що склалися. Спочатку таке відчуття глобально-екзистенційне, але

поступово особистість вдається до рефлексивних пошуків та дефініцій, розмежовуючи ідентичності, які знаходяться «на грані» руйнування, ті, які транслюють істотний дискомфорт, але виявляють готовність відстоювати свої позиції, які «самоусуваються», визнаючи себе некомпетентними у конкретно даних обставинах та, нарешті – ресурсні, потенційно компетентні навіть під час «біфуркації».

Саме у періоди життєвих «біфуркацій» тема ціннісних «прибирань», які стосуються й уявлень про свої ідентичності, відчутно актуалізується. Чому саме хвороба дає такий поштовх? В першу чергу тому, що через зміну фізичного стану, та всі наслідки цієї зміни функціонувати так, як раніше, особистість не має можливості та сили. Наприклад, коли вона відчуває певний глобальний стан: слабкість, зниження життєвого тону, апатію, то якийсь час «зависає» у цьому стані, але, оскільки він є відчутним чином дискомфортом, то спроби пошуку способів зменшувати неприємні симптоми у більшій кількості випадків (якщо не йдеться про клінічну депресію) є природньою реакцією. Особистість починає дослухатися не лише до власних тілесних відчуттів, а й емоцій, психологічних станів, робить спробу вербалізувати (хоча б для себе, внутрішньо) те, що з нею відбувається. Така ідентифікація має декілька векторів.

Перший, найбільш «поверховий» – це спроба розрізнити власні емоційні стани: поточні (ситуативні) та глибинні. Хворий інтуїтивно відчуває, що емоція є індикатором не лише певного стану, а й когнітивних факторів, які її посилюють. Тобто емоційний стан, безперечно, є наслідком і власне поганого самопочуття, але водночас має й «підводну частину айсбергу»: певні думки, спогади, уявлення, які з ним резонують та актуалізуються одночасно. Наприклад, почуття безпорадності, яке дуже часто з'являється під час важкої хвороби, вбирає у себе не лише реакцію хворого на пасивний статус («мене лікують»), а й кластер психологічних змінних, які є дотичними до такого почуття. Має місце генералізоване «дещо», яке містить і думки, в яких даний стан набуває певних обрисів та образів, і життєві спогади,

які описують події, під час яких хворий відчував безпорадність, і уявлення про те, що саме означає бути безпорадним (це стан, який надає певні «бонуси», або ж є своєрідним клеймом, що викликає сором, тощо). Такі нашарування різнопланових психологічних пластів, у яких презентований досвід «безпорадності», можуть значною мірою підсилювати емоційну напругу, пов'язану з даним почуттям. І доти, доки особистість не докладе зусиль, щоб розібрати цю «купу малу», емоційна напруга може тривати.

Щастить хворому, який має досвід рефлексивних досліджень, або ж якщо поряд є психолог, який може допомогти з процесом розототожнення з тими складовими почуття «безпорадності», які є застарілими, неактуальними, такими, що «склеїлися» з даним почуттям «колись давно». Якщо виконана певна смислова робота, під час якої було диференційовано: «я відчував безпорадність, коли...», «я вважаю, що бути безпорадним – це...», «я уявляю свою безпорадність як образ...», то, як правило, емоційна напруга зменшується, і психологічний стан хворого стабілізується.

Схожий процес відбувається під час пошуку ресурсів, в першу чергу таких емоційних станів, які можуть бути точною опорою під час лікування. Аналогічно роботі з негативними емоційними станами, можливо задатися метою знайти інші джерела та похідні такого ресурсного стану, культивувати його. Негативні емоції є дуже впливовими, але завжди є бодай невеликий «острівок» позитиву, на якому за бажанням хворий може «залогінитись» і перепочити від емоційних штормів. Це може бути дуже непевний, хисткий спосіб само-стабілізації, але цілком придатний для розростання його ціннісного впливу.

Цікавий термін пропонує у зв'язку з цим Майкл Уайт: «унікальні епізоди» [1, с.38], під якими він має на увазі такі «сторінки» життєвого досвіду, своєрідні «неосвоєні території ідентичності», які свідчать про наявність певного ресурсу у людини, хоча її звична ідентичність є геть іншою. Наприклад, у контексті роботи з генералізованим станом безпорадності – ресурсом будуть віднайдені у минулому, історії особистості, події,

які свідчать про її здатність протистояти подібним станам, і аналіз того, які саме фактори сприяли цьому. Такий пошук може бути відчутно корисним й для вирішення поточних психологічних проблем.

Більшість хворих зі складною соматичною хворобою прагнуть першим чином культивувати власну здатність «філософського ставлення» до хвороби, тобто свідомо дистанціюватися від ідентичності «Я-диссоційований», і шукають ті «Я-дзен» стани, що стабілізують емоції, когнітивні розлади, наводять різкість на «ціннісний вимір» («що для мене важливо саме зараз?»). І саме цей «філософський дзен» і є, ймовірно, важливим новоутворенням, ресурсом під час хвороби, безвідносно до загальної архітектури поточного Я. Це вихідна точка процесу самопроекування, яка не є власне ним, а скоріше певною «предтечею» процесів, що розгортаються. Тут виникає не лише «бажання щось змінити» (воно вже актуалізоване), не лише ціннісна ревізія (вона також, як правило, відбувається до початку самопроекування), а й виникає певна глобальна, світоглядна зміна «я можу обирати те, ким я буду». Як правило, вона не є очевидною для людей, які проживають певний пересічний період свого життя, але у випадку «біфуркації» важкої хвороби у значній кількості випадків актуалізується як важливий, акцентований лейтмотив.

Особа, яка має складне соматичне захворювання, потребує зміни власного «амплуа». Це своєрідний «перехід в інше», який у даних (складних) обставинах є вимушеним, процес ідентифікування і внутрішнього смислового простору, і власного репертуару Я є неминучим.

Первинним у процесі психологічного проектування є протопроєкт: символічне, приблизне уявлення особистості про те, що саме вона планує, який в неї життєвий вектор. Він є зоною смислу, в якому у зародковому стані особистість відчуває потенціал особистого майбутнього. Як саме він з'являється – з'ясувати досить складно, і на перших порах цей проєкт є дуже генералізованим. Він виникає з особистого досвіду, і може бути його продовженням, або ж проєктом «навпаки», тобто таким, який

попередній досвід має за незадовільний. Приймаємо ці дві точки за крайні у континуумі можливих зон, з яких виростає протопроєкт.

Коли в арсеналі особистості з'являється певна вибірка протопроєктів, потенційно цікавих и значущих для неї, вона повинна зробити ціннісний відбір здійснених. Це потрібно тому, що через брак ресурсів (не в останню чергу фізичних), часу, інших складових – від певної кількості проєктів необхідно відмовитися... Але інколи – парадоксально – відбувається так, що саме брак ресурсу стимулює особистість мобілізуватися для його реалізації, і «чарівним чином» починає стабілізуватися фізичний стан, з'являється бажання компенсувати нестачу ресурсу через активізацію саме тих ідентичностей, які досі були особистості абсолютно невідомі.

Зрозуміло, що масштаб ціннісної ревізії та вектор протопроєкту залежить від інтенсивності змін, у які залучений хворий. Якщо його життєвий сценарій змінюється кардинальним чином, то в основі проєкту будуть закладені та актуалізовані нові смислові утворення. Вони знаходять своє відображення у прототексті, який може бути сформульований як певний «слоган» або ідея щодо особистого майбутнього. Зазвичай, в особи зі складним захворюванням прототекст обертається навколо теми одужання та тих варіантів само-здійснення, які сприяють йому, або принаймні сприяють стабілізації життєвого ритму. «Матеріалізація» протопроєкту через прототекст відбувається не завжди лінійним чином, трапляється, що «текст» лише частково перекидає смисл протопроєкту, а інколи сам проєкт так відчутно «замаскований», що за прототекстом можна лише опосередковано зрозуміти, чого саме прагне дана особистість.

Якщо прототекст набрав більш-менш зрозумілих обрисів, то особистість вдається до з'ясування того, яким саме чином вона може реалізувати даний проєкт, і чи має для цього потрібні ресурси. Йдеться й про те, наскільки життєвий проєкт «до снаги» в обставинах, які є об'єктивними, а також чи є в арсеналі даної людини ті якості та здібності, які дають можливість проєкт здійснити. Само-ідентифікація перетворюється на відбракування

нежиттєздатних за даних обставин «Я-складових». Така процедура часто тяжіє до знецінення, хоча не обов'язково: головним чином ця ціннісна ревізія є пошуком ресурсів, а ідентичності, які є не ефективними в обставинах, що склалися, можуть просто контейнеруватися до «кращих часів», або символічно відправлятися на «запасну лаву». І, ймовірно, йдеться про пошук не єдиного «Я»-ресурсу, а кластеру, команди «Я»-ідентичностей, які спроможні, по-перше, нейтралізувати руйнівний та дезадаптивний вплив ситуації на особистість, по-друге, трансформувати реальність таким чином, щоб хворий мав можливість пристосуватися до складних життєвих обставин, і по третє – рухатися у заданому напрямку.

Якщо під час такого усвідомленого або стихійного визначення ресурсів виникають ускладнення, то особистість може повернутися до початкового прототексту та перевизначити його. Або – якщо вона вважає, що рішення втілювати даний проект натикається на занадто великі труднощі – може від даного проекту відмовитися. У випадку перевизначення через брак ресурсів може відбуватися спрощування життєвого протопроєкту, уточнення та зміна попередніх варіантів його реалізації. Інколи саме завдяки усвідомленню браку ресурсів особистість може виокремити інший варіант здійснення власного протопроєкту, не змінюючи його суті та змісту.

За умови наявності (з точки зору особистості) достатніх ресурсів для реалізації протопроєкту, він конкретизується у проєкт-орієнтир, у якому (окрім прототексту), приймають чіткіші обриси магістральні лінії проєкту, серед яких важливе значення мають уявлення особистості про його «жанр» та лейтмотив, тобто що саме планується у рамках даного проєкту, його «генеральна лінія». Наприклад: для того, щоб одужати та уникнути рецидиву – особистість планує знайти певне заняття, яке відновлює емоційний стан та надає їй сили у психологічному сенсі, і приблизно формулює для себе, що саме вона хоче спробувати. Особливо це актуально у тому випадку, якщо до хвороби сценарій життя суб'єктивно відчувався як не дуже задовільний. Проєкт-орієнтир

вже передбачає й те, які саме особисті якості «зроблено ставку» у ньому, та те, наскільки нова, бажана, ідентичність, є новою, відмінною від наявних. Такий проект найчастіше апелює до Я-ідеального, і нам видається, великим потенціалом у вирішенні проблем самоусвідомлення та самопроектування під час важкої хвороби мають особливі види нарративів: футурологічні. Створюючи нарратив про «себе-майбутнього», особистість певним чином через події, які ще потенційно існують лише в її уяві, пов'язує усталену ідентичність з внутрішніми ціннісними орієнтирами, що започатковують її «майбутню» ідентичність. Можна ініціювати трансформацію поточних ідентичностей власне з майбутнього, пошуком епізодів, діючих осіб та сюжетів, які дозволяють реконструювати минуле і теперішнє, знайти такі «території ідентичності», які резонують з ціннісною сферою.

Якщо проект-орієнтир «завізовано» особистістю на ціннісному рівні, то вона починає з'ясовувати для себе, яким буде сценарій реалізації її проекту. На цьому етапі здійснюється конкретизація певного алгоритму, який потрібен для його здійснення. Це вже не розпливчате «дещо», а деталізація передбачуваних дій, які дозволяють досягнути зазначених намірів та мінімізують ризики «поразки».

Обираючи план-орієнтир, особистість виходить не лише з власних ціннісних пріоритетів, а й співвідносить їх з трансляціями соціуму, але з певними застереженнями щодо онкологічних хворих. Саме ця вибірка відзначається тим, що дивує власне соціальне оточення своїми проектами та пріоритетами. Це відбувається не через їх «нон-конформістичні» настрої, а тому, що важка хвороба є своєрідним каталізатором «я-центричності» у смисловій сфері. Онкологічні хворі мають невизначений час власного життя, навіть якщо вони знаходяться в ремісії, і це змушує їх активним чином концентруватися на максимально значущих для них особисто напрямках життєвої реалізації, соціальне схвалення втрачає суттєве значення. Це не стовідсотково, але як тенденція є відчутним.

Одночасно саме онкологічні хворі, як правило, змінюють під час хвороби ставлення до власне себе, своїх достоїнств та недоліків. Дуже часто від них можна почути «я до хвороби, та після – це дві різні людини», і ця різниця, у значній кількості випадків, полягає у збільшенні самооцінки, здатності виокремлювати та цінувати власні сильні сторони, а також знешкоджувати власного «внутрішнього критика» на користь здатності позиціонувати себе як унікальну, особливу людину, яка має право бути і слабкою, і такою, що вагається, і здатною відчувати різноманітний спектр емоційних станів без почуття провини.

Якщо повернутися до етапу вибору проекту-орієнтиру, то згадана тенденція до «я-центричності» у даному випадку не стає на перешкоді, але вносить у проект свою специфіку. Для онкологічного хворого, як правило, не має великого значення схвалення його намірів широким загалом, і тому, у певній кількості випадків, такі проекти вирізняються своєю «соло- спрямованістю», тобто доволі відчутним виокремленням власного проекту як такого, що має «приватне» значення для даної конкретної людини, і цінніше його навантаження вона не завжди афішує для оточуючих, а також не докладає зусиль для транскрипції власної поведінки, яка може сторонньому видаватися досить дивною.

Трапляється й протилежна тенденція, коли проект онкологічного хворого є відчутно «благодійним», орієнтованим на інших. Особливо це стосується випадків, коли в особи є досвід подолання серйозних проблем власного життя, і вона відчуває бажання передати власні здобутки як досвід. Це відчувається й у віртуальних спільнотах, які згуртовують людей зі спільною проблемою, і часто буває так, що і у своїх проектах вони об'єднують зусилля в одному напрямку. Хоча спільний проект може означати і те, що особистості, задіяні у ньому, вкладають у це абсолютно різний сенс для себе, що не заважає їм діяти узгоджено.

Проектуючи майбутнє, особистість постійно координує між собою два умовно окремих напрямки розвитку: життєвий та особистісний проект. Вони настільки щільно «проростають» один

у одне, що зафіксувати малюнок їх причинно-наслідкового «танцю» надзвичайно складно. Зрозуміло, що будь-який проект бере свої витoki з мотиваційно-ціннісної сфери особистості, з пріоритетів її ідентичностей. Але останні теж не є незмінними, а сенситивність внутрішніх «Я» під час хвороби зростає у рази. Це виявляється у тому, що, на відміну від звичайного поточного життя, у якому усталені ідентичності особистості функціонують головним чином «за інерцією», «я» важко хворої людини схожі на «оголений нерв», і її інтенції підвищено активно рефлексуються. Вона відчуває, що залишатися собою-минулою у даних обставинах вона не може, і не тільки тому, що відбулася «зміна декорацій» її життя, а й тому, що саме зміна себе є одним з головних чинників динаміки хвороби у той чи інший бік. З'ясовується це, як правило, експериментальним шляхом, а саме фіксацією взаємозв'язку між певними психологічними станами та самопочуттям. Ресурсні стани та причини, якими вони викликані, надають особистості інформацію, у якому напрямку їй варто рухатись, і якщо вона і не формулює для себе цей напрямок, як «проект», то це не означає, що він ним не є. На нашу думку, протопроєкт інколи приймає форму дуже непевного, інтуїтивного, можливо символічного, уявлення особистості про те, чому, куди саме і як вона прямує.

Інколи такий протопроєкт має ще свого попередника: певну внутрішню ціннісно-смыслову «вібрацію» на дещо, що відбувається у полі зору важко хворого. Ми мали можливість спостерігати цей ефект у віртуальних спільнотах, де розгублені, збиті з ніг новиною про власне захворювання «новачки» досить швидко мобілізуються, читаючи історії та отримуючи підтримку в осіб, які мають досвід захворювання. Психологічним ресурсом таких спільнот є пошук ціннісного резонансу, який унеможливлений у реальному житті особи через те, що в її оточенні немає людей з досвідом такого захворювання, а у спільноті – з лишком. І у хворого є можливість визначити, який з проєктів, які були «винайдені» його «друзями по нещастю», знаходить у нього внутрішній відгук, – це своєрідне живильне

середовище, у якому реанімуються втрачені точки опору та формуються нові інтенції.

Значна кількість людей з онкологічним захворюванням, після відносно стабілізації власного фізичного стану, робить перші кроки у певних сферах життєздійснення, в яких досвіду не має зовсім. Це свідоме культивування певних життєвих проєктів має наслідком і формування нових ідентичностей. На нашу думку, це своєрідний магічний ритуал відмежування від хвороби, виклик: «Я-у минулому» було хворим, і якщо я змінюся, то й хвороба «порине у Літу», назавжди зникне.

Коли протопроєкт трансформується у проєкт-орієнтир, у якому вже з'ясовано, що власне планується, й яким чином особистість буде втілювати свій задум – вона знову повертається до інвентаризації власних ресурсів. І якщо проєкт передбачає абсолютно нову територію досвіду, то фабула себе-бажаного є відчутно генералізованою, гіпотетичною, тому що особистість може не дуже ясно розуміти, які якості (ідентичності) потрібні для здійснення даного проєкту. Також вона може орієнтуватися на такі «Я», які видаються їй значущими для реалізації проєкту, а у ході його виконання з'ясовується, що це не так. Тому особистісний проєкт людини зі складним соматичним захворюванням є відчутно динамічним, власне більше схожим на зону, у якій не просто «проростають» певні ідентичності, а відбуваються алхімічні процеси, і проєктовані якості казковим чином трансформуються у дещо абсолютно незаплановане.

Висновки. Процес самопроєктування під час складного соматичного захворювання має відчутно евристичний характер. Він відзначається такими психологічними особливостями, як спрямованість на суттєву зміну ідентичностей, сенситивність до обставин розвитку проєкту, гнучкість зв'язку власне життєвого проєкту та «себе-бажаного», до якого він апелює. Самопроєктування є важливим ресурсом процесу психологічної стабілізації та реабілітації, який дозволяє активізувати, реформувати та інтегрувати ціннісні зони особистості.

Література

1. Уайт М. Карты нарративной практики. Введение в нарративную терапию / М.Уайт. – М. : Генезис, 2010. – 326 с.

2. Чепелева, Н. В. Самопроекування особистості в дискурсивному просторі / Н. В.Чепелева. // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. ст. / НАПН України. Ін-т соц. та політ. психології ; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова) та ін. ; редкол.: Т. М. Титаренко (голова) та ін.]. – Київ : Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34) – С .12–20.

References

1. Uajt, M. (White M.)(2010) *Karty narrativnoj praktiki. Vvedenie v narrativnuju terapiju* [Maps of Narrative Practice. Introduction to narrative therapy]. Moscow : Genezis. [in Russian]

2. Chepeleva, N. V. (2012). Samoproektuvannja osobistosti v diskursivnomu prostor [Self-design of the personality in the discursive space]. *Naukovi studii iz social'noi ta politichnoi psihologii. - Scientific studies on social and political psychology: Scientific studies on social and political psychology: a collection of articles.* М. М. Sljusarevs'kij, Т. М. Titarenko (Eds.) (31(34). pp.12-20). Kyiv : Milenium. [in Ukrainian]

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ В ГЕРОНТОГЕНЕЗІ

Коваленко-Кобилянська І. Г.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи до дослідження інтелектуального розвитку в період геронтогенезу, відзначено, що названа проблема виражена в численних теоріях, низка положень яких передбачає наукові дискусії. Зазначено, що незважаючи на те, що проблема інтелектуального розвитку є однією з найбільш досліджуваних у сучасній психологічній науці, найменш дослідженими залишаються аспекти, пов'язані з розвитком інтелекту в період геронтогенезу і, зокрема, здатності людини до реалізації свого інтелектуального потенціалу в пізньому віці. Акцентовано увагу на необхідності мультинаукового підходу для вирішення означеної проблеми, в тому числі, з боку геронтологів і геронтопсихологів.

Аналіз наукових робіт, присвячених особливостям інтелектуального розвитку людини в завершальний період онтогенезу, дає можливість зробити висновок про те, що, вивчаючи специфіку інтелектуального розвитку людини в пізньому віці, значна частина дослідників, відзначаючи тенденцію до зниження інтелектуальних здібностей в онтогенезі, ігнорує факт соціальної депривації людей пізнього віку в сучасному суспільстві, який може справляти вирішальний вплив на реалізацію людиною свого інтелектуального потенціалу в період старіння і старості. Результати аналізу наукової літератури за зазначеною вище темою дають можливість зробити висновок про те, що, дослідники розглядають інтелект, насамперед, як інструмент для отримання нових знань, про що свідчать численні тести на IQ, частина з яких не тільки виключають визначення вербальних здібностей людини і загальний рівень її ерудиції, а й ігнорують теорії про типи нервової системи, визначаючи як фактор

успішності виконання завдань жорстко обмежений час їх виконання.

Актуальність розглядуваної проблеми зумовлена демографічними змінами, вираженими в тенденції до збільшення частки людей похилого віку в соціумі і необхідністю, у зв'язку з цим, побудови суспільства психологічно комфортного співіснування для будь-якого віку.

Ключові слова: геронтогенез, інтелект, розвиток, теоретичні підходи, демографічні зміни.

Коваленко-Кобылянская И.Г. Теоретические подходы к исследованию интеллекта в геронтогенезе

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические подходы к исследованию интеллектуального развития в период геронтогенеза, отмечено, что указанная проблема выражена в многочисленных теориях, ряд положений которых предполагает научные дискуссии. Указано, что несмотря на то, что проблема интеллектуального развития является одной из наиболее исследуемой в современной психологической науке, наименее исследованными остаются аспекты, связанные с развитием интеллекта в период геронтогенеза и, в частности, способности человека к реализации своего интеллектуального потенциала в позднем возрасте. Акцентируется внимание на необходимости мультинаучного подхода для решения данной проблемы, в том числе, со стороны геронтологов и геронтопсихологов.

Анализ научных работ, посвященных особенностям интеллектуального развития человека в завершающий период онтогенеза, позволяет сделать вывод о том, что, изучая специфику интеллектуального развития человека в позднем возрасте, значительная часть исследователей, отмечая тенденцию к снижению интеллектуальных способностей в онтогенезе, игнорирует факт социальной депривации людей позднего возраста в современном обществе, который может оказывать решающее воздействие на реализацию человеком своего интеллектуального потенциала в период старения и старости.

Результаты анализа научной литературы по вышеуказанной теме позволяют сделать вывод о том, что, исследователи рассматривают интеллект, в первую очередь, в качестве инструмента к получению новых знаний, о чем свидетельствуют многочисленные тесты на IQ, часть из которых не только исключает определение вербальных способностей человека и общий уровень его эрудиции, но и игнорируют теории о типах нервной системы, определяя в качестве фактора успешности выполнения заданий жестко ограниченное время их выполнения.

Актуальность рассматриваемой проблемой обусловлена демографическими изменениями, выраженными в тенденции к увеличению доли людей постпенсионного возраста в социуме и необходимостью, в связи с этим, построения общества психологически комфортного сосуществования для всех возрастов.

Ключевые слова: *геронтогенез, интеллект, развитие, теоретические подходы, демографические изменения.*

Kovalenko-Kobylanska I.G. Theoretical approaches to the scientific research of intelligence in gerontogenesis

Abstract. The article considers theoretical approaches to the scientific research of intellectual development during the period of gerontogenesis, it is noted that this problem is expressed in numerous theories, a number of provisions of which presuppose scientific discussions. It is noted that despite the fact that the problem of intellectual development is one of the most researched in modern psychological science, the least explored are the aspects related to the development of intellect during the period of gerontogenesis and, in particular, the ability of a person to realize his intellectual potential at a later age. Attention is focused on the need for a multidisciplinary approach to solve this problem, including by gerontologists and gerontopsychologists.

The analysis of scientific works devoted to the peculiarities of the intellectual development of a person in the final period of ontogenesis allows us to conclude that while studying the specifics of

the intellectual development of a person in later life, a significant part of researchers, noting the tendency to decrease intellectual abilities in ontogeny, ignores the fact of social deprivation of people of late age in modern society that can have a decisive impact on realization of a person's intellectual potential during the period of aging and old age. The results of analysis of the scientific literature on the above topic allow us to conclude that, researchers consider the intellect, primarily as an instrument for acquiring new knowledge, as evidenced by numerous tests on IQ, some of which not only exclude the definition of a person's verbal abilities and the general level of his erudition, but also ignore theories about the types of nervous system, defining as a factor of tasks performance success the limited time of their performance.

The urgency of the problem under consideration is due to demographic changes, expressed in the tendency to increase the proportion of people of post-retirement age in society and the need, in this regard, to build a society of psychologically comfortable coexistence for all ages.

Key words: *gerontogenes, intellect, theoretical approaches, demographic changes.*

Постановка проблеми. Будучи складним інтегральним утворенням і результатом психічної активності, феномен інтелекту в розмаїтті своїх проявів є предметом вивчення різних напрямків психології. Для з'ясування закономірних і специфічних процесів інтелектуального розвитку людини в онтогенезі дослідники розробляли і продовжують розробляти численні гіпотези і теорії (Дж. Гальтон, Д. Векслер, Ч. Спірман, В. Штерн, Б.А. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, Л. Гуттман, Л. Герстоун, Ф. Вернон, Г. Гарднер, Р. Кеттел, Р. Стернберг, М. Андерсон, Дж. Дас, Е. Торндайк, М.Л. Смутьсон, М.О. Холодна та ін.), положення яких є темою для наукових дискусій. Значна різноманітність поглядів на розглядувану проблему є результатом відсутності в психологічній науці єдиного визначення поняття «інтелект». Існування великої кількості визначень цього поняття відображає різноманітність підходів (феноменологічний, генетичний, освітній,

соціокультурний, інформаційний, функціонально-рівневий, регуляційний) до вивчення зазначеного феномену і, як наслідок, немає верифікованих тестів інтелектуального розвитку, які здатні визначити рівень всіх аспектів досліджуваного феномену. М.О. Холодна констатує, що поняття «інтелект» є відкритим, і ситуацію в галузі його дослідження сучасною психологічною наукою і тією, яка їй передувала, визначає як драматичну [10].

Незважаючи на те, що проблема інтелектуального розвитку в онтогенезі досліджується досить широко, водночас найменш розробленими залишаються аспекти, пов'язані з розвитком інтелекту в період геронтогенезу і, зокрема, здатності людини до реалізації свого інтелектуального потенціалу в пізньому віці [6; 8; 10]. Складність вирішення проблеми особливостей інтелектуального розвитку в завершальному періоді онтогенезу зумовлена предметом дослідження, достовірно досягнути всі аспекти якого потрібно буде дослідникам майбутніх поколінь.

Актуальність проблеми дослідження специфіки інтелектуального розвитку в завершальному періоді онтогенезу – геронтогенезі, зумовлена демографічними змінами сучасності, які виражені тенденцією до збільшення частки людей постпенсійного віку в соціумі, і необхідністю у зв'язку з цим максимально повного використання інтелектуального потенціалу людини упродовж усього онтогенезу на благо суспільства, з одного боку, і побудови психологічно комфортного суспільства для людей різних поколінь – з іншого.

Мета статті. Схарактеризувати теоретичні підходи до дослідження інтелектуального розвитку в період геронтогенезу.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Існуючі концепції особливостей розвитку інтелекту в період геронтогенезу представлені двома основними тенденціями. Одні дослідники (Д. Векслер, Д. Бромлей, Р. Кеттел та ін.), прихильники дефіцитарних теорій про безумовне зниження інтелектуального потенціалу в період геронтогенезу, не заперечують при цьому можливої варіативності процесу згасання психічних функцій і, як наслідок, інтелекту, інші – розглядаючи специфіку інтелектуального

розвитку в зазначений період, спростовують тотожність термінів «інволюція» і «старіння» (М.Д. Александрова, Я. Стюарт-Гамільтон, М.Л. Смульсон, М.О. Холодна, Е. Голдберг та ін.). У різні періоди розвитку науки дослідники вказували на можливість активізації інтелектуального потенціалу людини за допомогою цілеспрямованої інтелектуальної роботи людини в цьому напрямку [1; 2; 3; 5; 7; 9].

Досліджуючи такі властивості інтелекту, як швидкість реакцій, всі дослідники відзначають зниження швидкості обробки інформації і збільшення часу реакції людини у постпенсійному періоді, але по-різному інтерпретують отримані результати. Прихильники дефіцитарних теорій акцентують увагу на природному зниженні інтелектуальних можливостей людини, що пов'язано із згасанням її психічних функцій, а дослідники, які відстоюють позиції можливості висхідного інтелектуального розвитку упродовж всього онтогенезу, відзначаючи деструктивні фізіологічні зміни, зазначають, що внаслідок фізичних обмежень можуть бути значно перебільшені вікові психологічні відмінності [9]. При дослідженні автономності інтелекту (рівня незалежності мислення від зовнішнього впливу), відзначають, що така властивість інтелекту значною мірою визначається ступенем усвідомленості проблеми і не корелює безумовно з віком людини [4; 5]. У психологічній науці недостатньо досліджень, які дають можливість визначити, наприклад, вікові зміни специфіки формування моделей майбутніх подій (прогностичної функції інтелекту) і ступеня впорядкованості мислення.

Відзначаючи деструктивні зміни в рухомому інтелекті в період геронтогенезу, дослідники вказують на збереження й актуалізацію кристалізованого інтелекту в пізньому віці [1; 7; 10]. В цілому, оцінюючи результати досліджень порівняння інтелектуальних особливостей людей різних вікових когорт, твердження про вікові відмінності не можуть бути прийняті як безумовно коректні внаслідок того, що вони не відображають повною мірою впливу на інтелектуальний розвиток людини соціально-економічних умов середовища проживання

досліджуваних, які значно змінилися за 20–40 років і більше, винятками можуть бути лонгітюдні дослідження [6; 8; 9]. Таким чином, виникає питання про ефект когорти, що значною мірою дає можливість вважати результати зазначених досліджень недостатньо верифікованими [9].

Основоположник сучасної геронтопсихологічної науки на пострадянському просторі М.Д. Александрова, заперечуючи конотацію терміна «геронтогенез» як безумовного віку інтелектуального згасання, стверджувала, що рівень обдарованості, освіти і активна інтелектуальна діяльність мають неабиякий вплив на висхідний інтелектуальний розвиток у період старіння і старості [1]. Б.Г. Ананьєв, досліджуючи інтелект дорослих і виявляючи динаміку розвитку з урахуванням гендерних та вікових змін, спростовував ототожнення понять «старість» та «інтелектуальне згасання», стверджуючи у своїх роботах, що схожість між старою людиною і дитиною за нейродинамічними характеристиками є не більше як поверховим поглядом на проблему [2]. Зазначаючи, що домінування процесів інволюція-еволюція значною мірою корелює з особливостями соціокультурних умов процесу життєдіяльності людини, І.В. Давидовський також характеризував період старіння як адаптацію до нових умов взаємодії організм-середовище [5]. Будучи динамічним утворенням сукупності різних умов, соціокультурне середовище значною мірою сприяє інтелектуальній трансформації особистості, яка в тому числі детермінована індивідуальною варіативністю [6]. У цілому, нетотожність інтелекту людини в різні періоди онтогенезу може бути зумовлена тим, що для особистості в різні періоди її розвитку соціум визначає різні завдання, так, наприклад, для людини у віці 18–25 років основним завданням є здобування знань і умінь, професійне становлення [10]. Саме в цей період життя середньостатистична людина соціально мотивована до максимально повної реалізації свого інтелектуального потенціалу, що підтверджено результатами дослідження коефіцієнта інтелектуального розвитку, який у цьому віці представлений як максимальний [10]. У зрілому віці дослідники відзначають тенденцію до зниження інтелекту, що

може бути зумовлено низкою причин, серед яких усталений спосіб життя, що певною мірою передбачає заміщення активної психічної діяльності стереотипною з метою збереження психічної енергії індивіда. Така тенденція може збільшуватися прямо пропорційно віку і досягати апогею в період геронтогенезу, оскільки для людини постпенсійного періоду немає чітких вимог з боку соціокультурного оточення, які могли б гіпотетично сприяти розвитку її інтелектуального потенціалу.

Аналіз концепцій і теорій розвитку інтелекту дав можливість зробити висновок про те, що значна частина дослідників розглядає інтелект як інструмент до отримання нових знань [1; 7; 10]. При цьому не піддається сумніву той факт, що будь-який тест на визначення рівня інтелектуального розвитку людини здатний виявити сформованість тільки деяких, конкретної (конкретних) розумових операцій [8; 10]. Не заперечуючи впливу соціальної детермінанти на вектор інтелектуального розвитку людини, дослідники водночас активно використовують для діагностики інтелектуального потенціалу в період геронтогенезу тести на вимірювання інтелекту, частина з яких виключає можливість діагностування рівня розвитку вербальних здібностей і загальну ерудицію людини. Водночас слід зазначити, що для визначення рівня інтелектуального розвитку людини в період геронтогенезу використовують не коефіцієнт інтелектуальності (IQ), а коефіцієнт ефективності, відмінність у визначенні якого визначається тим, що замість середнього показника для цього віку використовують середній показник для віку максимальної продуктивності (18–25 років) [10]. Важливим деструктивним фактором для визначення інтелектуальних здібностей людини пізнього віку є також орієнтованість на жорстко обмежений час виконання завдань, що, певною мірою, заходить у суперечність з існуючими теоріями типів нервової системи.

Важливою детермінантою інтелектуального розвитку в період середнього і пізнього геронтогенезу є реальне усвідомлення людиною завершення свого життя у зв'язку з вичерпанням біологічного ліміту і очікування смерті, що впливає на активізацію

висхідного (наприклад, бажання залишити пам'ять про себе для нащадків) або спадного (відсутність мотивації до діяльності) інтелектуального розвитку в зазначеному віці залежно від індивідуальних специфічних особливостей особистості і її соціального контексту. Цей приклад ілюструє основну функцію інтелекту – адаптивність до зовнішніх і внутрішніх змін об'єктивної реальності, якщо розглядати адаптивність не в сенсі адекватної соціалізації, а в якнайширшому, відповідно до внутрішніх психологічних змін людини у зв'язку з виникненням складної екзистенційної проблеми, вирішення якої (з різним ступенем успішності) є обов'язковою умовою завершального періоду життя. У цьому контексті відбувається складна інтелектуальна робота з перетворення уявлень про нову реальність, що виникла, відповідно до морально-етичних установок старіючої або старої людини [6].

Висновки. Аналіз наукових робіт, присвячених особливостям інтелектуального розвитку людини в завершальний період онтогенезу, дає можливість зробити висновок про те, що, вивчаючи специфіку інтелектуального розвитку людини в пізньому віці, значна частина дослідників, відзначаючи тенденцію до зниження інтелектуальних здібностей в онтогенезі, недостатньо враховує соціальну детермінанту в реалізації людиною свого інтелектуального потенціалу в період старіння і старості, яка в сучасному суспільстві проявляється у вигляді соціальної депривації людей пізнього віку, що може справляти вирішальний вплив на висхідний інтелектуальний розвиток протягом усього онтогенезу, включаючи його завершальний етап – геронтогенез. Результати аналізу наукової літератури за зазначеною вище темою дає можливість зробити висновок про те, що, трансформуючи основну спрямованість інтелекту (адаптація до зовнішніх і внутрішніх динамічних процесів об'єктивної реальності), дослідники розглядають інтелект, насамперед, як інструмент до отримання нових знань, про що свідчать численні тести дослідження інтелекту, частина з яких виключають не тільки визначення вербальних здібностей людини і загальний рівень її

ерудиції, а й ігнорують теорії про типи нервової системи, визначаючи як фактор успішності виконання завдань жорстко обмежений час їх виконання. Спільною рисою для всіх існуючих теорій інтелекту є біологічна детермінанта, вплив якої неоднозначно трактується представниками дефіцитарних теорій і теорій можливості висхідного інтелектуального розвитку в період геронтогенезу.

Новітні дослідження, які відкрили фактор пластичності нервової системи, дають змогу по-новому оцінювати можливості інтелектуального потенціалу, розглядаючи його як умовно безмежний.

Важливою проблемою для вирішення специфіки інтелектуального розвитку (в тому числі в період геронтогенезу) є визначення співвідношення біологічної та соціокультурної детермінант, що виражаються в специфічних психофізичних особливостях індивіда і властивостях особистості. Дослідження зазначеної вище проблеми потребує мультидисциплінарного підходу, в тому числі з боку геронтологів і психогеронтологів.

Література

1. Александрова М.Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии /М.Д. Александрова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 136 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания/ Б.Г. Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968 – 348 с.
3. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л.И. Анцыферова. – М. : Изд-во „Институт психологии РАН”, 2006. – 510 с.
4. Голдберг Э. Парадокс мудрости. Научное опровержение "старческого слабоумия" / Э. Голдберг – М. : Смысл, 2003. – 384 с
5. Давыдовський И.В. Геронтологія / И.В. Давыдовский. – М. : Медицина, 1966 – 300 с.
6. Коваленко-Кобылянская И.Г. Социальные установки как регуляторный фактор інтелектуального розвитку личности в

период геронтогенеза /И.Г. Коваленко-Кобьянская//Sciences of Europe. – Praha, Czech Republic, 2016. – Vol. 4, 9(9) – pp.27–31.

7. Смульсон М. Л. Интеллект і ментальні моделі світу / М. Л. Смульсон // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Темат. вип. “Сучасні дослідження когнітивної психології”. – Острог, 2009. – Вип. 12. – с. 38–49.

8. Смульсон М.Л. Развитие у старости: задания, специфика, риски / М.Л.Смульсон // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей /НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 30(33). – с.186 – 196.

9. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения /Я. Стюарт-Гамильтон. – СПб : Питер, 2002. – 256с.

10. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования /М.А. Холодная. – Томск: Изд-во Томск. ун-та; М.: Изд-во «Барс», 1997. – 392 с.

References

1. Aleksandrova M.D. (1974). *Problemy social'noj i psihologicheskoy gerontologii* [Problems of social and psychological gerontology]. Leningrad : Leningrad University [in Russian].

2. Anan'ev B. G. (1968). *Chelovek kak predmet poznaniya* [Man as the object of cognition]. Leningrad : Leningrad University [in Russian].

3. Ancyferova L.I. (2006). *Razvitie lichnosti i problemy gerontopsihologii* [The development of the personality and the problems of gerontopsychology]. Moscow : „Institut psihologii RAN” Publ. [in Russian].

4. Goldberg Je. (2003). *Paradoks mudrosti. Nauchnoe oproverzhenie "starcheskogo slaboumija"* [The Wisdom Paradox: How Your Mind Can Grow Stronger As Your Brain Grows Older]. Moscow : Smysl [in Russian].

5. Davydovskij I.V. (2003). *Gerontologija* [The gerontology]. – Moscow : Medicina [in Russian].

6. Kovalenko-Kobyljanskaja I.G. (2016). Social'nye ustanovki kak reguljatornyj faktor intellektual'nogo razvitija lichnosti v period gerontogeneza [Social attitudes as the regulatori factor of the intellectual development of the ihdividual in the period of gerontogenesis]. *Sciences of Europe. Praha, Czech Republic*. Vol. 4, 9(9). 27-31.

7. Smul"son M.L. (2012). Intelekt i mental"ni modeli svitu [Intellect and mental models of the world]. *Naukovi zapysky. Seriya "Psyholohiya i pedahohika". Tematychnyj vypusk "Suchasni doslidzhennya kohnityvnoyi psyholohiyi"- Proceedings. Series"Psychology and Pedagogy". Thematic issue "Contemporary Studies of Cognitive Psychology"*. Ostroh : National University "Ostroh".12, 38 – 49. [in Ukrainian].

8. Smul"son M.L. Rozvytok u starosti: zavdannya, specyfika, ryzyky [The development in the old age: tasks, specifics, risks]. *Naukovi studiyi iz social'noyi ta politychnoyi psyholohiyi - Scientific studies on social and political psychology : collection of articles* (Vol. 30(33), pp. 186 – 196). Kyiv : Mileniumo. [in Ukrainian].

9. Stjuart-Gamil'ton Ja. *Psihologija starenija* (2002) [The Psychology of Ageing]. St. Petersburg: Piter. [in Russian].

10. Holodnaja M.A. (1997) *Psihologija intellekta: paradoksy issledovanija* [Psychology of the intellect: the paradoxes of research]. Tomsk: Tomsk University; Moscow : Bars. [in Russian].

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПОДІЙ ОСОБИСТОСТІ В УСНИХ І ПИСЬМОВИХ ОПОВІДЯХ

Кресан О.Д.

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню особливостей відображення переживання та усвідомлення життєвих подій особистості в усних і письмових наративах. Проаналізовано погляди провідних науковців щодо особливостей усного та писемного мовлення, що відображають характер процесів свідомості та внутрішнього світу особистості. Наведено результати емпіричного дослідження усних і письмових оповідей про життєві події. Визначено ознаки та умови переживання й усвідомлення життєвих подій у наративі. До них належать наявність тексту про подію, діалог щодо події, наявність рефлексії, прояв почуттів, емоційне реагування на цю подію, занурення в деталі життєвої події та увага до них, використання метафор в описі події тощо.*

В результаті емпіричного дослідження виявлено, що процес переживання та усвідомлення життєвих подій в оповіді залежить не стільки від її форми – усна чи письмова, скільки від наявності наведених вище умов та ознак. Узагальнено особливості відображення переживання та усвідомлення життєвих подій в усних та письмових наративах. Вони полягають по-перше, у впливі міжособистісних відносин на побудову і характер оповіді; по-друге, у тому, що в ній відбувається вираження почуттів та емоцій людини стосовно певної життєвої події; а також у діалогічності усного й письмового тексту, що може поглибити процеси переживання та усвідомлення особистості.

Ключові слова: життєві події, переживання, усвідомлення, наратив, оповідь.

Кресан О.Д. Отображение переживания и осознания жизненных событий личности в устных и письменных повествованиях

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей отображения переживания и осознания жизненных событий личности в устных и письменных нарративах. Проанализированы взгляды ведущих исследователей на особенности устной и письменной речи, в которых отображается характер процессов сознания и внутреннего мира личности. Приведены результаты эмпирического исследования устных и письменных повествований о жизненных событиях. Определены признаки и условия переживания и осознания жизненных событий в нарративе. К ним относятся наличие текста о событии, диалог о нем, рефлексия, проявление чувств, эмоциональное реагирование на это событие, углубление в детали жизненного события и внимание к ним, использование метафор в описании события и др.

В результате эмпирического исследования определено, что процессы переживания и осознания жизненных событий в повествовании зависят не столько от его формы – устная или письменная, сколько от наличия приведенных выше условий и признаков. Обобщены особенности отображения переживания и осознания жизненных событий в устных и письменных нарративах. Они заключаются, во-первых, во влиянии межличностных отношений на построение и характер повествования; во-вторых, в том, что в нем выражаются чувства и эмоции человека к этому жизненному событию, а также в диалогичности устного и письменного текста, что может углубить процессы переживания и осознания личности.

Ключевые слова: жизненное событие, переживание, осознание, нарратив, повествование.

Kresan O. D. Reflection of personality's experience and perception of life events in oral and written narrations

Abstract. The article is devoted to the study of peculiarities of personality's life events experience and perception in oral and written

narrations. The author analyses views of leading researchers on peculiarities of oral and written speech, which reflect consciousness processes and personality's inner world.

The results of empirical research of oral and written narrations about life events were presented. The features and conditions of experience and perception of life events in the narrative were defined. They include: a text about a life event, a dialogue about it, reflection, emotions, emotional reaction to this event, detalization of the event, use of metaphors in the event description. As a result of the empirical research it is proved that experience and perception of life events in the narration depend not so much on its form – oral or written, but on the above mentioned conditions and features. The peculiarities of reflection of personality's life events experience and perception in oral and written narrations are summarized. They are as follows: influence of interpersonal relationships on the structure and character of the narration, expression of person's feelings and emotions concerning this life event and dialogueness of oral and written text. All these enhance personality's experience and perception processes.

Key words: *life event, experience, perception, narrative, narration.*

Постановка проблеми. Однією з проблем психологічної герменевтики є вираження та усвідомлення особистістю власного досвіду через тексти, у яких відображається також її внутрішній світ, психологічні особливості тощо. Складовими досвіду особистості є життєві події, вивчення яких шляхом аналізу текстів і наративів дозволить зрозуміти не лише характер подій і психологічні особливості автора, а й глибинні аспекти внутрішнього світу людини, до якого належать переживання та усвідомлення. Переживання та усвідомлення життєвої події під час створення й оповідання наративів відбуваються у взаємозв'язку, як цілісний процес, оскільки створення тексту обов'язково передбачає певний рівень усвідомлення, в результаті якого може відбутися (чи не відбуватися) процес переживання цієї події. Тому вивчення

переживання та усвідомлення життєвих подій передбачає виявлення їх особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології існує низка досліджень, які виокремлюють значні відмінності між усним і писемним мовленням. Вони полягають не лише в різниці оформлення висловлювання, а в іншому ставленні особистості до цих видів мовлення, у відмінності внутрішніх процесів, які задіяні в обох випадках (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, М. І. Жинкін, Г. С. Костюк, О.О. Леонтєв, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн, І. О.Синиця та ін.).

Так, більшість дослідників зазначають, що усне й писемне мовлення не просто по-різному оформлене, це мовлення, яке має різні цілі, способи вираження і сам процес виникнення. В усному мовленні наявний контекст, засоби емоційної та інтонаційної виразності, воно більш лаконічне й конкретне, емоційне та спрямоване на вираження переживань (С. Л. Рубінштейн). Писемне мовлення орієнтоване здебільшого на розумову діяльність людини, ніж на емоційну, тут задіяні процеси волі, свідомості та усвідомлення (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. Р. Лурія та ін.).

Наприклад, О. Р. Лурія зазначає, що «усне мовлення зазвичай завжди звернене до конкретного співрозмовника, тому в процесі самого мовлення оповідь може коригуватися відповідно до ситуації» [6]. М. М. Бахтін використовує поняття «первинні та вторинні оповіді», під первинними він розуміє більш прості побутові висловлювання, а під вторинними більш складні, абстрактні, що складаються зі складних мовних конструкцій. Тому усне мовлення співвідносять із первинною оповіддю, а писемне – із вторинною [1]

Писемне мовлення має у своєму складі свідомі операції синтаксичного рівня, які найчастіше протікають автоматично й неусвідомлено в усному мовленні. Отже, оскільки писемне мовлення вимагає від людини вищого рівня свідомого контролю, то в ньому виявляється вищий рівень усвідомлення, ніж в усному. За словами О. Р. Лурії, писемне мовлення використовується не лише для того, щоб передати вже готове повідомлення, але й для того, щоб відпрацювати, уточнити власну думку» [6]. Якщо

порівнювати між собою усне й писемне мовлення, то бачимо, що засоби керування думкою в мовленнєвому висловлюванні, які протікають в усному мовленні без усвідомлення, в писемному є предметом свідомих дій. Усе сказане вище означає, що писемне мовлення є більш усвідомленим, ніж усне, і потребує більш свідомого контролю від автора. З іншого боку, писемне мовлення може бути *засобом усвідомлення* змісту, про який пише автор. Тому виникає припущення, що в письмових текстах про життєву подію насамперед виражене її усвідомлення, уявлення про неї, а в усних текстах поруч з усвідомленням відображається безпосередній досвід особистості щодо події, її переживання.

Мета даної статті – визначити психологічні особливості відображення переживання та усвідомлення життєвих подій особистістю в усних та письмових текстах і порівняти їх.

Основний матеріал і результати дослідження. Щоб виявити особливості усних і письмових наративів про життєві події, було проведено емпіричне дослідження. Респондентам пропонувалося розповісти про подію свого життя, яка виявилася важливою, значущою для них (життєва подія) і зробити це максимально докладно. Для цього досліджувані були розподілені на 3 групи, кожній з яких дали інше завдання, відповідно були проведені три серії дослідження.

Перша група (15 студентів та 24 ветерани АТО) оповідали життєву подію у вигляді монологу, дослідник виконував роль емпатійного слухача, який дає людині можливість висловитися. Особливо важливо це було для учасників АТО, які часто до цієї бесіди не розповідали про свою життєву подію нікому. Оповіді фіксувалися за допомогою нотування або (з дозволу досліджуваних) шляхом аудіо запису.

Друга група – 20 студентів – спочатку оповідали подію усно (за наведеною вище інструкцією), а потім створювали про цю саму подію письмовий текст. Створення як усного, так і письмового тексту про ту ж саму подію дозволить порівняти особливості переживання й усвідомлення життєвих подій в усних і письмових оповідях та визначити спільні й відмінні ознаки.

Третя група досліджуваних (18 студентів) – це ті, з ким була проведена невеличка бесіда після оповідання ними своєї життєвої події. Інструкція була такою ж, як і для першої та другої (в усній частині) груп, але після розповіді досліджуваним були поставлені додаткові питання, щоб викликати або поглибити процес переживання ними події. Результати всіх трьох груп мають свої відмінності та особливості.

Для виявлення особливостей переживання та усвідомлення життєвої події в усних текстах були використані такі **ознаки, умови переживання події**, що притаманні саме для оповідей.

- Наявність самого тексту, оповіді про подію. Людина погоджується говорити про свою подію, що вже свідчить, по-перше, про її усвідомлення, по-друге, про потребу в переживанні події або про потребу поділитися тим переживанням, яке вже відбулося. М. К. Мамардашвілі вважає, що «рухатися у своєму переживанні ми можемо тільки через мову» [7]. В нашому дослідженні були випадки, коли респонденти не погодилися розповідати про подію (4%), а також ті, хто спочатку обрали одну подію для оповіді, а потім змінили її (6,5%). Це свідчить про відсутність готовності пережити й усвідомлювати будь-яку життєву подію в усіх 100% досліджуваних. Тому створення тексту вже свідчить про наявність усвідомлення й деяких аспектів переживання.
- Діалог щодо події – постановка оповідачем запитань, часто риторичних, пошук відповіді на свої ж питання, готовність досліджуваного відповідати на питання експериментатора щодо події. З погляду М. М. Бахтіна, сама природа особистості є діалогічною [1], а К. Юнг вважав діалог з собою одним зі способів досягнення людиною власної Самості, тобто цілісності й гармонії [9]. На думку М. В. Папучі, діалог є одним із засобів виникнення переживання [8], оскільки саме в діалозі певний зміст ніби відкривається для людини й водночас привласнюється.
- Наявність рефлексії життєвої події, почуттів, які були тоді й присутні зараз. Рефлексія є однією з ознак як усвідомлення, так і переживання (Е. Гуссерль, С. Л. Рубінштейн, С. Л. Франк та ін.).

У переживанні життєвої події рефлексія постає своєрідним способом спонукання переживання.

- Поява почуттів, які мали місце на той момент, а також емоційне реагування на цю подію.
- Зміна невербальних проявів – почервоніння, поблідніння шкіри, тремтіння рук, голосу, зміна пози, положення тіла в просторі тощо.
- Занурення в деталі події та увага до них. Розповідаючи про деталі, досліджувані ніби «входять» у ситуацію, що відбувалася, починають переживати ті самі емоції. Більш детальний опис події майже завжди позначається на невербальній поведінці досліджуваних (почервоніння, поблідніння, зміна погляду, пози тіла тощо). Вважаємо, що опис деталей в усній оповіді є одним із засобів переживання, через які можна досягнути цього процесу в досліджуваного і сприяти його продуктивності.
- Використання метафор як образного опису події, своїх почуттів тощо. На нашу думку, ця ознака є характеристикою як переживання, так і усвідомлення, бо метафора допомагає створити ніби «місток» між почуттями, образами і знаннями людини, її когнітивними компонентами свідомості (Н. Д. Арутюнова, М. Джонсон, М. Еріксон, Дж. Лакофф та ін.). Це дає можливість говорити про залучення цілісної особистості у процес переживання та усвідомлення. Загалом «сутність метафори полягає в осмисленні й переживанні явищ одного роду в термінах явищ іншого роду» [4], що підтверджує зазначену вище думку щодо поєднання у процесі створення метафори переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій, про які йдеться.
- Залучення часового контексту в опис події – минуле, теперішнє, майбутнє. Згадуючи про минулу подію, оповідач може мріяти про майбутнє або зіставляти подію з теперішнім життям. Для переживання й усвідомлення події та формування життєвого досвіду на основі цього людині необхідно побачити життєву подію в контексті різних часових відрізків – згадати, уявити в майбутньому тощо [8].

Проаналізуємо результати перших двох груп досліджуваних, що відображають особливості переживання та усвідомлення життєвих подій в усних і письмових оповідях і відповідають двом серіям дослідження.

У *першій серії* ми слухали усні оповіді досліджуваних, в результаті чого можемо зробити такі висновки. У процесі оповіді автор може як переживати подію, про яку розповідає, так і не переживати, передаючи лише факти або формально описуючи ситуацію. У текстах цієї групи помітно як переважно усвідомлення події, так і усвідомлення й переживання в сукупності.

Найбільшу кількість серед оповідей на цьому етапі становили тексти, в яких переживання події відбувалося разом з усвідомленням, що спостерігалися у близько 40% досліджуваних. Переживання (або його відсутність), на нашу думку, як було показано вище, може залежати від різних чинників, таких, як ставлення оповідача до дослідника, наявність/відсутність довіри до дослідження та до особистості експериментатора, тип міжособистісних відносин досліджуваного загалом. Переживання життєвої події оповідачем в усній оповіді також може залежати від емоційного стану, настрою досліджуваного, бажання чи небажання спілкуватися, відкритості у ставленні до іншої людини й події (або, навпаки, прагнення позбавитися своїх спогадів, наявність страху, недовіри тощо).

У *другій серії* дослідження порівнювалися усні та письмові тексти досліджуваних про ту ж саму подію. Одразу помітно, що як в усних, так і в письмових текстах про життєву подію може відбуватися її переживання та усвідомлення. У нашому дослідженні 45% опитаних більше розкривалися, виявляли активність та емоційні прояви щодо події саме в усних текстах. Натомість у письмових було формальне відображення цієї події. В останньому випадку письмові тексти таких досліджуваних дуже короткі й лаконічні, на відміну від усних оповідей, які є емоційними, передають особисте ставлення оповідача до події та мають ознаки її переживання. Проте 10% досліджуваних, навпаки, у письмових текстах виявляли більше ознак переживання життєвої

події, ніж в усних. Це можна пояснити, по-перше, індивідуальними особливостями особистості, наприклад, комунікативними вміннями й навичками, інтровертованістю тощо. По-друге, потребою у структуруванні, формуванні й вираженні переживання саме через письмовий текст, який допомагає краще сформулювати думку, усвідомити її, а також висловити те, про що людина не наважується сказати (А. А. Брудний, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, І. О. Синиця та ін.). Наприклад, на думку М. Уайта, письмовий текст становить не вторинну репрезентацію усної мови, а дещо самоцінне, оскільки «письмо дає спеціальні засоби для побудови узгоджених часових послідовностей» [Цит. за: 3].

Наведемо приклади обох варіантів оповіді про подію. Усна та письмова оповідь досліджуваної А. Б.

А. Б. Усна оповідь

«Напевно, однією із важливих подій у моєму житті стало те, що я переїхала до нового міста з Донецька. Батьки мої залишилися там, тому для мене було великим випробуванням навчитися жити самотійно у свої 17 років. Звичайно, коли я їхала, то відчувала великий страх, неспокій, сум, що їду від батьків, але з іншої сторони мене радувало те, що я маю змогу перевірити себе, наскільки я є самотійною.

У перший час мені було дуже складно, адже я звикла, що за мене вирішували все батьки, давали гроші, готували мені їсти. Я мала багато вільного часу і взагалі ні про що не турбувалася. А тут мені довелося вирішувати всі фінансові проблеми, облаштувати самотійно свій побут та ще багато дрібниць.

На даний момент я студентка, знову переїхала і навчаюсь в НДУ, проживаю в гуртожитку. Але помітила, що я дуже швидко звикла, змогла швидко облаштуватися та вирішувати проблеми, у той час, як мої однолітки сумували за домом, дзвонили до батьків за багатьма порадами в різних ситуаціях, які, я вважаю, можна було б вирішити і самим.

Зараз на своїх батьків я зла не тримаю, навпаки, я вдячна їм, що мала такий досвід стати рано самотійною. Думаю, що чим раніше, тим краще».

А. Б. Письмова оповідь

«Однією з найбільш вагомих ситуацій я вважаю свій переїзд на інший кінець України у віці 17 років. Це дало великий поштовх моєму саморозвитку: я навчилася жити самостійно, без допомоги батьків, планувати свій побут та розпоряджатися фінансами. Я вважаю, що це навчило мене бути незалежною і не покладатися на допомогу інших. І цей досвід буде корисним у моєму подальшому майбутньому».

У наведеному тексті наявні як ознаки переживання події, так і ознаки нарративу, що свідчить про переживання та усвідомлення досліджуваним життєвої події. Серед ознак переживання тут є такі, як опис емоцій, часовий контекст події, а також ознаки нарративу – резюме, висновок, опис причинно-наслідкових зв'язків тощо. Проте в письмовій оповіді цієї ж досліджуваної таких ознак уже немає.

Серед студентів, які оповідали подію усно й письмово, було виокремлено ще одну групу досліджуваних (30%), у яких переживання та усвідомлення події в письмовому й усному тексті майже не відрізняються. Тобто кількість ознак переживання та усвідомлення була приблизно однаковою і в усній, і в письмовій частині дослідження. На нашу думку, це пояснюється тим, що подія, яка «потребує» переживання, за наявності відповідних умов починає переживатися людиною, зокрема взаємодія з іншими, діалог є сприятливими умовами для цього процесу. Тому *переживання відбувається в тексті, незалежно від його форми – усної чи письмової*. Крім цього, письмовий текст у такому разі міг бути ніби «продовженням» бесіди і процесу переживання, що вже розпочався. Ті досліджувані, у текстах яких не було ознак переживання ні в письмовому, ні в усному варіанті, вірогідно, не переживали подію в момент оповіді. Це може бути пов'язано з різними факторами – закритість, небажання спілкуватися, недовіра до дослідника, страх відкриватися тощо.

На основі аналізу усних текстів досліджуваних, порівнюючи з письмовими, були виявлені такі **особливості переживання та усвідомлення життєвих подій** у них.

1. В усній оповіді особистість переживає й разом усвідомлює подію, яка є предметом розповіді. Власне, монологічна оповідь не завжди є цілком усвідомленою, проте, в усній розповіді людина виражає переживання, переживає тут і зараз, «занурюючись» у подію та в почуття, що були на той момент. Серед наших досліджуваних це виявлялося в підвищеній «комунікативності» – у бажанні продовжувати розповідь навіть після закінчення бесіди; у фіксації оповіді на якомусь факті чи ситуації, про які людина згадувала кілька разів у процесі бесіди тощо. Вважаємо, що в таких випадках маємо справу з переживанням життєвої події, точніше з прагненням її пережити, оскільки дійсне, продуктивне переживання, на нашу думку, може відбутися внаслідок усвідомлення події, почуттів, які були тоді, й глибокого осмислення ситуації.

2. В усній оповіді було виявлено, що особливості спілкування, ступінь саморозкриття досліджуваних, а разом із цим і рівень переживання особистістю події в тексті, відбувається відповідно до тих *міжособистісних відносин*, які виникли між оповідачем і дослідником на момент їхньої взаємодії. На думку американського соціолога І. Гофмана, «розповідь інформанта в наративному інтерв'ю – це завжди й результат комунікації інтерв'юера та інформанта, їхнього спільного «тут і зараз» конструювання реальності» [2]. Якщо стосунки не склалися і в людини є недовіра до дослідника, негативне ставлення, відсутність взаєморозуміння, то в цьому разі процес переживання події в розповіді утруднюється. Переживання життєвої події, як показав наш досвід, відбувається в оповіді тоді, коли взаємодія й міжособистісні стосунки сприяють цьому переживанню. У психотерапії є поняття «терапевтичні стосунки», що позначає, з одного боку, відносини між психотерапевтом і пацієнтом, а з іншого – «цілющий» аспект цих відносин (Дж. Бюдженталь, К.Роджерс та ін.).

3. Ще одна особливість усного тексту полягає в можливості вираження емоцій. З іншого боку, вираження емоцій у письмовій формі є складнішим процесом, оскільки написання тексту, в

порівнянні з усною оповіддю, – це глибший розумовий процес, певною мірою він є інтимним, (коли йдеться саме про усвідомлення й переживання життєвої події через текст). Людина, яка пише, має стати в діалогічну позицію із самим собою, відкритися собі й іншому, хто читатиме цей текст, подивитися правдиво на свою життєву подію. За словами Ю. М. Лотмана, «діалог передує мові й породжує її» [5].

Висновки. За результатами здійсненого дослідження резюмуємо, що переживання життєвих подій може відбуватися як в усних, так і в письмових текстах про життєву подію, але для цього потрібні певні умови (відкритість почуттям, рефлексія, пошук і використання метафор, знаходження нового смислу тощо).

Основною відмінністю між особливостями переживання та усвідомлення життєвих подій в усних і письмових текстах вважаємо те, що письмові тексти більш узагальнені, послідовні, офіційні та формальні, відображають узагальнене усвідомлення факту життєвої події, проте ця узагальненість перешкоджає процесові її переживання. Водночас в усній оповіді спостерігається менше логіки й послідовності, але є більше можливостей для вираження своїх почуттів, для саморозкриття особистості, що сприяє переживанню життєвої події. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є детальніше вивчення тих умов, які сприяють виникненню переживання та усвідомлення в особистості, що дозволить гармонізувати внутрішній світ особистості та сприяти його цілісності.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского / М. М. Бахтин. – 5-е изд., доп. – К. : «NEXТ», 1994. – 509 с.
2. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Ирвинг Гофман – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000. – 304 с. – (Серия Logica Socialis).
3. Кутковая Е. С. Нарратив в исследовании идентичности [Электронный ресурс] / Е. С. Кутковая // Национальный

психологический журнал. – 2014. – № 4 (16). – С. 23–33. – Режим доступа : <http://npsyj.ru/articles/detail.php?article=5777>

4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры : сборник ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск яз.] / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; под общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.

5. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Ю. М. Лотман. – М. : Академический проект, 2002. – 544 с. – (Серия «Мир искусств»).

6. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М.: Издательство Московского университета, 1979. – 320 с.

7. Мамардашвили М. К. О философии / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1991. – № 5. – С. 3–25.

8. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення / М. В. Папуча : наукова монографія. – Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.

9. Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн ; [пер. с англ.]. – М. : Refl-book, К. : Ваклер, 1996. – 304 с. – (Серия «Актуальная психология»).

References

1. Baxtyn, M. M. (1994). *Problemy tvorchestva Dostoevskoho* [The problems of Dostoevsky's art]. Kyiv : «NEXT» [in Russian].

2. Hofman, Y. (2000). *Predstavlenye sebya druhym v povsednevnoj zhizny* [Self Mind another in the everyday life]. Moscow : Kanon-Press [in Russian].

3. Kutkovaya, E. S. (2014). *Narrativ v issledovanii yidentichnosti* [Narrative in the research of identity]. *Natsional'nyj psixologicheskij zhurnal – National psychological journal*. 4 (16). 23–33. Retrieved from <http://npsyj.ru/articles/detail.php?article=5777>

4. Lakoff, Dzh. (1990). *Metafory, kotorymi my zhyvem* [Metaphors which we are live]. N. D. Arutyunova, M. A. Zhurynskaja (Eds.). *Teoriya metafory : sbornyk – Theory of metaphor : Coll. Articles* [in Russian].

5. Lotman, Yu. M. (2002). *Stat'y po semyotyke kul'tury i iskusstva* [The articles of culture semiotics] Moscow: Akademicheskyj proekt [in Russian].

6. Luryya, A. R. (1979). *Yazyk i soznanye* [The language and mind]. Moscow : Yzdatel'stvo Moskovskoho universyteta [in Russian].

7. Mamardashvily, M. K. (1991). *O filosofyy* [About the philosophy]. *Voprosy filosofyy – The psychological questions*. 5 (pp. 3–25) [in Russian].

8. Papucha, M. V. (2011). *Vnutrishnij svit lyudyny ta joho stanovlennya : naukova monohrafiya* [The person's inner world and its making: scientific study]. Nizhyn : Vydavec" Lysenko M.M [in Ukrainian].

9. Yung, K. (1996). *Psychoanalyz i iskusstvo* [The psychoanalysis and art] E. Nojmann (Eds.) Moscow : Refl-book [in Russian].

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ

Мещеряков Д.С.

Анотація. В статті розглянуто сучасний стан основних теоретичних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності. Проаналізовано компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени у різних теоретичних підходах. Визначено, що тема суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі набуває актуальності в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, з пов'язаними з цим різними видами діяльності у віртуальному просторі, такими як: робота, навчання, спілкування, розваги тощо. Розглянуто процес суб'єктогенезу та його основних стадій. Відзначено особливу роль у суб'єктності саморозвитку за допомогою самопроекування та розвиток інтелекту, як чинників діяльності суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому. З огляду на подальші дослідження, надано визначення понять «суб'єкт», «суб'єктність», «рівні суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності», а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, розвиток суб'єктної активності, рівні розвитку суб'єктності.

Мещеряков Д.С. Теоретические подходы к проблемам субъектности и субъект-субъектной активности

Аннотация. В статье рассмотрено современное состояние основных теоретических подходов к проблемам субъектности и субъектной активности. Проанализированы компоненты

структурной организации субъектности, уровнях ее проявления и феномены в различных теоретических подходах. Определено, что тема субъектности и субъектной активности в виртуальном образовательном пространстве приобретает актуальность в связи с последующей интеграцией инфокоммуникативных технологий сети Интернет и виртуальности в повседневную жизнь, со связанными с этим различными видами деятельности в виртуальном пространстве, такими как: работа, учеба, общение, развлечения и тому подобное. Рассмотрен процесс субъектогенеза и его основных стадий. Отмечено особую роль в субъектности саморазвития с помощью самопроектирования и развитие интеллекта, как факторов деятельности субъектной активности и существования субъектности в целом. Учитывая дальнейшие исследования, дано определение понятий «субъект», «субъектность», «уровни субъектности», «субъектная активность», «развитие субъектной активности», а также определены уровни субъектности саморазвития.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектная активность, развитие субъектной активности, уровни развития субъектности.*

Mescheryakov D. S. Theoretical approaches to the problems of subjectness and subjectness activity

Abstract. *The article observes the current state of the main theoretical approaches to the problems of subjectness and subjectness activity. The components of the structural organization of subjectness, the levels of its manifestation and phenomena in various theoretical approaches are analyzed. The issue of subjectivity and subject activity in virtual learning space becomes relevant in connection with further integration with info communication technologies like Internet and virtuality in everyday life, related with the different activities in the virtual space, such as: work, learning, communication, entertainment, etc. The process of subjectogenesis and its main stages is considered. A special role in the subjectness of self-development with the help of self-design and intelligence development, as factors of the activity of*

subjectness activity and the existence of subjectness in general, are noted. The definition to the concepts of «subject», «subjectness», «levels of subjectness», «subjectness activity»; «development of subjectness activity», as well as certain subjectness levels of self-development are determined.

Keywords: *Subject, subjectness, subjectness activity, development of subjectness activity, levels of subjectness development.*

Постановка проблеми. Віртуалізація життя, технічний та технологічний поступ, соціальні мережі, інформаційні технології та тісно пов'язані з ними медійні маніпуляції, явища популізму, дезінформація, інформаційні «вкиди» та «фейки», гібридні війни тощо щодня стають все більш актуальними процесами, що мають вплив на суспільства в цілому, і охоплюють все більшу кількість людей. Велика частка життєвих процесів вже відбувається віртуально, або у віртуальному просторі: навчання, праця, спілкування, відпочинок, соціалізація, і ця віртуалізація поглиблюється з кожним днем. Віртуальне спілкування поступово заміщує звичайне, «живе» спілкування та пришвидшує поширення інформації. Сучасні наукові дослідження означені тенденції цих процесів підтверджують, і активно реагують на актуальні питання та запити суспільства щодо їх впливу на особистість та суспільство в цілому – в новій дійсності. Через неоднозначність впливу зазначених процесів, постають питання значення суб'єктності та суб'єктної активності в житті, насиченому віртуальністю. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності, а також запропоновані нами концептуальні положення дозволять, в перспективі, допомогти успішно подолати новітні виклики, пов'язані з віртуалізацією життя, в тому числі шляхом збереження та розвитку у людей суб'єктності.

Метою статті є аналіз сучасного стану основних теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності.

Сучасний стан теоретико-методологічних підходів до досліджень суб'єктності характеризується спрямованістю на

визначення вікових і професійних її особливостей, що охоплюють різні вікові групи – від немовлят до старості. Також в дослідженнях продовжується пошук компонентів структурної організації суб'єктності, рівнів її прояву та феноменів. Особливо актуальною є тема суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі, в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя (див. більш докладно про сучасні тенденції розвитку суб'єктності [10]).

На заході суб'єктність досліджується в основному в контексті освіти та організації навчання. Відповідальність Е. Левінас вважає істотною, основною і фундаментальною структурою суб'єктивності. Суб'єктність (суб'єктивація) пов'язується Гертом Бієстою з освітою, кваліфікацією та соціалізацією: кваліфікація має справу з придбанням знань, навичок, цінностей і схильностей; соціалізація має справу з шляхами, якими, через освіту, ми стали частиною існуючих традицій і способів дій та буття; суб'єктивація має відношення до суб'єктивності або «суб'єктності» тих, кого виховуємо. Автор пропонує змінити зміст навчання таким чином, аби студент був як суб'єкт, а не об'єкт, і вважає, що суб'єктність не генерується через наші власні дії означування, а скоріше складається з зовнішньої сторони, тобто, через інших, і що такі поняття, як суб'єктність та ідентичність є цілком різними [28;29;30;31].

Цікавим підходом є дослідження суб'єктності та самопроекування в контексті дискурсивності. Досліджує дискурсивну суб'єктність Ю.О. Масієнко. В її дослідженнях пропонується поняття дискурсивного суб'єкту - це суб'єкт, що є інтегрованим семіотичним утворенням з центром «Я», таке утворення, яке не існує поза символічною взаємодією з іншими людьми, і фактично становить місце зустрічі різних дискурсів, існуючи в мовних практиках. Дискурсивний суб'єкт має здатність до створення дискурсів, а не підкорюватися їм чи відтворювати їх репродуктивно. Дискурсивна суб'єктність передбачає здатність виразити себе як автора у «Я-тексті особистості». Текст будується

на основі культурно заданих дискурсивних моделей [7]. Розвиває цю думку Н.В. Чепелева, зазначаючи, що розвиток особистості як дискурсивного суб'єкту шляхом розуміння, інтерпретації та інтерналізації текстів культури стає основою для розвитку здатності до самопроекування [24].

Продовжує свій розвиток школа В.А. Петровського, який винайшов декілька методів і принципів дослідження, та ввів такі поняття як «відображена суб'єктність», «повернута суб'єктність», «транссуб'єктність» тощо. Так, його метод віртуальної суб'єктності (надситуативної активності) передбачає організацію таких умов, в яких міг би стати спостережуваним сам перехід можливості бути суб'єктом активності – в дійсність людини як суб'єкта активності. Під віртуальністю наголошується можливість само-прояву людини як суб'єкта в деякій ситуації спостереження. Вважає властивість самодетермінації свого буття в світі як головну ознаку суб'єкта. Окрім того, суб'єкт виступає носієм і творцем діяльності. Ті моменти, коли людина безсуб'єктна, називаються феноменом транссуб'єктності. Зникнення суб'єкта відбувається, коли дія проводиться без участі свідомості, або ж під час здійснення цілеспрямованих актів, що диктуються тими чи іншими обставинами. Суб'єктність же розглядається як фундаментальна властивість і здатність суб'єкта бути причиною себе, бути здатним виявляти одночасно спонтанність і відповідальність. Автор виділяє цілепокладання, свободу, цілісність і розвиток в якості атрибутивних характеристик суб'єктності людини. Подальше дослідження проблеми суб'єктності особистості призводить до формування поняття відображеної суб'єктності – як ідеальної представленості однієї людини в іншій. Відповідно, вільною, цілісною та особистістю, що розвивається, людина стає при прояві віртуальної, відображеної і повернутої суб'єктності. Згідно поняття відображеної суб'єктності, справжній суб'єкт не може не бути суб'єктом для самого себе і разом з тим суб'єктом свого буття для іншого. Значаються три основні форми прояву відображеної суб'єктності: 1) відображена суб'єктність виступає як зафіксованість суб'єкту в ефектах міжіндивідуальних впливів; 2)

індивід, що відображається, постає як ідеальний значимий інший; 3) як втілений інший. Відображаючись в інших людях, людина виступає як діяльний початок, що сприяє зміні їх поглядів, формуванню нових спонукань, виникненню раніше не випробуваних переживань. Таким чином, людина відкривається людям як значуще для них інше джерело нових особистісних смислів. Феномен відображеної суб'єктності, зокрема, має певний зв'язок з такими поняттями, як «міжіндивідуальний вплив», «міжособистісне сприйняття», «інтроєкція», «ідентифікація», та утворює особливу якість представленості однієї людини. Відображена суб'єктність, не будучи тільки образом, виступає як продовження однієї людини в іншому, як сенс першого для другого в динаміці визначень буття останнього. По суті, мова йде про інобуття однієї людини в іншій, і що відображена суб'єктність осмислюється як суб'єктність самого відображення, що ідеальній представленості однієї людини в іншій притаманний активний, недзеркальний характер. Повернута суб'єктність – це суб'єктність, наповнена новими смислами і способами дій, що пройшла через сфери існування суб'єктностей інших людей і перетворена їхніми власними особистісними вкладками. Також повернута суб'єктність може виконувати функцію зворотнього зв'язку. Особистість, на думку В.А. Петровського, і суб'єкт мають одну основу: суб'єкт народжується, розвивається і зникає разом з діяльністю. А колективний суб'єкт, згідно його концепції, сам виступає як ієрархічно організована, багаторівнева система активності, або соціальна позиція, що складається з різних за ступенем опосередкованості процесів спільної діяльності елементів [16;17;18;19;20]. В контексті особистісної свободи розглядав суб'єктність і Г.О. Балл. Він пов'язував її з такими рівнями активності, в детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні фактори особистості: ініціативний, вольовий, творчий, надситуативний, самоуправління. Сенс діяльності, зокрема наукової, розглядав як ідеальний модус культури, що опосередковує детермінацію мотивації діяльності потребами її

суб'єкта (індивідуального або колективного) та / або значимими для нього цінностями [1;2;6;8].

Дослідження суб'єктності В.А. Петровським призвело до виокремлення такого поняття як суб'єктогенез. Під суб'єктогенезом розуміють породження здатності людини до самодетермінації власної активності. Під час процесу суб'єктогенезу осягаються закони світобудови, які стають основою для подальшої організації причинно наслідкових зв'язків між світовими процесами, частиною яких є наше власна життя [15;21].

Виділяють наступні основні стадії суб'єктогенезу [21;22]:

- прийняття людиною на себе відповідальності за невизначений заздалегідь результат своїх дій (прояв себе як суб'єкта майбутньої дії);
- переживання можливості реалізації різних варіантів майбутнього, своєї причетності до побудови образу бажаного результату та своєї здатності реалізувати бажане (прояв себе як суб'єкта цілепокладання);
- реалізацію можливостей, що відкриваються в скоєних з власної волі діях (прояв себе як суб'єкта скоєної тут і тепер дії);
- прийняття відповідального рішення про завершення дії (прояв себе як першопричини, суб'єкта закінчення дії);
- оцінка результату як особистісно значущого новоутворення, детермінованого власною активністю (прояв себе як суб'єкта дії, що відбулася).

Таким чином, суб'єктогенез – породження особистістю себе як суб'єкта. Набуваючи здатність бути «причиною самого себе», прагнучи до повноцінної суб'єктності, людина намагається отримати в своє розпорядження одну з найвищих цінностей – власне життя. В разі відсутності будь-якої зі стадій суб'єктогенезу людина буде вважати себе об'єктом маніпуляцій, здійснюваних без урахування його бажань або навіть всупереч їм [15;21].

Велика кількість теоретико-методологічних підходів до проблеми суб'єктності присвячена її компонентам, умовам прояву та суб'єктній активності. За основні компоненти поняття «суб'єктність» Г.В. Мухіна визначає позитивну мотивацію,

пізнавальну активність, самостійність, емоційність тощо. При цьому суб'єктність є динамічною, адже може з часом і збагачуватись з плином часу. Відзначає різні рівні розвинутої суб'єктності та її прояв лише за певних умов [11].

В концепції П.П. Дітюка наголошується, що за відсутністю можливості вибору не може бути суб'єктності та її реалізації. Активність є невід'ємною властивістю суб'єкта, і являється підґрунтям суб'єктності та свободи. Свобода є основою суб'єктності. Автор виділяє наступні рівні суб'єктності, як можливості здійснення вибору: 1) суб'єкт вирішує, чи створювати певну ситуацію, реалізуючи цим свою свободу, активність та суб'єктність – вищий рівень свободи; 2) суб'єкт вирішує, чи входити в існуючу ситуацію – свобода обмежена певною ситуацією, тож рівень свободи нижче; 3) суб'єкт вирішує, які його цілі у ситуації – необхідність участі обмежує свободу до найнижчого рівня. Робить висновок, що шляхом створення відповідної ситуації можна впливати на суб'єктність [4].

Феномен інтерсуб'єктності досліджується М.М. Наконечною. Автор вбачає в інтерсуб'єктності систему зв'язків між людьми, що сприяють проявам активності, творчості, відповідальності, авторства тощо. Вважає, що інтерсуб'єктність допомагає формуванню новоутворень та інтрапсихічних міжсистемних зв'язків, якісно нових за природою та функціями. Інтерсуб'єктність постає як система спільно-розподілених діяльностей живого активного суб'єкта, автора вчинків та дій, і тому являється фактором розвитку і саморозвитку. В той же час, інтерсуб'єктність це: прагнення людини до взаємодії, реалізації мотивів; площина безпечного простору самовираження; певний вектор особистісного розвитку; реалізована здатність людини до самовияву в міжособистісних стосунках; здатність, певна точка для саморозвитку кожного з учасників взаємодії [14].

На думку М.Л. Смульсон, суб'єктність виступає як потенціал людини (інтелектуальний і фізичний) до діяльності, що складається з певних задатків і можливостей. Суб'єктність детермінована процесами різної етіології, що мають вплив на

перманентне формування суб'єктності впродовж усього онтогенезу. У різних видах життєдіяльності суб'єктність може зникати та відроджуватися, взаємодоповнюючи процеси буття. На розвиток суб'єктності впливає інтегративний інтелект, а саме – інтелектуальні метакогніції (інтелектуальна ініціація, децентрація, рефлексія, стратегічність тощо), розвиваючи в неї самостійність, активність, антиманіпулятивність, допомагають проектуванню власної діяльності та цілепокладанню, тим самим протидіючи реальній і віртуальній «смерті» суб'єкта. Потенціали розвитку та саморозвитку інтелекту визначають динамічність метакогніцій. Коаліціювання інтелекту, ампліфікація і перетворення ментальних моделей світу посилюють можливості суб'єкта (інтерпретаційні і реінтерпретаційні) і сприяють процесам інтелектуального саморозвитку; при цьому сам суб'єкт формулює для себе задачі, проектує структуру та характеристики свого інтелекту, рефлексує процес інтелектуального саморозвитку. Суб'єкт має власну, специфічну для нього, систему когніцій та метакогніцій, що впливає на ментальні моделі – своєрідний інтерпретаційний фільтр. Переструктурування ментальної моделі світу є провідним критерієм інтелектуального розвитку [3;25;26;27].

Ряд дослідників розглядає метакогнітивною характеристикою суб'єкта мудрість, що має відображення у результатах функціонування інтелекту у взаємозв'язку з особистісними рисами. Частіше за все мудрість суб'єкта здійснюється у формі рефлексії, але не кожна рефлексія виступає проявом мудрості. Окремий індивід, соціальна одиниця чи суспільна система можуть бути суб'єктом мудрості [24].

Тема суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО є актуальним напрямком досліджень в світлі прямої агресії та інформаційної війни щодо України. Визначається, що концептуальні підстави полягають у когерентних структурах явищ суб'єктної активності та комунікативної компетентності, що застосовуються завдяки суб'єктно орієнтованому інструменту навчання – віртуальним освітнім середовищам. Суб'єктна активність визначається М.М. Назаром як

інтенція до діяльності, а також як власне діяльність з досягнення усвідомленої цілі. Суб'єктна активність виявляє себе як психологічне утворення, що характеризує властивий особистості спосіб самоактуалізації та самореалізації, як якість цілісного, автономного, такого, що саморозвивається, суб'єкта. З іншого боку, суб'єктна активність розглядається дослідником як характеристика діяльнісного стану особистості, що (як форма діяльності) складається з певних компонентів: цілеспрямованості, мотивації, стратегії досягнення цілі, рефлексії, емоцій. Автор вказує на значну когерентність окремих компонентів понять «суб'єктна активність» і «комунікативна компетентність», на спільну спрямованість їхнього формування та розвитку. Відзначається важливість та перспективи застосування групової роботи, наприклад навчально-психологічних інтернет-тренінгів, що здійснюються з постраждалими з зони АТО в контексті віртуального освітнього середовища в якості психолого-педагогічного завдання, вирішення якого здатне підвищувати цілеспрямованість і послідовність відповідного навчально-психологічного процесу, сприяти його психологічній безпеці та гнучкості, ефективності для особистості в цілому [10;12;13].

В дослідженнях, що будуть здійснюватися в найближчій перспективі, обґрунтованими видаються наступні концептуальні положення.

Суб'єкт – особистість (реальна або віртуальна), що проявляє активність під дією інтелекту [9]. Суб'єкта також можна визначити як носія ментальної карти.

Суб'єктність – динамічна структурна організація суб'єкта, яка підпорядкована певній активності, складається з інтелектуальних можливостей, ментальних моделей, мотивацій та має декілька рівнів: суб'єктність (найвищий), взаємособ'єктність, підсуб'єктність, досуб'єктність та реактивність (найнижчий). Суб'єктність саморозвитку (активності) має таку структурну організацію: формування та досягнення власних цілей; вмотивованість до саморозвитку; інтелектуальна ініціація (рефлексія та самоаналіз, детермінація мислення) та інші

метакогніції; самостійність; соціальна активність; свобода вибору і відповідальність за нього; адаптивність; ініціативність; самореалізація; комунікативність [9]. Мотивація суб'єктності може бути досліджена в рамках певних моделей (див. більш докладно [5]).

Рівні розвитку суб'єктності на прикладі саморозвитку [9]:

- суб'єктність (найвищий рівень) – цілеспрямований розвиток себе та інших, виходячи з усвідомлених власних інтересів, цілей та завдань;
- взаємосуб'єктність – цілеспрямований спільний розвиток, зі спільними інтересами, цілями та завданнями;
- підсуб'єктність – усвідомлений цілеспрямований розвиток під впливом інтересів, цілей та завдань інших суб'єктів;
- досуб'єктність – розвиток під впливом інших без усвідомлення власних інтересів і завдань;
- реактивність (найнижчий рівень) – хаотичний розвиток під впливом середовища та інших суб'єктів.

Дана класифікація побудована на підґрунті концепції саморозвитку та суб'єктної активності М.Л. Смульсон, а також парадигмі самопроєктування Н.В. Чепелевої.

Рівні розвитку суб'єктності – динамічне посилення чи послаблення суб'єктних властивостей під дією власних чинників або зовнішнього впливу для найбільш ефективної діяльності в конкретній ситуації, виходячи з мотивації та цілей, в нашому випадку – саморозвитку.

Суб'єктна активність – вмотивована діяльність з власних інтересів під дією інтелекту, спрямована на досягнення цілей суб'єкта і розв'язування самостійно поставлених ним задач [9].

Висновки. В статті зроблено аналіз основних сучасних теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності, визначено спрямованість на визначення вікових і професійних їх особливостей, що охоплюють різні вікові групи: від немовлят до старості. Проаналізовано компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени у різних теоретико-методологічних підходах. Визначено, що тема

суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі набуває актуальності в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, з пов'язаними з цим різними видами діяльності у віртуальному просторі, такими як: робота, навчання, спілкування, розваги тощо. Розглянуто процес суб'єктогенезу та його основних стадій. Відзначено особливу роль у суб'єктності саморозвитку за допомогою самопроекування та розвиток інтелекту, як чинників діяльності суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому. З огляду на подальші дослідження, дано визначення понять «суб'єкт», «суб'єктність», «рівні суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності»; а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку.

Література

1. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7–19.
2. Балл, Г.А. Мединцев В.А. Формализованное описание процессов как теоретический ресурс изучения развития / Г.А. Балл, В.А. Мединцев // Мир психологии. 2016. –N 1– С. 53–66.
3. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М.Л. Смульсон, Ю.І. Машбиць, М.І. Жалдак та ін.] ; за ред. М.Л. Смульсон. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.
4. Дітюк П.П. Ситуативна активність, відносна суб'єктність та свобода вибору / П.П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту. – 2017. –Т. 2, – № 5(16). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Syтуatyvna_akyvnyist_vidnosna_subjektnist_ta_svboda_vyboru.pdf
5. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія / М.Л. Смульсон, Ю.М. Лотоцька, М.М. Назар, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М.Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221с. – Режим доступу:

http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84__%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf

6. Культуротвірна функція психологічної науки : монографія / Г.О. Балл, Н.А. Бастун, О.В. Губенко, В.В. Депутат, О.В. Завгородня, Ю.М. Крилова-Грек, В.Ф. Литовський, В.О. Медінцев, С.О. Мусатов, І. Є. Разделенко ; за ред. Г. О. Балла. – К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 264 с.

7. Масієнко Ю.О. Структурно-динамічні ознаки «я-тексту» особистості. – дис.канд психол.н. : 19.00.01 –загальна психологія, історія психології. [Місце захисту Київський національний університет імені Тараса Шевченка] / Ю.О. Масієнко – К., 2006. – 253 с

8. Мешко О.І. Суб'єктність майбутнього вчителя як важлива складова його професійної позиції / Олександр Іванович Мешко, Галина Михайлівна Мешко // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2010. – № 2. – С. 69–75.

9. Мещеряков Д.С. Рівні розвитку суб'єктності [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : V Міжнар. наук-практ. інтернет-конф., 10–31 травня. 2017 р. м. Київ: тези допов. – Режим доступу: http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf

10. Мещеряков Д.С. Сучасні тенденції дослідження суб'єктності [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Технології розвитку інтелекту. – 2017. –Т. 2. – № 6(17). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergijovych_Suchasni_tendencii_doslidzheniya_subjetnosti.pdf

11. Мухіна Г.В. Про деякі аспекти розвитку суб'єктності курсанта в умовах особистісно-орієнтованого навчання / Г.В. Мухіна. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7.

12. Назар М.М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності / М.М.Назар // Технології розвитку інтелекту. – Т. 2, No 1 (12). – 2016. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovych_Subyektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikativnoi_kompetentnosti.pdf

13. Назар М.М., Мещеряков Д.С. Розвиток суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО / Назар Максим Миколайович, Мещеряков Дмитро Сергійович // Актуальні проблеми психології : Т.11 . Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 15– К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017. – с. 363–372.

14. Наконечна М.М. Інтерсуб'єктність у психології: до постановки проблеми / М. М. Наконечна // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 34. – С. 365–374. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_29

15. Огнев А.С. Психология субъектогенеза личности: монография / А.С. Огнев // М.: Изд-во МГГУ им. М.А. Шолохова, 2009 – 137с.

16. Огнев А.С., Лихачева Э.В. Использование виртуальной и возвращенной субъектности в создании инновационных моделей обучения / А.С. Огнев, Э.В. Лихачева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. –2017. –No 2–2 . – С. 102–106.

17. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности / В.А. Петровский – Докт. дис. –М., 1994.

18. Петровский В.А. Психология в России. XX век [Текст] / А.В. Петровский ; Ун-т Рос. акад. образования. – Москва : УРАО, 2000. – 310 с

19. Петровский В.А. Очерк теории свободной причинности / Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М.: Смысл, 1997. –С. 124–144

20. Петровский В.А. Человек над ситуацией / А.В. Петровский; М.: Смысл, 2010. – 559 с.

21. Петровский В.А., Огнев А.С. Основные положения субъектогенеза // Ежегодник Российского об-ва психологов. М., 1996. –Т. 2. – вып. 1. –С.11–12.

22. Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – 629с.

23. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В. Чепелева, М.Л. Смутьсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. –232 с.

24. Смутьсон М.Л. Мудрість як психологічний феномен / М.Л. Смутьсон, М.М. Назар, Н.М. Мехтіханова. // Технології розвитку інтелекту. – 2013. – № 4. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2013_4_5

25. Смутьсон М.Л. Інтелект і ментальні моделі світу. // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Сучасні дослідження когнітивної психології” – Острог: Вид-во Національного університету “Острог”, 2009. – Вип.12. – С. 38 – 49.

26. Смутьсон М.Л. Проекування дистанційних середовищ саморозвитку в умовах новітніх комп’ютерних технологій / М.Л. Смутьсон // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання / за ред. С. Д. Максименка, М.Л. Смутьсон. – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – Т. 8. – Вип. 7. – С. 215–225.

27. Смутьсон М.Л. Субъектность в старости как фактор саморазвития / М.Л. Смутьсон // Человек, субъект, личность в современной психологии : Материалы Международной научной конференции, Посвященной 80 летию А.В. Брушлинского. –М. :Институт психологии РАН 2013. – с. 344 –346.

28. Biesta G. J. J. Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege a-Kuehne (Ed.), Levinas and education: At the intersection of faithand reason / G. J. J. Biesta // Routledge International Studies in the Philosophy of Education. – New York and London: Routledge, 2008. – p. 198–210.

29. Biesta Gert The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-ecological education and the limits of the hermeneutical world view / G. Biesta // *Educational Philosophy and Theory*. – 2016. – 48:4. – p. 374–392, DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

30. Biesta, Gert J.J. The Beautiful Risk of Education / G. J. J. Biesta. – New York: Routledge, 2014.

31. Levinas E. Outside the subject / E. Levinas .– Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.

References

1. Ball G.A. (1997) *Psychologicheskoe sodержanie lychnostnoj svobody: sushhnost i sostavlyayushhie* [Psychological content of personal freedom: essence and components]. *Psychologicheskyy zhurnal - Psychological journal*. Vol. 18 (5).7-19. [in Russian].

2. Ball, G.A. Medynceva V.A. (2016) *Formalizovannoe opysanye processov kak teoreticheskyy resurs izucheniya razvitiya* [The formalized description of processes as a theoretical resource for studying development]. *Mir psichologii - The World of Psychology*. 1. 53-66. [in Russian].

3. Smulson M.L., Mashbycz Yu.I., Zhaldak M.I. (2012) *Dystancijne navchannya: psichologichni zasady* [Distance Learning: Psychological Foundations]. M.L. Smulson (Ed.). Kirovograd : Imeks-LTD [in Ukrainian].

4. Dityuk P.P. (2017) *Sytuatyvna aktyvnist, vidnosna subyektivist ta svoboda vyboru* [Situational activity, relative subjectness and freedom of choice]. *Texnologiyi rozvytku intelektu – Technologies of Intellect Development*. Vol. 2, 5(16). Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Sytuatyvna_aktyvnist_vidnosna_subyektivist_ta_svoboda_vyboru.pdf [in Ukrainian].

5. Smulson M.L., Lotoczka Yu.M., Nazar M.M., Dityuk P.P., & Kovalenko-Kobylyanska I.G. (2015) *Intelektualnyj rozvytok doroslyx u virtualnomu osvithnomu prostori: monografiya* [Intellectual development of adults in the virtual learning space: monograph]. M.L. Smulson (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka. Retrieved from

http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84__%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf [in Ukrainian].

6. Ball G.O., Bastun N.A., Gubenko O.V., Deputat V.V., Zavgorodnya O.V., Krylova-Grek Yu.M., Lytovskij V.F., Myedincev V.O., Musatov S.O., & Razdelenko I. Ye. (2014) *Kulturotvirna funkciya psyxologichnoyi nauky: monografiya* [Cultural Cognitive Function of Psychological Science: Monograph]. G.O. Ball (Ed.). Kyiv-Kirovograd: Imeks-LTD [in Ukrainian].

7. Masiyenko Yu.O. (2006) Strukturno-dynamichni oznaky «ya-tekstu» osobystosti [Structural-dynamic signs of "I-text" personality]. *Candidate's thesis. PhD in psychological sciences : 19.00.01 general psychology, history of psychology*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Meshko O.I. (2010) Subyektivist majbutnogo vchytelya yak vazhlyva skladova jogo profesijnoyi pozyciyi [Subjectness of the future teacher as an important part of his professional position]. *Osvita regionu. Politologiya, psyxologiya, komunikaciyi - Education of the region. Political science, psychology, communication*. 2, 69-75 [in Ukrainian].

9. Mescheryakov D.S. (2017) Mescheryakov D.S. (2017) Rivni rozvytku sub'yektnosti [Levels of subjectness development]. In *Virtualnyj osvittnij prostir: psyxologichni problemy: V Mizhnar. nauk-prakt. internet-konf., 10-31 travnya. 2017: tezy dopov. - Virtual Educational Space: Psychological Problems: V International Scientific and Practical Internet Conference, May 10-31. 2017: abstract theses*. Retrieved from http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf [in Ukrainian].

10. Mescheryakov D.S. (2017) Suchasni tendenciyi doslidzhennya sub'yektnosti [Contemporary trends in the study of subjectness]. *Texnologiyi rozvytku intelektu - Technologies of Intellect Development, Vol. 2, 6(17)* Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergijovych_Suchasni_tendencii_doslidzhennya_subjetnosti.pdf [in Ukrainian].

11. Muxina G.V. (2016) Pro deyaki aspekty`rozvytku sub'yektnosti kursanta v umovax osobystisno-oriyentovanogo navchannya [About some aspects of the development of the cadets subjectness in the context of person-oriented learning]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny - Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series : Pedagogy.* Issue 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7 [in Ukrainian].

12. Nazar M.M. (2016) Sub'yektna aktyvnist v konteksti formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti [Subjectness activity in the context of the formation of communicative competence] *Texnologiyi rozvytku intelektu - Technologies of Intellect Development Vol. 2. 1(12).* Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovych_Sub'yektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikatyvnoi_kompetentnosti.pdf [in Ukrainian].

13. Nazar M.M., Mescheryakov D.S. (2017) Rozvytok sub'yektnoyi aktyvnosti pry dystancijnij grupovij roboti z postrazhdalymy v zoni ATO [Development of subjectness activity in remote group work with victims from the ATO zone] *Aktualni problemy psyxologiyi: Psyxologiya osobystosti. Psyxologichna dopomoga osobystosti. - Current problems of psychology: Psychology of personality. Psychological help of the person.* (Vol.11.34.363-372) Kyiv: Instytut psyxologiyi imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny [in Ukrainian].

14. Nakonechna M.M. (2016) Intersub'yektnist u psyxologiyi: do postanovky problemy [Intersubjectness in psychology: to problem statement]. *Problemy suchasnoyi psyxologiyi - Problems of modern psychology.* 34. 365-374. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_29 [in Ukrainian].

15. Ognev A.S. (2009) *Psyxologyya subektogeneza lychnosty: Monografiya* [Psychology of subjectogenesis of personality: Monograph]. Moscow: Izd-vo MGGU im. M.A. Sholoxova [in Russian].

16. Ognev A.S., Lyxacheva E.V. (2017) Ispolzovanie v`rtualnoj y vozvrashhennoj subektnosti v sozdanii onnovacyonnix modelej obucheniya [The use of virtual and returned subjectness in the creation

of innovative models of learning]. *Aktualnie problemy gumanitarnyx i estestvennyx nauk - Actual problems of the humanities and natural sciences*. 2-2. 102-106 [in Russian].

17. Petrovskij V.A. (1994) Fenomen subektnosti v psichologii lychnosti [Phenomenon of subjectness in the psychology of personality]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

18. Petrovskij V.A. (2000) Psichologyya v Rossii. XX vek [Psychology in Russia. XX century]. Moscow: University of the Russian Academy of Education [in Russian].

19. Petrovskij V.A. (1997) Oчерk teorii svobodnoj prychnynnosti [Essay on the theory of free causality] In *Psichologyya s chelovecheskim lyczom: gumanystycheskaya perspektyva v postsovetsoj psichologii - Psychology with a human face: a humanistic perspective in post-Soviet psychology* (pp. 124-144). Moscow: Smysl [in Russian].

20. Petrovskij V.A. (2010) *Chelovek nad sytuacyej* [Man over the situation] Moscow: Smysl [in Russian].

21. Petrovskij, V.A., & Ognev A.S. (1996) Osnovnye polozeniya subektogeneza [Basic provisions of subjectogenesis] *Ezhegodnyk Rossyjskogo ob-va psichologov - Yearbook of the Russian Society of Psychologists*. (Vol. 2. 1. 11-12). Moscow. [in Russian].

22. Maksymenko, S.D. (2016) *Osobystist v umovax kryzovyx vyklykiv suchasnosti: Materialy metodologichnogo seminaru NAPN Ukrayiny (24 bereznya 2016 roku) [Personality under the Crisis Challenges of the Present: Materials of the Methodological Seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine (March 24, 2016)]*. S.D. Maksymenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

23. Chepelyeva, N.V., Smulson, M.L., Zazymko, O.V., ... & Gucsol S.Yu. (2016) *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori: monografiya* [Self-design of a person in a discursive space: monograph]. N.V. Chepelyeva (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

24. Smulson, M.L. (2013) Mudrist yak psichologichnyj fenomen [Wisdom as a Psychological Phenomenon]. *Texnologiyi rozvytku intelektu. - Technologies of Intellect Development*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2013_4_5 [in Ukrainian].

25. Smulson M.L. (2009) Intelpekt i mentalni modeli svitu [Intellect and mental models of the world]. *Naukovi zapysky. Seriya «Psychologiya i pedagogika»*. *Tematychnyj vypusk «Suchasni doslidzhennya kognityvnoyi psychologiyi» - Scientific notes. Series «Psychology and Pedagogy»*. *Thematic issue «Modern studies of cognitive psychology»* Ostrog: Vyd-vo Nacionalnogo universytetu “Ostrog”. 12, 38 – 49. [in Ukrainian].

26. Smulson M.L. (2010) Proektuvannya dystancijnyx seredovyshh samorozvytku v umovax novitnix kompyuternyx texnologij [Design of remote self-development environments in the conditions of the latest computer technologies]. *Aktualni problemy psychologiyi. Psychologichna teoriya i texnologiya navchannya - Current problems of psychology. Psychological Theory and Technology of Education*. S. D. Maksy`menko, M.L. Smulson (Ed.). 8 (7), 215-225. [in Ukrainian].

27. Smulson M.L. (2010) Proektuvannya dystancijnyx seredovyshh samorozvytku v umovax novitnix kompyuternyx texnologij [Design of remote self-development environments in the conditions of the latest computer technologies]. *Aktualni problemy psychologiyi. Psychologichna teoriya i texnologiya navchannya - Current problems of psychology. Psychological Theory and Technology of Education*. S. D. Maksy`menko, M.L. Smulson (Ed.). 8 (7), 215-225. [in Ukrainian].

28. Biesta G. J. J. (2008) Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege a-Kuehne (Ed.), *Levinas and education: At the intersection of faithand reason. Routledge International Studies in the Philosophy of Education*. New York and London: Routledge, 2008. 198-210.

29. Biesta Gert (2016) The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-egological education and the limits of the hermeneutical world view. *Educational Philosophy and Theory*, 48:4, 374-392 DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

30. Biesta, Gert J.J. (2014) *The Beautiful Risk of Education*. New York: Routledge.

31. Levinas E. (1994) *Outside the subject*. Stanford, CA: Stanford University Press.

МЕМ ЯК ЗРАЗКОВА ТЕКСТОВА ІНТЕРНЕТ-ФОРМА В КОНТЕКСТІ САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Гудінова І.Л.

Анотація. Показано, що віртуальна реальність є одним з значимих факторів самопроєктування особистості. Подано короткий огляд нового Інтернет-жанру людської творчості у блогосфері. Обґрунтовано поняття «соціокультурний зразок». Описані функції мотиваторів та демотиваторів, такі як: ціннісно-сміслові регулювання при створенні особистісного життєвого проєкту, оцінювання істинності моральних доменів соціокультурного знання, конструювання нових реальностей та ін.

Показано, що мему вважаються інформаційним ресурсом завдяки своїй лаконічності. Такі тексти (як чужі життєві смисли), стають для віртуальної особистості близькими («естетичне чуже як забуте своє», здатне переструктурувати та естетизувати попередні переконання та все життя).

Використання соціокультурних зразків приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності і отримання «життєвої мудрості»; людина стає здатною словом допомогти іншій людині (мемотерапія); виникає відчуття гармонії і упорядкованості життєвого досвіду. Людина постає перед «обличчям культурного абсолюту», в якому задіяні вищі потенції свідомості. Людина в них продовжує шукати сенси життєвих змін. Це тексти особистого зростання, а саме, уцільнена смістова перспектива. Отже, така форма відображає життєвий досвід та свідчить словом про осмислення власного шляху.

Ключові слова: мем, мотиватор, демотиватор, самопроєктування, особистості, соціокультурний текстовий зразок.

Гудинова И.Л. Мем как образцовая текстовая Интернет-форма в контексте самопроектирования личности

Аннотация. Показано, что виртуальная реальность является одним из значимых факторов самопроектирования личности. Представлен краткий обзор нового Интернет-жанра человеческого творчества в блогосфере. Охарактеризовано понятие «социокультурный образец». Описаны функции мотиваторов и демотиваторов, такие как: ценностно-смысловое регулирование при создании личностного жизненного проекта, оценивание истинности моральных доменов социокультурного знания, конструирования новых реальностей и так далее.

Показано, что мемы являются информационным ресурсом благодаря своей лаконичности. Такие тексты (как чужие жизненные смыслы), становятся для виртуальной личности близкими («эстетичное чужое как забыто свое»), способными переструктурировать и эстетизировать предыдущие жизненные убеждения.

Использование социокультурных образцов приводит к количественным изменениям, а именно: конкретизации переосмысленной ситуации; повышению эмоционального уровня и самоуважения; текстовая лаконичность приводит к ощущению завершенности и получению «жизненной мудрости»; человек становится способным словом помочь другому человеку (мемотерапия); возникает ощущение гармонии и упорядоченности жизненного опыта. В данном случае, человек становится перед «лицом культурного абсолюта».

В нем задействованы высшие потенции сознания. Человек продолжает искать смыслы жизненных изменений. Это тексты личного роста, а точнее уплотнённая смысловая перспектива. Следовательно, такая форма отображает жизненный опыт и свидетельствует словом об осмыслении своего жизненного пути.

Ключевые слова: мем, мотиватор, демотиватор, самопроектирование личности, социокультурный текстовый образец.

Gudinova, I.L. Meme as a model textual Internet form in the context of self- designing of personality

Abstract. *Virtual reality is shown to be a significant factor in personal self-projecting. The author gives a brief overview of the new Internet genre of human creativity in the blogosphere, gives a definition of the concept of "sociocultural pattern" as well as describes the functions of motivators and demotivators which include personal life project value-and-concept regulation, assessment of the truth of socio-cultural knowledge moral domains, and new realities constructing, etc.*

It has been shown that due to their brevity, memes are an informational resource. Such texts (as other people's meanings) become close to a virtual person ("the aesthetic alien as the forgotten personal") and become capable of restructuring and aesthetizing previous personal beliefs.

The use of sociocultural patterns brings about quantitative changes that include the concretization of a reassessed situation, increased emotional level and self-esteem, textual brevity leads to a sense of completeness and wisdom, an individual becomes capable of giving a verbal help to other people (memotherapy), develops a sense of harmony and sorts out his/her life experience. In this case, an individual, using the ultimate potentialities of consciousness, faces "the cultural absolute." (S)he continues to search for the meaning of life changes. These are the personal growth texts or rather a condensed semantic perspective. Consequently, such a form reflects life experience and verbally signifies the individual's comprehension of their life.

Key words: *meme, motivator, demotivator, self- designing of personality, socio-cultural text sample*

Постановка проблеми. Постнекласична методологія привнесла суттєві зміни в психологічну науку: особистість почала розглядатися як складна системи, що здатна самоорганізовуватися та самодетермінуватися. У зв'язку з цим у сучасній психології актуальності набуває проблема розробки стратегій і способів саморозвитку та самопроектування особистості.

Згідно концепції Н.В. Чепелевої, самопроектування характеризує здатність людини діяти на підставі особистого задуму, який, у свою чергу, базується як на інтерпретації власного

емпіричного досвіду, так і на засвоєнні ззовні «готових» соціокультурних зразків. До зразкових текстів можуть належати родинні наративи та оповіді знайомих, твори художньої літератури, кінофільми, тексти ЗМІ, тощо. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій призвів до віртуалізації реальності. Віртуальне середовище на сьогоднішній день стає специфічним контекстом вибудовування особистістю власних ідентичностей, а тексти, що розповсюджені в Інтернет-просторі, зокрема в блогосфері, набувають статус зразкових та відіграють значну роль у процесі самопроєктування особистості.

Проте проблема дослідження мему як текстової Інтернет-форми, що впливає на породження особистісних наративів у контексті самопроєктування на сьогоднішній день залишається поза зоною уваги науковців.

Мета статті: на основі теоретичного аналізу проблеми схарактеризувати текстову Інтернет-форму мем як зразковий соціокультурний текст та визначити його роль у процесі самопроєктування особистості.

Основний виклад. Часопростір Інтернету, за умови великого масиву інформації і мінімуму часу на її сприйняття, примушує користувача рухатись від сприйняття коротких чужих соціокультурних смислів чи Інтернет мотиваторів, як текстових ущільнених ціннісно-смыслових основ, до власних розгорнутих смислів (протонаративів, ментативів) в заданій смисловій площині, спираючись на власні соціокультурні знання. Соціокультурні смисли-мотиватори є інтертекстуальними утвореннями. Інтертекстуальний смисл є одиницею мовної культури, яка оснований на охопленні свідомістю максимуму життєвих смислів, відображених в естетичній та ергономічній текстовій оболонці. Досліджуючи використання в Інтернет блогах мотиваторів як ціннісно-смыслових основ самопроєктування, ми виявили певні тенденції впливу блогосфери на процеси самопроєктування особистості. Насамперед, можна припустити, що блогосфера є одним із чинників залучення людини до самопроєктування, оскільки перебування в Інтернеті є для багатьох дозвіллям і

вільним часом. Також, у мережі соціальне середовище облаштоване так, що дозволяє людині отримувати миттєво статус «безпосереднього члена суспільства» без проміжних ланок у вигляді груп, статусів, символічних культурних систем (свій серед своїх). Наступна тенденція полягає у тому, що особистісні життєві проекти часто мають за першоджерело соціокультурні текстові Інтернет форми (меми), які породжують особистісні наративи.

«Проектнобрендова» ідентичність у масовому суспільстві реалізується переважно у сфері вживання уже готових культурних форм, крилатих висловів, думок видатних людей, міфів, іміджу, тим самим відповідальність за себе, за проектування себе як бренду/нового смислу, розгортається переважно у сфері використання маскультур.

І такі люди, які відштовхуються від чужих життєвих смислів для створення своїх життєвих сенсів та проектів в Інтернет мережі, створили досить потужну мультикультурну спільноту. Тяжіння до максимального скорочення текстового масиву та більшої смислової насиченості завдяки лаконічності вислову та за допомогою додавання або сполучення з картинкою стає для багатьох життєвою/смисловою домінантою. Завдання на нові смисли запозичуються із соціуму, вони вже самі по собі є мотиваторами за функціоналом. Інакше кажучи, це «мовна культура елітарного типу», «ефективні думки», «талановита творчість та мовний ефект», «одиниця культурної інформації».

За умови перебування у вербально-візуальній культурі і виникнення нових впливових інформаційних Інтернет форм, науковці почали піддавати науковому осмисленню і вивченню змішані вербально-невербальні тексти. Відтак, мовні та образотворчі (фотографія, малюнок, колір, шрифт) елементи сприймаються як єдине інформаційне ціле. Також ми дослухаємось думки О.Є. Сапогової, яка відзначала, що «знак, символ, текст – все це інструменти не просто привласнення культури, але *особового самовизначення людини в культурі*, розширення меж самого себе, виходу за свої межі» [2]. Наукові розробки минулих років, здійснені як вітчизняними так і зарубіжними вченими, дали

поштовх до того, що на даний час виділяється як самостійна наукова дисципліна меметика, яка розглядає культурну інформацію, що поширюється в Інтернеті. При цьому мем є одиницею культури, де одне слово чи смисл викликає низку подібних смислів та інтерпретацій інформації. Вони виявляють глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини. Крім того, вони містять базові пакети думок, мотивів та інструкцій, які визначають те, як ми ухвалюємо рішення і розставляємо пріоритети в житті. Саме ж слово «мем» може бути зведене до французького «*moi meme*» («я сам», «рівне для рівного»), або ж до грецького «*mimema*» («імітувати», «імітація», «спадкоємство») [1]. Як ми вже зазначали, соціокультурні текстові зразки, як «сміслові капсули», в Інтернеті відображені у вигляді мотиваторів (мемів), демотиваторів (демів), висловів та думок видатних людей, афоризмів, народної мудрості, які вважаються «інформаційним благом», новим рівнем постановки мети, «енергозбереженням» при новому смислоутворенні та при конструюванні нового смислообразу. Такі зненацька віднайдені тексти, чи чужі життєві смисли стають для віртуальної особистості близькими «естетичне чуже як забуте своє», і такими, що здатні переструктурувати та естетизувати попередні переконання і соціокультурні цінності. Використання таких зразків приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності та отримання життєвої мудрості; людина стає здатною словом допомогти іншій людині (мемотерапія); виникає відчуття гармонії і остаточної впорядкованості життєвого досвіду завдяки утворенню самодостатнього образу зароджується життестійкість. Сила мови полягає в умінні висловити багато в малій кількості слів.

Так що ж таке меми? *Мемом може бути будь який короткий вислів, зображення, норма поведінки, мелодія, мода та ін.* Але мем від простої інформації відрізняє його здатність до швидкого копіювання та тиражування/розмноження. Такої летючої легкості цим феноменам надає компактна текстова форма і

згорнутий смисл, який швидко викликає безліч життєвих асоціацій. В мотиваторах своє/чуже швидко переходить в наше. Спробуємо описати коротко. Отже, мем, це: 1) елементарна одиниця інформації, здатної повторювати себе, розмножуватися в паралельних або в подібних системах – інтерпретуватись. Це одиниця, яка встановлює нескінченні інтерпретаційні потоки та зв'язки; 2) одиниця культури, де одне слово чи смисл викликає низку подібних смислів та інтерпретацій інформації; 3) ідея, яка потрапляє в головний мозок і викликає певні пам'ятні події з життя людини, починає відтворювати копії «самої себе», «реінкарнує стереотипи»; 4) це націлена на самого себе логіка; 5) глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини; 6) вмістилище базових «пакетів думок», мотивів та інструкцій, які визначають те, як ми ухвалюємо рішення і розставляємо пріоритети в житті; 7) те, що впливає на життєвий вибір людини; 8) самоорганізуюча суть, яка виявляється в узгоджених стереотипах, що охоплюють буквально всі сфери нашого життя; 9) структури мислення, тобто мем, визначає як люди мислять або ухвалюють рішення, на відміну від того, в чому вони переконані або що цінують; 10) продукти взаємодії внутрішнього устрою нашої свідомості з умовами життя; 11) смисл як копіювання і наслідування того, «що ти знайшов в мудрості; 12) репродуктивність – багаторазове вирішення типових завдань: «З кожним рішенням ми змінюємо життя»; 13) готовність до сприйняття результатів, перевизначення, і постановки більш високих цілей; 14) здатність ставити завдання на освоєння комфортних для себе смислів; 15) меми-категорії, що програмують нас, відповідають за те, яку інформацію ми приймаємо, спотворюючи таким чином твоє уявлення про реальність.

Крім того, автор зазначає, «Слід серйозно ставитися до «вірусів розуму», оскільки це вони заразили тебе мемами – ідеями, установками і переконаннями, які ведуть тебе туди, куди ти зовсім не хочеш потрапити». Одним з методів їхньої дії – це «пророцтво що самореалізується». Меми-категорії не тільки управляють майбутніми, але також утворюють так званий «фільтр сприйняття»

[1]. Наприклад: *«щоб загубити голову, потрібно мати серце», «неможна розпочати життя спочатку, але завжди можна продовжити його по-іншому»* Дані мотиватори є соціокультурно прийнятними. Але, є на тлі таких мотиваторів й ті, які називають «вірусами розуму», які процвітають і укорінюються в умах людей з досить поверхневими соціокультурними установками типу *«Если вы хотите вести счастливую жизнь, вы должны быть привязаны к цели, а не к людям и вещам»*.

Емоційно-експресивна функція була первинною в появі цього жанру, оскільки мотиватори створювалися з метою передачі особливого настрою, як ключів до осмислення. Волюнтаристична функція мотиватора з'являється пізніше, коли розширюється вибір тем, і важливою стає не передача власного настрою, а мотиватор використовується як засіб агітації і пропаганди з використанням різних закликів в імперативній формі. Надалі соціокультурний текстовий зразок – протонаратив в психології визначається як літературна мікроформа, що має подієво-просторову часову організацію. Це розкриття *однієї події*, яка може відобразитись у таких формулах: початок-середина-кінцівка; зав'язка-розв'язка; постановка проблеми-рішення; очікування-задоволення, питання-відповідь. Тут наявна не тільки тематична направленість (мораль, вічні цінності) а і поетика (мова, образність, ритм) та їх пізнавальна надійність. В них закладені слов'янські концепти: душа, дух, розум (наприклад: *«Если у тебя получилось обмануть человека, это не значит, что он дурак, это значит, что тебе доверяли больше, чем ты этого заслуживаешь», «Нельзя начать жизнь сначала, но ее всегда можно продолжить по — другому», «Простить первый раз – мудрость. Второй раз – великодушие. Третий раз – глупость», «Главное в жизни – научиться все повороты судьбы превращать в зигзаги удачи»*), А свідомий вибір соціокультурного текстового зразку є бажанням спрямовувати себе в задалегідь визначеному (бажаному) соціокультурному руслі, та спробувати в цьому напрямку свої сили.

Застосовуючи думку когось авторитетного, як цінісно-смісловий старт для особистісних змін, ми тим самим дозволяємо

чужому переконанню впливати на своє особисте життя. Сприйнятий смисл і розгорнутий іншою людиною та в іншому емоційному стані, дозволяє нам отримувати нову історію під новим кутом зору. Інакше кажучи, «людина може смисли перевизначати і довизначати, реконструюючи таким чином як власні уявлення про зовнішню і внутрішню реальність, так і результати інтерпретації і реінтерпретації особистого досвіду» [3]. Отже, «у разі смислової переробки соціокультурних сенсів, а також перевизначення і довизначення пропонованих культурою зразків і життєвих завдань виникають особисті новоутворення, що свідчать про формування у людини того або іншого життєвого та особистого проекту» [3].

Соціокультурні смисли є своєрідними метафорами щастя і алгоритмами чужого розуму, мета яких «енергозбереження» особистісних «смислових ресурсів». В момент віднайдення чужого життєвого смислу відбувається емоційний сплеск, який підбадьорює людину на пошуки особистих подієвих змін.

Але не все так просто як на перший погляд здається, у великій кількості коротких смислів – мемів, які сприймаються іноді автоматично, ми помічаємо й такі, як *«Ніщо сказане на твою адресу не повинно міняти твоїх намірів та думок»*, чи *«Запам'ятай — ти нікому нічого не повинен, це їх рішення допомагати тобі чи ні»*. Здається без особливої дискусії стає зрозумілим до яких наслідків ведуть такі ціннісно-смислові основи, та який кут зору взятий за основу! Маючи такий потужний арсенал нових/віднайдених/переозначених життєвих смислів (мемів), людина починає відчувати потребу у проектуванні. Завжди в житті є події, до яких повертаються для гармонічної їх переадаптації в соціокультурному просторі і виправлення докорінно життєвих ситуацій, які вже сталися (конфлікт соціокультурних цілей, особистих цілей). Для досягнення таких цілей потрібні проектно-конструктивні дії: вибір цілей, перегляд цінностей внутрішнього світу, визначення свобод/меж свобод, перегляд духовних поглядів, визначення цілісності власної особистості. Це відбувається з урахуванням можливостей, перспектив, настрою на незчисленні самопроекти. Бажання конструювати нові зв'язки, самодостатнього

образу «Сходження до себе», самовдосконалення, пошук особистісного смислу життя шляхом самореалізації у діяльності.

У психології широко вживається термін «самопроекування особистості», який розуміється як форма психотехнічної практики, суть якої – зміна психічних станів або властивостей самого суб'єкта. «Я»- концепція, прагнення до самостійної поведінки, ціннісні відносини і переваги, особистісний вибір і відповідальність, світоглядні орієнтації, як важливої передумови самопроекування. Основним способом формування готовності до самопроекування є проблематизація з приводу самовизначень: культурного, діяльнісного, соціального. Кожна людина прагне до реалізації свого потенціалу до наближення свого реального «Я» до «Я» ідеального. Отже самопроекування – це прагнення людини до поліпшення (вдосконалення) свого особистого «Я». У самопроекуванні важливою є не тільки дієва сторона, а й емоційний стан людини. Сприйняття «соціокультурних зразків відбувається часто з повною довірою і вірою в дієвість даного тексту, з надією на ефективність чийогось життєвого смислу, і мрією що буде саме так, як у автора, що ділиться такою інформацією.

Як правило смисл у соціокультурних зразках стосується означення /впізнання особистих якостей, які повинні пройти фільтри власного осмислення, адаптацію до соціокультурного середовища, утриматись у пам'яті як *догми*, і все це під новим кутом зору і під новим впливом соціокультурного середовища. Лише змінені, особистісні якості, погляди, порівняння, дії можуть дати старт новим змінам і проторувати шлях до нових життєвих проєктів. *«За одну ніч нельзя изменить жизнь. Но за одну ночь можно изменить мысли, которые навсегда изменят твою жизнь», «Если бы гусеница держалась за прошлое, она бы никогда не стала бабочкой».* Отже, як бачимо, соціокультурні зразки у вигляді мотиваторів і демотиваторів зачіпають саме глибинні загальнолюдські якості і відносини, і тому з часом змінюється вектор особистісних змін. Людина розуміє, що лише після глибинної переоцінки власних якостей можливе

загальноприйнятне соціокультурне облаштування себе в суспільстві. І сумлінний та ретельний перегляд подій минулих часів з позиції сприйнятих соціокультурних смислів свідчить про відсутність ЕГОцентричності та ЕГОспрямованості, оскільки йде добровільне привласнення думок та ідей та їх занурення у власне життя. Відтак, шкалою виміру нової ціннісно-сислової основи для побудови нового життєвого проекту може стати: віднайдена в інших словесна ціннісно-сислова підтримка, сприйняті ціннісно-дійові регулювання соціокультурних відносин, постановка нових цілей в житті, націленість на таке ж словесне смисло- й «енергозбереження», новий рівень постановки цілі. Надалі людина, яка розпочала шлях до нової себе повинна ретельно прослідкувати нашарування минуле/теперішнє/майбутнє перебування в соціокультурному просторі та, головне, утримувати постійно питання – навіщо, з якою метою мені це потрібно. Тут на заваді може стати лише занадто велика кількість сприйнятої меметичної інформації. Вона не може утримуватись довго в пам'яті. І лише пропустивши через власні смислові фільтри і використавши їх на практиці, можливо створення особистого стилю власного життя.

Висновки. Самопроекування спрямовано на створення особистістю ідеальних моделей себе, причому зміст цих моделей може багаторазово трансформуватися залежно від завдань, які ставить перед людиною соціум, та які вона приймає шляхом процесів їх перевизначення та до визначення [3].

Вибудовування особистісного проекту базується як на інтерпретації власного емпіричного досвіду, так і на засвоєнні ззовні «готових» соціокультурних зразків. Блогосфера є одним із засобів залучення людини до самопроекування завдяки використанню в Інтернет-блогах мотиваторів як ціннісно-сислових основ створення особистісних проектів. Особистісні проекти сучасної людини можуть мати за першоджерело зразкові соціокультурні текстові Інтернет-форми – меми, що відіграють важливу роль у породженні особистісних наративів.

Література

1. Менегетти А. Онтопсихология и меметика [Электронный ресурс] / А. Менегетти. – Режим доступа: <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=3039> (15.04.2010).

2. Сапогова Е. Е. Жизненный опыт в автобиографических нарративах личности / Е. Е. Сапогова // Вопросы психологии. – 2014. – № 1. – с. 68 – 79.

3. Самопроектвання особистості у дискурсивному просторі : монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смутьсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>

References

1. Menegetti, A. (2012) *Ontopsihologiya i memetika* [Ontopsychology and memetics]. Retrieved from: <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=3039> [in Russian].

2. Sapogova, E. E. (2014). *Zhiznennyj opyt v avtobiograficheskikh narrativah lichnosti* [Life experience in autobiographical personal narratives]. *Voprosy Psichologii - Questions of Psychology. 1.* 68-79 [In Russian].

3. Chepeleva, N. V., Smul'son, M. L., Zazimko, O. V., ... & Gutsol, S.Yu. (2016). *Samoproektivannja osobistosti u diskursivnomu prostori* [Self-design of a person in a discursive space]. Chepeleva, N.V. (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. 232. Retrieved from: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian]

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Гуцол К.В.

Анотація. Статтю присвячено висвітленню теоретичних та методологічних засад дослідження наративної компетентності особистості в оптиці психолого-герменевтичного підходу.

Розкривається змістове наповнення понять «компетентність» та «нاراتивна компетентність» особистості. Пропонується розуміння компетентності як інтегрального динамічного особистісного утворення, що формується та розвивається в процесі вибудовування особистісного досвіду, та забезпечує продуктивність життєздійснень особистості шляхом успішного розв'язання актуальних життєвих задач, що постають перед нею.

Наративна компетентність тлумачиться як сформованість у особистості здатностей конструювати власні наративи та виявляти й інтерпретувати наративні висловлення адресанта. Стверджується, що здатність людини продукувати власні наративи припускає володіння всіма елементами наративної структури (тобто сформованість у неї наратива як фрейму), а також володіння «набором» базових соціокультурних наративів, уміння на їх основі розгортати наративні структури у зв'язну розповідь. Зазначається, що здатність виявляти та інтерпретувати наративні висловлення адресанта передбачає вміння особистості побачити за розповіддю Іншого його індивідуальний наратив, «Я-Текст», його наративну ідентичність.

Зроблено припущення, що розвиток наративної компетентності як метакомпетентності особистості призводить до підвищення рівня її компетентності в різних

контекстах її самоздійснення, зокрема підвищення її здатності до самопроекування.

Ключові слова: особистість, компетентнісний підхід, компетентність, метакомпетентність, нарратив, нарративна компетентність.

Гуцол К.В. Теоретико-методологические основы исследования нарративной компетентности личности

Аннотация. Стаття посвящена раскрытию теоретических и методологических принципов исследования нарративной компетентности личности в оптике психолого-герменевтического подхода.

Определяется содержательное наполнение понятий «компетентность» и «нарративная компетентность» личности. Предлагается понимание компетентности как интегрального динамического личностного образования, которое формируется и развивается в процессе построения личностного опыта, и обеспечивает продуктивность жизнеосуществлений личности путем успешного решения актуальных жизненных задач, которые встают перед ней.

Нарративная компетентность трактуется как сформированность у личности способностей конструировать собственные нарративы и выявлять и интерпретировать нарративные высказывание адресанта. Утверждается, что способность человека продуцировать собственные нарративы предполагает владение всеми элементами нарративной структуры (то есть сформированность у нее нарратива как фрейма), а также владение «набором» базовых социокультурных нарративов, умение на их основе разворачивать нарративные структуры в связный рассказ. Отмечается, что способность выявлять и интерпретировать нарративные высказывание адресанта предусматривает умение личности увидеть за рассказом Другого его индивидуальный нарратив, «Я-Текст», его нарративную идентичность.

Сделано предположения, что развитие нарративной компетентности как метакомпетентности личности приводит к повышению уровня ее компетентности в разных контекстах ее самоосуществлений, в частности повышению способности к самопроектированию.

Ключевые слова: личность, компетентностный подход, компетентность, метакомпетентность, нарратив, нарративная компетентность.

Hutsol K. Theoretical and methodological foundations of study of personality's narrative competence

Abstract. *The article concerns theoretical and methodological foundations of study of personality's narrative competence from the perspective of psychological-hermeneutic approach.*

It shows content of the concepts «competence» and «narrative competence» of personality. The author suggests the understanding of competence as an integral dynamic personality's formation, which is built up and developed in the process of constructing of personal experience, and which provides the productivity of personality's life accomplishments through successful solution of vital life challenges, which personality faces.

Narrative competence is interpreted as a formation of personality's skills to construct his own narratives and to identify and interpret narrative expressions of the addressee. Ability of a person to produce his own narratives presumes possession of all elements of narrative structure (that is, person's formation of narrative as a frame), as well as possession of a «set» of basic socio-cultural narratives, ability to deploy narrative structures in a coherent story based on such narratives. Ability to detect and interpret narrative expressions of an addressee implies the personality's skill to see his individual narrative, «Self-text», his narrative identity behind a story of the Other.

The author assumes that the development of narrative competence as personality's meta-competence leads to an increase of his competence's level in various contexts of his self-realizations, in particular, in improving his ability to self-designing.

Keywords: *personality, competence approach, competence, meta-competence, narrative, narrative competence.*

Постановка проблеми. Сучасне гуманітарне знання впродовж останніх десятиріч зазнало принципових змін, які поступово набули чітких форм переходу до постнекласичної стадії його розвитку (В.С. Стьопін), що, у свою чергу, зумовило розширення предмету дослідження особистості в психології: спостерігається радикальне зростання значущості ціннісно-смыслового потенціалу пізнавальної і перетворюючої діяльності людини. У межах постнекласичної методології особистість постає як суб'єкт самодетермінації, саморозвитку, самопроекування, включений у різні соціокультурні дискурси, як людина, «що укорінена у світі культури, з яким вона взаємодіє і за допомогою якого вона себе творить» [12, 9].

У руслі психолого-герменевтичного підходу дослідження різних дискурсивних практик особистості актуалізують проблему змісту та результативності її життєздійснень, сформованості та розвитку певних умінь, навичок, властивостей, здібностей, особистісних характеристик, що визначають її здатність до вибудовування, організації, упорядкування, осмислення, інтерпретації та реінтерпретації життєвого й особистісного досвіду. У контексті розв'язання цих проблем широкі перспективи відкриває компетентнісний підхід, що набуває стрімкого розвитку в сучасній науці.

Становлення цього підходу має розмаїту і тривалу історію, в результаті аналізу якої І.О. Зимня виокремлює три етапи дослідження компетентності як наукової категорії. Так, на першому з них було введено і проартикульовано поняття «компетенції» та «компетентності», розроблено першу модель комунікативної компетентності. Другий етап пов'язано з поширенням контекстів вивчення компетентності, з дослідженням компетентності у зв'язку з результативністю діяльності індивіда, з її розумінням як набору особистісних характеристик та здібностей людини, що уможливають досягання нею значущих

цілей. Третій етап можна охарактеризувати як період стрімкого розвитку компетентнісного підходу в різних сферах професійної діяльності та, відповідно, розробки моделей компетентності в цих галузях [6].

О.В. Савченко виділяє також четвертий етап дослідження компетентності, який пов'язано з введенням у науковий апарат поняття «метакомпетентності» – універсальні утворення, що лежать у базисі формування інших видів компетентностей та забезпечують можливість усвідомлення орієнтирів власної діяльності та розвиток навичок їхнього усвідомленого застосування [13].

Найбільш відомими дослідниками в галузі компетентнісного підходу є І.М. Бевзюк, Р. Боятцис, Д. Бурджої, Е. Глезер, М.С. Головань, І.О. Зимня, Л.А. Лепіхова, О.М. Лозова, Д. Равен, М. Редлер, О.В. Савченко, В.А. Семиченко, М.О. Холодна та інші.

Наукова ємність теоретичного конструкта компетентності як інтегральної психологічної характеристики, що визначає ефективність виконання діяльності, досить велика. Сучасний стан дослідження зазначеної проблеми свідчить про існування численних методологічних та теоретичних підходів до її вивчення. У сучасному науковому полі поняття «компетентність» не є остаточно визначеним. Різні автори пропонують різне тлумачення цього поняття: сукупність суб'єктивних умов (знань, умінь і навичок) (А.Б. Мудрик, О.П. Садохін); інтегративне утворення особистості (О.Є. Ломакіна); реалізація компетенцій у процесі діяльності (Н.Ю. Русова); тенденція (актуальна властивість) (І.О. Зимня); критерії якості (Х.У. Ебелінг, А. Снайдер); передумова функціонування (Т. Коккерілл); елемент зовнішньої структури досвіду (М.О. Орап); психологічне утворення (М.С. Головань, О.М. Лозова, С.О. Хазова та інші).

Згідно О.В. Савченко, до основних положень компетентнісного підходу в психології можна віднести такі:

– компетентність пов'язана зі змістом конкретної діяльності (особливості діяльності визначають змістові аспекти

компетентності), зорієнтована на забезпечення вимог цієї діяльності;

– компетентність розглядається як психологічне утворення (сформована здатність особистості), функціонування якого забезпечує подолання проблемних ситуацій, що виникають у процесі певної діяльності;

– компетентність становить багатокomпонентну цілісну систему особистісних новоутворень, що включає інформаційні (знання), операційні (вміння та навички), ціннісно-мотиваційні (сенси, цінності) та поведінкові (прийоми, стратегії) компоненти, які релевантні діяльності;

– компетентність забезпечує реалізацію певної здатності особистості через актуалізацію стану готовності;

– компетентність є необхідною умовою переведення потенційних можливостей особистості в конкретні досягнення (результати) і навпаки;

– компетентність забезпечує оптимальні внутрішні умови для реалізації суб'єктної активності, що визначає в її аналізі пріоритетність змістовно-результативного аспекту;

– компетентність є динамічним утворенням, що формується, розвивається та проявляється в процесі набуття особистістю певного досвіду (як загального життєвого досвіду, так і досвіду в конкретній діяльності) [13].

Метою статті є визначення теоретичних та методологічних засад дослідження наративної компетентності особистості в оптиці психолого-герменевтичного підходу.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У межах психолого-герменевтичного підходу компетентність розуміють як динамічну характеристику особистості, що формується та розвивається в системі її досвіду, уможливорює його вибудовування (організацію, впорядкування, осмислення, інтерпретацію та реінтерпретацію), визначення нових і розширення існуючих смислових контекстів, опанування соціокультурними практиками, створення життєвих та особистісних проєктів, експериментування з новими стратегіями особистісного вибору в процесі

повсякденного смислового «обживання» особистістю простору власного життя.

Згідно поглядів А.С. Шарова, у процесі «обживання» людина опановує нових смислових вимірів, виконує функцію рефлексивного проектування поведінки на основі наявного досвіду, тобто не тільки опановує смисли, але й зв'язує себе ними, тим самим породжуючи закони власного життя. А.С. Шаров розуміє «обживання» не стільки як облаштування і організацію життя, скільки його програвання та прогнозування [18].

Саме в процесі такого «обживання» може формуватися, розвиватися, змінюватися, трансформуватися і реалізовуватися компетентність, а важливі маркери цих процесів, у свою чергу, становлять об'єм та впорядкованість актуальних і потенційних зв'язків людини зі світом. Отже, компетентність є важливою складовою особистісного досвіду.

Для того, щоб особистий досвід перетворився на особистісний (привласнений особистістю), він має бути осмисленим та проінтерпретованим, тобто організованим та впорядкованим особистістю. Як важливий механізм, що дозволяє трансформувати зовнішні події у внутрішній досвід особистості Н.В. Чепелева розглядає нарративізацію досвіду, що відбувається шляхом його впорядкування згідно з ознаками нарративного тексту: нарративні структури виступають у ролі інтерпретаційних рамок, які людина накладає на дійсність, що осмислюється [12].

«Нарратив – це фундаментальний спосіб організації людського досвіду й інструмент побудови моделей дійсності (Херман); спосіб пристосування людини до тимчасового характеру їх існування (Рікер); нарратив створює та передає культуру і традиції, цінності та переконання, що визначають культурні ідентичності (Фуко); нарратив – інструмент самотворення особистості, сховище практичного знання, форма, у якій зберігаються спогади; художня форма, що розширює наш ментальний світ, і, нарешті, це дзеркало, у якому ми бачимо, що це значить – бути людиною» [20, 345].

На думку Р. Барта, наратив становить універсальну форму мовного існування людини: «оповідь долає національні, історичні та культурні бар'єри, вона присутня в світі, як саме життя» [1, 123].

Механізм наративізації конструює особистісний досвід, на основі семіотизації та комунікації перетворюючи означувальну реальність у наративні структури [12]. Завдяки семіотизації людина означає як навколишню так і внутрішню реальність, «накидаючи» на неї певні когнітивні фрейми: організує і концептуалізує її, застосовуючи готові інтерпретаційні схеми, що сформувалися в межах певних культур, або створює власні моделі шляхом реінтерпретації і трансформації реальності. «Семіотизація пронизує весь життєвий досвід людини, у повсякденному житті їй необхідна постійна семіотична регуляція своєї поведінки. Комунікативний механізм завжди спрямований на Іншого, у тому числі на внутрішнього Іншого; і якщо механізм семіотизації кодує інформацію про соціокультурну реальність, то комунікативний механізм пов'язує структури мовної семантики з реальними умовами комунікативного акту. У результаті інтеграційного взаємопроникнення семіотичного і комунікативного механізмів означувальна реальність конструюється в наративній формі, що дозволяє розповісти Іншому про своє розуміння цієї реальності» [4, 37].

Наратив розуміють як завершену замкнену структуру, яка містить такі характеристики, як завершеність та послідовність дій, події, які організуються у певному, підпорядкованому єдиній логіці, порядку, оцінки значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Тобто він становить «трансформацію неупорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану, виходячи із загальної життєвої концепції оповідача, його особистісного міфу, що визначає внутрішню логіку породжуваного тексту» [12, 52]. Особистісний міф, розгортаючись у наративний текст, уможливорює об'єктивізацію базових життєвих концепцій особистості [5].

Упродовж життя людина відбирає найбільш значимі події та явища і породжує на їхній основі власну життєву історію,

виокремлюючи провідні самоототожнення (згідно внутрішній ієрархії системи ідентичностей) та перманентно трансформуючи життєву історію, прагнучи максимально повно зрозуміти і виразити себе. Продуктивним результатом цього процесу стає створений особистістю нарративний текст, автонаратив, що відображає притаманну особистості ментальну модель світу [12].

З точки зору І.В. Троцук, нарратив виконує такі функції: упорядкувальну, інформуючу, переконуючу, розважальну, трансформуючу та темпоральну [15]. Згідно поглядів Н.В. Чепелевої, основними функціями нарративу є смислоутворювальна, конституювальна, розвивальна, інтерпретуюча та захисна [12].

Ряд учених, зокрема Дж.П. Ган, П.Дж. Міллер, Дж. Рапппорт, О.Ю. Рождественська, Н.В. Чепелева, підкреслюють, що нарратив має унікальні ресурси для вибудовування ідентичності [11; 12; 19]. «Наратив має надзвичайну здатність представляти темпоральну природу людського досвіду і, таким чином, вхоплювати безперервне Я, що розбудовується» [19, 384].

З нашої точки зору, з усіх дискурсивно-орієнтованих концепцій конструювання ідентичності саме нарративний підхід може максимально повно розглядати розвиток і трансформацію ідентичності в часі, при тому, що «спадкоємність» і «зв'язність» «Я» залишається однієї з найважливіших її функцій: «я сьогодні такий самий, яким був учора, і, незважаючи на можливі зміни, я зберігаю тотожність самому собі. Це не означає, що я завжди однаковий, це означає тільки, що я таж сама людина. Це означає, зокрема, що я відповідаю за свої слова, що я можу щось планувати, що я можу проектувати себе в майбутньому і брати на себе певні зобов'язання» [7, 9].

Отже, в оптиці психолого-герменевтичного підходу нарратив розглядають як засіб саморозуміння («історія для Себе») та самопрезентації («історія для Іншого»), за допомогою якого людина осмислює себе і свій досвід, відтворює минуле, актуалізує особистісну позицію, проектує себе та власне майбутнє

(О.В. Зазимко, О.О. Зарецька, С.Ю. Рудницька, О.Є. Сапогова, М.Л. Смульсон, Н.В. Чепелева, О.М. Шиловська та інші).

Виходячи з вищевикладеного, наративну компетентність доцільно проблематизувати як метакомпетентність – у широкому значенні, системну властивість особистості набувати і відтворювати власну ідентичність, у більш вузькому – особистісне утворення, що характеризує якість організації та впорядкування людиною власного особистого досвіду.

Згідно поглядів Ф. Деламера та Д. Вінтертона, метакомпетентності відіграють провідну роль у процесі оволодіння іншими компетентностями, у певному сенсі, вони становлять надструктурний вхід, який полегшує їхнє придбання та засвоєння [21]. Суть феномена метакомпетентності у своїх працях розкриває М.О. Холодна [17].

Л.М. Ордобоева підкреслює, що, якщо компетентність характеризує спрямованість особистості на вирішення завдань на основі вже відомих способів дій у відносно стабільних умовах, має специфічний характер та орієнтованість на завдання, то метакомпетентність, у свою чергу, виражає спрямованість на вирішення нових завдань в умовах, що постійно змінюються, має більш узагальнений характер, орієнтованість на особистість [10].

Концептуальні основи дослідження наративної компетентності становлять положення наративної психології (Р. Барт, Й. Брокмейєр, К. Герген, М. Готдінер, Ф. Джеймісон, Х. Уайт, Дж. Уард, Р. Харре, Н.В. Чепелева, Дж. Шоттер), що звертаються до витоків комунікативно-діалогічного повороту в психології (М.М. Бахтін, Л.С. Виготський, Б.Ф. Поршнев).

Уперше в науковий апарат термін «competence narrative» було введено французьким ученим А.–Ж. Греймасом. На його думку, розповідь за своєю природою є полемічною, що відбувається завдяки накладанню двох програм, що перебігають паралельно: суб'єкта та антисуб'єкта. Наративна компетентність «виявляється для нас нічим іншим, як симулякром, що сигналізує про функціонування «синтагматичного розуму» (intelligence syntagmatique), як він маніфестується в дискурсі або як він може

бути встановлений зі своїм статусом логічної пресуппозиції в структурі акту висловлювання» [2, 193]. У розумінні А.–Ж. Греймаса наративна компетентність складається з різних компетентностей, необхідних для реалізації наративної програми: наративного знання, тематичного знання, наративного знання-дії [2].

А.–Ж. Греймас і Ж. Курте проєктують наративну компетентність на знання жанрів і літературних форм, за допомогою яких людина породжує й розуміє конкретні тексти [3, 503]. Згідно концепції авторів, наративна компетентність передбачає сформованість семіотико-нاراتивних структур, які є джерелом головних позначуваних форм, характеризуються віртуальністю, відповідністю мові, а не мовленню та керують дискурсивними структурами. Такими семіотико-нاراتивними структурами, на їх думку, є мовні жанри, «що зберігаються в свідомості митця слова як певне дискурсивне вміння, віртуальна розумова здатність» [3, 503–504]. Наративна компетентність становить потужне текстотвірне джерело, зняряддя найбільш ефективного й оптимального розуміння читачем сприйнятої текстової інформації, оскільки читач оперує стандартами і стереотипними структурами, що відображають функції твору, сюжетний перебіг, а також опосередковують формування та підтвердження інтерпретаційних гіпотез.

З точки зору А.–Ж. Греймаса і Ж. Курте, наративна компетентність виконує ще одну важливу функцію, яка полягає у введенні нової інформації до стереотипної свідомості, що сприяє розхитуванню стереотипів, народженню нових стереотипів, створенню креативно-хаотичного стану свідомості, яка як будь-яка синергетична система прагне до самоорганізації й усунення деструктивних тенденцій, що сприяє посиленню атрактивних механізмів і процесів формування нових семіотико-нاراتивних структур [3].

Постійне відтворення наративної компетентності, її перманентне збалансування призводить до динамізації семіотичного універсуму культури, переформулювання смислових

структур раніше проінтерпретованих текстів і, врешті-решт, забезпечує збереження та міжпоколіннєву трансляцію культурно значущої інформації. Ю.М. Лотман вважав, що «у загальній системі культури тексти виконують дві головні функції: адекватну передачу смислів і народження нових смислів» [8, 431]. Одним із провідних факторів реалізації зазначених функцій, з нашої точки зору, є наративна компетентність.

У сучасній психології поняття наративної компетентності залишається малоопрацьованим і на сьогоднішній день скоріше є полемічним, ніж аналітичним (Ст. Добсон, Т.Г. Здоровець, Л. Йоуні, Л. Каппс, А.В. Конишева, А.Ц. Кюнтай, Є.С. Михайлова, А. Петеркін, Г. Райнманн, Г.К. Улатовська, В.П. Федорова, Д.Д. Хатто, Р. Чарон, Н.В. Чепелева).

Так, проблеми розвитку наративної компетентності лікаря відображено в роботах Л.В. Засєкіної, Т.В. Мещерякової, І.О. Петрової, Д. Пінка, І.К. Черьомушникової. Проблеми формування наративної компетентності в межах лінгвістичних досліджень є мішенню наукових опрацювань Н.В. Горобченко, О.О. Дмитрієвої, Є.С. Михайлової. Так, Є.С. Михайлова вважає, що наративна компетентність є складовою комунікативної компетентності та тісно пов'язана з мовною, дискурсивною та жанровою компетентностями. Основу наративної компетентності становить подієвість та здатність мовної особистості її вербалізувати [9].

На її думку, наративна компетентність полягає в умінні послідовно викладати інформацію про подію, виокремлюючи її етапи, місце, учасників та їхнє ставлення до предмета оповідання відповідно до норм соціальної взаємодії, прийнятих у певній культурі. Серед індикаторів сформованості наративної компетентності в дітей молодшого шкільного віку Є.С. Михайлова виділяє курсивний розподіл елементів події в їхній послідовності, упорядкування належності оповідання до минулого, теперішнього або майбутнього часу, наявність коментарів у випадках можливого нерозуміння з боку адресата, розуміння жанрово-ситуативної мети наративу [9].

Дослідженню розвитку наративної компетентності особистості в контексті навчання іншомовній комунікації присвячено роботи А.В. Конишевої, В.П. Федорової, І.І. Халєєвої. В.П. Федорова вивчаючи наративну компетентність у контексті міжкультурної взаємодії, визначає її як вищий рівень розвитку професійної здатності вибудовувати власні наративні висловлення з урахуванням іншої соціальності партнера та виявляти соціокультурну специфіку наративних висловлень співрозмовника, адекватно їх інтерпретуючи. Згідно поглядів автора, до складу наративної компетентності поряд з лінгвістичними, соціолінгвістичними та прагматичними компонентами входять елементи загальних, немовних компетентностей, а також комплекс спеціальних знань і вмінь, на які спирається адресант при сприйнятті та породженні наративних повідомлень. В.П. Федорова також зазначає, що створення будь-якого дискурсу припускає формування в особистості комплексних навичок розуміння [16].

Саме як здатність до розуміння та інтерпретації особистого досвіду [12] розглядає наративну компетентність Н.В. Чепелева. Згідно її поглядів, наративна компетентність «передбачає, по-перше, володіння усіма елементами наративної структури, тобто сформованість в особистості наратива як структурного утворення, фрейму, а також наявність «набору» базових соціокультурних наративів, або метанаративів, уміння розгортати наративні структури у зв'язну розповідь або історію, яка значною мірою базується на культурно зумовлених метанаративах. По-друге, наративна компетентність передбачає вміння побачити за оповіддю, історією іншого його індивідуальний наратив, тобто наративну, а потім й особистісну ідентичність» [12, 27].

У сучасних психолого-герменевтичних концепціях проблематизація наративної компетентності набуває актуальності в контексті розробки соціально-психологічних практик та технологій самопроєктування особистості. У цих дослідженнях самопроєктування тлумачиться як процес збагачення і трансформації смислового простору особистості, який відбувається в результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду,

що узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, які організують особистісний досвід людини [14]. У процесі самопроектування умовою генерації нових смислів можуть виступати як засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, так і узагальнення емпіричного індивідуального досвіду. Отже, у контексті дослідження проблем самопроектування, ми пропонуємо розглядати наративну компетентність особистості як її здатність виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлення Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах та вибудовувати на цій основі власні наративні конструкти.

Висновки. Результати теоретичного аналізу проблеми визначення теоретико-методологічних основ дослідження наративної компетентності особистості свідчать про перспективність застосування психолого-герменевтичного підходу до вивчення цього феномену.

У межах цього підходу ми пропонуємо тлумачити компетентність як інтегральне динамічне особистісне утворення, що формується і розвивається в процесі вибудовування особистісного досвіду та забезпечує продуктивність життєздійснень особистості шляхом успішного розв'язання актуальних життєвих задач, що постають перед нею.

У зазначених методологічних координатах особистість розглядається в зв'язку з її здатністю до осмислення навколишнього світу та самоосмислення, здатністю до самопроектування, що відбувається через засвоєння ключових соціокультурних дискурсів та інтерпретацію і трансформацію власного життєвого досвіду шляхом наративізації.

У контексті самопроектування, ми пропонуємо розглядати сформованість наративної компетентності як здатність особистості виокремлювати та інтерпретувати наративні висловлення Іншого, тобто, виявляти наративи в соціокультурних текстах (за тестом

бачити наратив) та вибудовувати на цій основі власні наративні конструкти.

Припускається, що розвиток наративної компетентності як метакомпетентності особистості призводить до підвищення рівня її компетентності в різних контекстах її життєздійснень, зокрема підвищення її здатності до самопроекування.

Література

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика : Избранные работы / Р. Барт. – М. : Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.
2. Греймас А.–Ж. В поисках трансформационной модели / А. Ж. Греймас ; пер. Л. Зиминой. – М. : Академ. проект, 2004. – 368 с.
3. Греймас. А.–Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка / А. –Ж. Греймас, Ж. Курте ; ред. Ю. С. Степанов // Семиотика (сб. переводов). – М. : Радуга, 1983. – С. 483–550.
4. Гуцол С.Ю. Мифопорождение как объект психологической рефлексии : монографія / С. Ю. Гуцол // Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. – 339 с.
5. Гуцол С.Ю. Наратив як провідна дискурсивна практика самопроекування особистості / С. Ю. Гуцол // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – 2016. – № 11/СХХХХХІІ. – С. 35–42.
6. Зимняя И. А. Ключевые социальные компетенции – новая парадигма результатов образования / И. А. Зимняя // Высшее образование в России. – 2003. – № 5. – С. 15–20.
7. Леонтьев Д. А. Лабиринт идентичностей : не человек для идентичности, а идентичность для человека / Д. А. Леонтьев // Философские науки. – 2009. – № 10. – С. 5–10.
8. Лотман Ю. М. Текст у тексті / Ю. М. Лотман // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 428–441.

9. Михайлова Е. С. Конститутивные признаки детского нарратива / Е.С. Михайлова // Инициативы XXI века. – 2014. – № 4. – С. 130–131.

10. Ордобоева Л. М. Метакомпетенция как компонент содержания профессиональной иноязычной подготовки студентов в языковом вузе / Л. М. Ордобоева // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2014. – № 14(700). – С. 144–153.

11. Рождественская Е.Ю. Биографический метод в социологии / Е. Ю. Рождественская. – М. : Издательский дом Высшей школы экономики. – 2012. – 381 с.

12. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.

13. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики : монографія / О. В. Савченко. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. – 286 с.

14. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 232 с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>

15. Троцук И. В. Теория и практика нарративного анализа в социологии / И. В. Троцук. – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 207 с.

16. Федорова В. П. Нарративная компетенция как компонент межкультурного взаимодействия / В. П. Федорова // Современные подходы к уровням обученности и критериям их оценки при подготовке по иностранному языку специалистов-нефилологов. Вестник МГЛУ. – 2003. – Вып. 477. – С. 29–40.

17. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Холодная. – СПб : Питер, 2002. – 272 с.

18. Шаров С. А. Онтология персонального мифа жизни / С. А. Шаров // Фундаментальные исследования. Философские науки. – № 9. – Ч. 2. – 2012 – С. 445–449.

19. Gone J. P. Conceptual self as normatively oriented: The suitability of past personal narrative for the study of cultural identity / J. P. Gone, P. J. Miller, J. Rappaport // *Culture & Psychology* – 1999. – № 5(4). – P. 371–398.

20. *Routledge encyclopedia of narrative theory* / ed. by D. Herman, M. Jahn, M.–L. Ryan. – L.; NY : Routledge, 2008. – 752 p.

21. Winterton J. Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype / J. Winterton, F. Delamare // Research report elaborated on behalf of Cedefop / Thessaloniki Final draft (CEDEFOP Project No RP/B/BS/Credit Transfer/005/04). – 2005. – 131 p.

References

1. Bart, R. (1994) *Semiotika. Pojetika : Izbrannye raboty* [Semiotics. Poetics: Selected Works]. Moscow: Progress-Universus. 616. [in Russian]

2. Grejmas, A.–Zh. (2004) *V poiskah transformacionnoj modeli* [In Search of a Transformation Model] L. Zimina (Trans.). Moscow: Akademicheskij proekt.368. [in Russian]

3. Grejmas, A.–Zh., & Kurte, Zh. (1983) *Semiotika. Objasnitel'nyj slovar' teorii jazyka* [Semiotics. The Explanatory Dictionary of Language Theory]. Stepanov Ju. S. (Ed.). In *Semiotika* [Semiotics : collection of translations] (pp. 483-550). Moscow: Raduga. [in Russian]

4. Gutsol, S.Yu. (2014) *Mifoporozhdenie kak objekt psihologicheskoy refleksii : monografija*. [Mythoporation as an object of psychological reflection: monograph]. Zhitomir : ZhDU im. I. Franka Publ. 339. [in Russian]

5. Gutsol, S.Yu. (2016) *Narativ jak providna diskursivna praktika samo proektuvannja osobistosti* [Narratives as the leading discursive practice of designing the personality itself] // *Nauka i osvita. Naukovo-praktichnij zhurnal Pivdenoukrajins'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni K. D. Ushins'kogo - Science and education Scientific and practical journal of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky.*-11/CXXXXXXII. 35-42. [in Ukrainian]

6. Zimnjaja, I. A. (2003) Ključevye social'nye kompetencii – novaja paradigma rezul'tatov obrazovanija [Key social competencies - a new paradigm of educational outcomes]. *Vysshee obrazovanie v Rossii - Higher education in Russia*. 5. 15–20. [in Russian]

7. Leont'ev, D. A. (2009) Labirint identičnostej : ne čelovek dlja identičnosti, a identičnost' dlja čeloveka [Labyrinth of identities: not a person for identity, but identity for a person]. *Filosofskie nauki - Philosophical Sciences*. 10. 5–10. [in Russian]

8. Lotman, Ju. M. (1996) Tekst u teksti [Text in the text]. In *Slovo. Znak. Diskurs : Antologija svitovoi literaturno-kritičnoi dumki XX st.* [Word. Sign. Discourse: Anthology of the World Literary and Critical Thinking of the Twentieth Century] (pp. 428-411). L'viv : Litopis. [in Ukrainian]

9. Mihajlova, E. S. (2014). Konstitutivnye priznaki detskogo narrativa [Constitutive signs of children's narrative]. *Inicijaty XXI veka - Initiatives of the XXI century*. 4. 130-131. [in Russian]

10. Ordoboeva, L.M. (2014) Metakompetentsiya kak komponent sodržaniya professional'noy inoyazyčnoy podgotovki studentov v yazykovom vuze [Metacompetence as a component of the content of professional foreign-language training of students in a language university] // *Vestnik MGLU – Bul. MGLU*. 14(700). 144-153. [in Russian]

11. Rozhdestvenskaja, E.Ju. (2012) *Biograficheskiy metod v sociologii* [Biographical method in sociology]. Moscow: Izdatel'skij dom Vysshej shkoly jekonomiki. 381. [in Russian]

12. Čepeleva N.V. (Ed.). (2013) *Rozuminnja ta interpretacija zytteвого dosvidu jak čynnnyk rozvitku osobystosti : monografija* [Understanding and interpreting life experience as a factor in personality development: monograph]. Kyrovograd : Imeks-LTD. 276. [in Ukrainian]

13. Savchenko, O. V. (2016) *Refleksivna kompetentnist': metodi ta proceduri diagnostiki : monografija* [Reflexive competence: methods and procedures of diagnostics: monograph]. Herson : PP Vishemirskij V. S., 286. [in Ukrainian]

14. Chepeleva, N. V., Smul'son, M. L., Zazimko, O. V., ... & Gutsol, S.Yu.; Chepeleva, N.V. (Ed.) (2016). *Samoproektuvannja osobistosti u diskursivnomu prostori* [Self-design of a person in a discursive space]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 232. – Retrieved from: <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian]

15. Trocuk, I. V. (2006) *Teorija i praktika narrativnogo analiza v sociologii* [Theory and practice of narrative analysis in sociology]. Moscow: RUDN Publ. 207. [in Russian]

16. Fedorova, V. P. (2003) Narrativnaja kompetencija kak komponent mezhkul'turnogo vzaimodejstvija [Narrative competence as a component of intercultural interaction]. *Teorija i praktika narrativnogo analiza v sociologii. Sovremennye podhody k urovnjam obuchennosti i kriterijam ih ocenki pri podgotovke po inostrannomu jazyku specialistov-nefilologov - Theory and practice of narrative analysis in sociology. Modern approaches to the levels of training and the criteria for their evaluation in the training of foreign specialists in non-philology. Vestnik MGLU – Bul. MGLU.* 477. 29-40. [in Russian]

17. Holodnaja, M. A. (2002) *Psihologija intellekta: paradoksy issledovanija* [Psychology of the intellect: the paradoxes of research]. (2-Ed.). Saint Petersburg: Piter. 272. [in Russian]

18. Sharov, S. A. (2012) Ontologija personal'nogo mifa zhizni [Ontology of the personal myth of life] . *Fundamental'nye issledovanija. Filosofskie nauki - Fundamental research. Philosophical Sciences.* 9 (P.2). 445-449. [in Russian]

19. Gone, J. P., Miller, P. J., Rappaport, J. (1999) Conceptual self as normatively oriented: The suitability of past personal narrative for the study of cultural identity. *Culture & Psychology.* 5(4). 371-398.

20. *Routledge encyclopedia of narrative theory* (2008). D. Herman, M. Jahn, M.–L. Ryan (eds.). London- NY : Routledge, 2008. 752.

21. Winterton, J. & Delamare, F. (2005) *Typology of knowledge, skills and competences: clarification of the concept and prototype.* Research report elaborated on behalf of Cedefop [Thessaloniki Final draft (CEDEFOP Project No RP/B/BS/Credit Transfer/005/04)]. Thessaloniki : Cedefop .131.

ВИДЫ ИГР В ВИРТУАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ПСИХОЛОГО-ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Галунзовский И. С.

Аннотация. Статья посвящена актуальной для современной психологии проблеме осмысления феномена игрового виртуального дискурса, необходимость решения которой обусловлена стремительными трансформациями, происходящими за последние десятилетия в информационном обществе. В статье раскрываются перспективы применения психолого-герменевтического подхода к классификации игр как нарративов, распространенных в виртуальном пространстве.

Показано, что очевидная неоднородность существующих на сегодняшний день классификаций игр, приводит к параллельному существованию в научном дискурсе большого количества типологий, различающихся между собой по ряду критериев, таких как вид игрового процесса, цели игры, жанровые особенности, проработанность и обширность «игрового мира», тематические и функциональные особенности, степень сопоставимости игровых событий с реальностью и пр.

Обращение к герменевтической парадигме, позволяет авторам рассматривать игры в виртуальном дискурсе как нарративы, сюжеты которых могут носить как линейный, так и нелинейный характер. Предложена классификация игр, в основе которой лежит выделение в них пяти видов сюжетных схем (в зависимости от количества возможных вариантов начала сюжета, его развития и финала), четыре из которых имеют нелинейный характер.

Подчеркивается, что выделение игр «бесфабульного» типа в виртуальном пространстве открывает перспективы изучения их влияния на личность «человека играющего» в масштабах ее жизненного пути, на психологические особенности ее

самоосуществлений, готовності к саморозвитию и самопроектированию.

Ключевые слова: виртуальный дискурс, игровой виртуальный дискурс, игра, нарратив, сюжет, линейные и нелинейные сюжеты.

Галунзовський І. С. Види ігор у віртуальному просторі: психолого-герменевтичний підхід

Анотація. Статтю присвячено актуальній для сучасної психології проблемі осмислення феномену ігрового віртуального дискурсу, необхідність вирішення якої зумовлено стрімкими трансформаціями, що відбулися за останні десятиліття в інформаційному суспільстві. У статті розкриваються перспективи застосування психолого-герменевтичного підходу до класифікації ігор як наративів, поширених у віртуальному просторі.

Показано, що очевидна неоднорідність існуючих на сьогоднішній день класифікацій ігор, призводить до паралельного існування в науковому дискурсі великої кількості типологій, що розрізняються між собою за рядом критеріїв, таких як вид ігрового процесу, цілі гри, жанрові особливості, рівень опрацьованості та обширність «ігрового світу», тематичні та функціональні особливості, ступінь співвіднесення ігрових подій з реальністю та ін.

Звернення до герменевтичної парадигми дозволяє авторам розглядати ігри в віртуальному дискурсі як наративи, сюжети яких можуть носити як лінійний, так і нелінійний характер. Запропоновано класифікацію ігор, в основі якої лежить виділення в них п'яти видів сюжетних схем (в залежності від кількості можливих варіантів початку сюжету, його розвитку та фіналу), чотири з яких мають нелінійний характер.

Підкреслюється, що виділення ігор «безфабульного» типу в віртуальному просторі відкриває перспективи вивчення їх впливу на особистість «людини, яка грає» в масштабах її життєвого шляху, на психологічні особливості її самоздійснень, готовності до саморозвитку та самопроекування.

Ключові слова: віртуальний дискурс, ігровий віртуальний дискурс, гра, наратив, сюжет, лінійні і нелінійні сюжети.

Galunzovsky I. S. Types of games in virtual space: the psychological-hermeneutic approach

Abstract. *The article is devoted to the pressing for modern psychology problem of understanding the phenomenon of virtual game discourse. The need to address the above-mentioned problem is based on the rapid transformations that took place in the information society over the past decades. The article reveals the prospects of applying the psychological-hermeneutic approach to the classification of games as narratives, that are commonly used in virtual space.*

It is shown that the obvious heterogeneity of the existing classifications of games leads to a parallel existence in the scientific discourse of a large number of typologies that differ in a number of criteria, such as : the type of gameplay, the goals of the game, the genre specifics, the elaboration and vastness of the «game world» thematic and functional features, the level of comparability of game events with reality, etc.

While appealing to the hermeneutic paradigm, this allows authors to view games in virtual discourse as narratives, whose plot can be both linear and non-linear. A classification of games is proposed, based on the selection of five plot schemes in them (depending on the number of possible versions of the beginning of the plot, its development and the finale), four of them have a nonlinear character.

It is emphasized that the selection of «without a plot» type games in virtual space opens the prospects of studying their influence on the personality of the «person playing» in the scales of its life path, the psychological characteristics of its self-realization, willingness to self-development and self-designing.

Key words: *virtual discourse, virtual game discourse, game, narrative, plot, linear and nonlinear plots.*

Постановка проблемы. Поворот в постановке проблемы исследований социальных явлений и процессов в направлении постнеклассических социальных теорий выразил себя, прежде всего, в изменении понимания самого понятия социальной реальности – в ее замещении реальностью нарративно-дискурсивной, в которой

конституирующие ее коммуникации интерпретируются не как функции или другие производные социальных отношений, а как дискурсивно-речевые практики.

В современном мире человек существует на пересечении многих специфических дискурсивных практик. Стремительное тотальное внедрение информационных технологий обусловило возникновение нового типа дискурса – виртуального, который охватывает различные контексты общения между субъектами в виртуальном пространстве.

Несмотря на то, что термин «виртуальная реальность» (возможная, потенциальная от лат. *virtus*) имеет давнюю историю в научном познании, стремительное распространение в рамках информационных технологий, кибернетики, виртуалистики, философии и психологии медиа он получил сравнительно недавно.

Одним из пионеров в изучении виртуальной реальности является Н.А. Носов, который переосмыслил этот феномен не с технологической, а с гуманитарной точки зрения [6].

Понятие виртуального пространства, виртуальной реальности на сегодняшний день в научных исследованиях трактуется как в широком, так и в узком значениях. В первом случае речь идет обо всем спектре символических реальностей, которыми и в которых живет современный человек.

Во втором – виртуальная реальность ограничивается компьютерными или другими технологическими реальностями – созданными техническими средствами объектами и субъектами, которые формируют «свой собственный» мир, передаваемый человеку через различные ощущения, в частности, рассмотрением компьютерной игровой среды, в которой происходит процесс создания или имитации, как самого воздействия, так и реакции на него.

Н.М. Тельман под виртуальной реальностью понимает такой тип технологии, которая способна помещать человека в иную среду без его физического перемещения [16]. Общие теоретические представления о компьютерной виртуальной реальности приведены в ряде работ В.В. Бычкова, С. Гибилско, Н.Б. Маньковской, В.М. Розина, С. Холцмена. Научные разработки В.С. Бабенко,

Е.В. Ковалевской, И.Г. Корсунцева, О.Р. Маслова, Н.А. Носова, М.Ю. Опенкова, Е.Е. Прониной, Е.А. Шаповалова предлагают методологическое обоснование виртуальной реальности, определяя компьютерную игру ее структурной составляющей.

Несмотря на стремительное развитие, широкое распространение и социокультурную институционализацию игрового виртуального дискурса, на сегодняшний день этот феномен не получил еще достаточную научную разработку. Так, одной из актуальных проблем психологии является систематизация игрового виртуального дискурса, классификация игр, выделение их характеристик, определенным образом влияющих на развитие и функционирование личности в контексте ее жизненного пути, в частности, на ее способность к саморазвитию и самопроектированию.

Цель статьи – раскрыть перспективы применения психолого-герменевтического подхода к классификации игр как нарративов, распространенных в виртуальном пространстве.

Результаты теоретического анализа проблемы. Каждая трансформация социокультурного пространства знаменуется изменением игровой проблематики в науке. Игра в виртуальном пространстве – явление информационного общества, получившее в последние десятилетия значительную популярность. Начиная с восьмидесятых годов XX века, предпринимаются попытки осмысления феномена игрового виртуального дискурса в научной литературе различной специализации.

Одну из первых попыток классификации игрового виртуального дискурса осуществил в своих исследованиях Ч. Кроуфорд. Он разделил игры на две основные группы: игры-действия и стратегические игры, в которых затем выделил по шесть подкатегорий, объединяющих игры со схожими игровыми процессами и «историческими связями» [15].

Т. Эпперли, рассматривая различные виды игрового виртуального дискурса, прежде всего, акцентирует внимание на его социальных и эстетических аспектах, а не на репрезентативных характеристиках [13].

П.Г. Сибиряков предлагает классифицировать игровой виртуальный дискурс, отталкиваясь от «характера» игр: имитации, активности, планирования, логики, поиска и идентификации [9].

Т.Х. Кутлалиев систематизирует виртуальные игры посредством анализа их жанров, как системы правил, что позволяет ему сопоставлять игры разных временных периодов, использующие различные виды графики и различные подходы к повествованию. В качестве критериев классификации автор выделяет такие характеристики компьютерных игр, как: действие, симуляция, стратегия, ролевая игра, приключение и головоломка [4]. Подобных взглядов придерживается и А.А. Бойков, который разделяет современные популярные игры в виртуальном пространстве на три жанра: приключения, ролевые игры и действия или задания [1].

А.А. Думиньш и Л.В. Зайцева предлагают объединить игры в виртуальном пространстве в девять групп: игры с приключениями, игры с действиями, пазлы, игры со словами, стратегические игры и игры на основе моделирования, ролевые игры, многопользовательские игры, игры на вождение транспортных средств, настольные и карточные игры [2].

По мнению Т.Ф. Ляпкина и А.Ю. Данилова все компьютерные игры возможно разделить на три вида: игры информации (изучение окружающего мира, получение информации, общение), игры действия (перемещение по игровому пространству и использование разного рода предметов), игры контроля (командование и управление чем-либо или кем-либо, распределение ресурсов) [5].

А.Ю. Киризмеев предлагает в основу классификации в виртуальном игровом дискурсе положить содержание цели игровой деятельности. Исходя из этого критерия, он выделяет пять видов игр:

- игры на прохождение (выполнение целей, сюжет);
- обучающие игры (получение новых знаний);
- казуальные (повседневные) игры (наслаждение самим процессом);
- игры-песочница (творческие возможности, выбор целей);

- хардкорные (очень сложные) игры (улучшение игровых навыков) [3].

Внутри коммуникативного подхода в качестве критерия типологизации игрового дискурса в виртуальном пространстве М. Вольф выделяет характер и степень взаимодействия между субъектами и объектами внутри игры. Автором предложено оригинальное разделение игрового дискурса на сорок два вида [17].

С нашей точки зрения, наиболее развернутую классификацию игрового виртуального дискурса предложили Е. Аарсет, С. Сметстад и Л. Суннано, охарактеризовав его исходя из пятнадцати критериев: три первых из которых описывают особенности игрока, шесть последующих – временные и пространственные параметры и последние шесть – особенности управления процессом игры [12].

В оптике психологической герменевтики игровой виртуальный дискурс понимается как мир значений, которые транслируются культурой через игровые практики в виртуальном пространстве и интерпретируются (реинтерпретируются) личностью в процессе ее погружения в это пространство. В границах этого подхода такие концепты, как «язык», «текст», «нарратив», «сюжет» рассматриваются в качестве основных универсальных носителей, маркеров и трансляторов игровых практик конструирования и воспроизводства человеком собственных идентичностей в виртуальном пространстве.

В контексте вышесказанного, А.Г. Шмелев обосновывает целесообразность выделения функционально-психологического и сюжетно-тематического видов игрового дискурса в виртуальном пространстве [10].

Большой интерес также представляют исследования И.И. Югай, который предлагает рассматривать два вида компьютерных игр: повествовательные и неповествовательные [11].

Для нашего исследования важное значение имеет концепция Е.О. Самойловой и Ю.М. Шаева, согласно которой виртуальная реальность рассматривается как специфический тип нарратива. В качестве наглядных примеров нарративного характера этой реаль-

ности авторы анализируют различные компьютерные игры. Понимая игровую виртуальную реальность как нарратив, Е.О. Самойлова и Ю.М. Шаев обращают внимание на тот факт, что игры могут иметь сразу несколько сюжетных линий, которые, в свою очередь, могут быть прямыми (линейными) или древовидными (нелинейными) [8].

И если линейная игра предлагает игроку пройти жестко определенную разработчиком последовательность событий и выполнить конкретные задания в конкретной последовательности, то нелинейная игра (*nonlinear game*) может предоставить игроку возможность пройти определенный путь (уровень) разными способами, предложить ему дополнительные задания (квесты) или сюжетные повороты.

В нелинейных играх сюжетная линия может практически полностью создаваться действиями самого игрока, который может параллельно реализовывать несколько решений внутри одной задаче или выбирать между различными вариантами решений. Этому типу игр свойственны «непредсказуемый геймплей» (*emergent gameplay*) и «неограниченность времени» (*open-ended*) игры. Эти игры подразумевает либо наличие одного сюжета и нескольких его ответвлений, либо наличие совершенно разных сюжетов, которые зависят от действия игрока или от типа выбранного им персонажа.

Обобщая вышесказанное, мы предлагаем следующую классификацию игр, в основе которой лежит выделение в них пяти сюжетных схем:

- игры, имеющие один вариант начала, развития событий и финала;
- игры, имеющие один вариант начала, два и более вариантов развития событий, которые все сводятся к одному финалу;
- игры, имеющие один вариант начала, два и более вариантов развития событий, где за каждым из этих вариантов следует свой финал;
- игры, имеющие множество вариантов начала и дальнейшего развития событий, за которыми следует один единственный финал;

- игры, имеющие множество вариантов начала, развития событий и финалов.

С нашей точки зрения, условная иерархия игр в этой классификации отражает возможность вложенности предыдущих видов игр в каждый последующий вид.

Предложенная типология не является исчерпывающей. Мы не включили в нее игры, имеющую множество вариантов начал, один вариант развития событий и множество финалов. Это обусловлено тем, что наше исследование предполагает свою дальнейшую практическую реализацию, и мы считаем целесообразным рассматривать виды игр, к которым можно отнести уже разработанные и популярные в виртуальном пространстве игры.

Акцентируя внимание на нелинейном характере последних четырех видов игр (нарративов) из предложенной выше классификации, мы считаем целесообразным обратиться к рассмотрению феномена «дефабулизации», значение которого артикулируется А.Д. Аренасом, автором этого термина, как исчезновение смысла в литературном тексте [14].

Введение данного термина в научное гуманитарное знание обусловлено появлением новых направлений в литературе, условно называемых, как «создание ничто». Для описания этого явления А.Д. Аренас и А.С. Пикасо используют также такие термины, как «исчезновение литературного содержания», «упадок фабулы», «разбавленное искусство» и «отсутствие темы» [14]. А.Д. Аренас выводит «формулу дефабулизации», показывая, что данное явление имеет место, когда «фабула = история = план содержания» имеют меньшее значение, чем «сюжет = дискурс = план выражения» [14].

Н.Т. Рымарь утверждает, что «дефабулизация» является общим свойством литературы XX века, внутри которой происходит «радикальное ослабление фабулы, ее редукция до определенного мотива (...), до отдельной ситуации (...), определенного состояния, конфликта, не получающего фабульного развития» [7, 190]. Автор подчеркивает, что в результате «дефабулизации» большее значение приобретает не сам сюжет, а его преломление в диалогах, размыш-

лениях, воспоминаниях, обладающих самоценностью, тормозящих движение фабульного времени, и даже как будто останавливающих его [7].

Анализируя явление «дефабулизации» в нелинейных нарративах игрового виртуального дискурса, Е.О. Самойлова и Ю.М. Шаев противопоставляют его такому неотъемлемому свойству линейных игр как сюжетность. Авторы также вводят понятие «частичной дефабулизации» игр-нарративов, при которой смысл присутствует не на всех этапах развития их фабулы в виртуальном пространстве [8].

Согласно взглядам Н.Т. Рымарь, «дефабулизация» приводит к появлению, так называемого, «авторского сюжета», который позволяет как писателю, так и читателю «сосредоточиться на собственно авторски-концептуальных аспектах художественной целостности – формах организации произведения, структурах, в которых происходит авторское конципирование целостности» [7, 189].

Выводы. Стремительные трансформации современного общества обусловили необходимость осмысления феномена игрового виртуального дискурса в психологии. Очевидная неоднородность существующих на сегодняшний день классификаций игр, распространенных в виртуальном пространстве, приводит к параллельному существованию в научном дискурсе большого количества типологий, различающихся между собой по ряду критериев, таких как вид игрового процесса, цели игры, жанровые особенности, проработанность и обширность «игрового мира», тематические и функциональные особенности, степень сопоставимости игровых событий с реальностью и пр.

Обращение к герменевтической парадигме позволяет рассматривать игры в виртуальном дискурсе как нарративы. Представленная классификация игр-нарративов, в основе которой лежит выделение в них пяти видов сюжетных схем (в зависимости от количества возможных вариантов начала сюжета, его развития и финала), дает возможность выявить сюжеты как линейного, так и нелинейного характера.

Выделение игр «бесфабульного» типа в виртуальном пространстве открывает перспективы изучения их влияния на личность «человека играющего» в масштабах ее жизненного пути, на психологические особенности ее самоосуществлений, готовности к саморазвитию и самопроектированию.

Литература

1. Бойков А. А. Лингвистические особенности виртуального дискурса (на материале онлайн игр) [Электронный ресурс] / А. А. Бойков; дипломная работа ; ФГАБОУ Кубанский государственный университет; спец. 031301 государственный университет; спец. 031301.65 Теоретическая и прикладная лингвистика. –Краснодар, 2014. –80 с. – Режим доступа : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=808557>

2. Думиньш А. А. Компьютерные игры в обучении и технологии их разработки [Электронный ресурс] / А. А. Думиньш, Л. В. Зайцева // Образовательные технологии и общество. – 2012 . – Т. 3. – Вып. 3. – с. 534–544.

3. Киризмеев А. Ю. Классификация жанров компьютерных игр [Электронный ресурс] / А. Ю. Киризмеев – 2014. – Режим доступа : <http://gamesisart.ru/janr.html>

4. Кутлалиев Т. Х. Жанровая типология компьютерных игр: проблема систематизации художественных средств / Кутлалиев Т. Х. . Дисс. ... канд. культурологии;. спец. 24.00.01 – Теория и история культуры, защищена 19.05.14. – М., 2014.– 288 с.

5. Ляпкина Т. Ф. Компьютерные игры как объект антропологического исследования / Т. Ф. Ляпкина, А. Ю. Данилова // Вестник СПбГУКИ. — 2016. – № 1. – С. 69–72.

6. Носов Н. А. Виртуальная психология / Н. А. Носов. – М. : Аграф, 2000. – 432 с.

7. Рымарь Н.Т. Проблема «авторского сюжета»/ Н. Т. Рымарь // Филологический журнал. – 2006. – № 2 (3). – С. 189–194

8. Самойлова Е. О. Виртуальная реальность как нарратив : линейность и нелинейность [Электронный ресурс] /

Е. О. Самойлова, Ю. М. Шаев // *Фундаментальные исследования*. – 2015. – № 2–9. – С. 2033–2035.– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23268932>

9. Сибиряков П. Г. Новые аудиовизуальные технологии / П. Г. Сибиряков. – М. : Изд-во «Едиториал УРСС». – 2005. – 482 с.

10. Шмелев А. Г. Мир поправимых ошибок (психология компьютерных игр) / А. Г. Шмелев, И. В. Бурмистров, А. И. Зеличенко, А. Л. Пажитнов // *Компьютерные игры. – Вычислительная техника и ее применение*. – Москва : Знание, 1988. – С. 16–84.

11. Югай И. И. Компьютерная игра как жанр художественного творчества на рубеже XX–XXI веков / И. И. Югай : Дисс. ... канд. искусствоведения; спец. 17.00.09. Теория и история искусства, защищена 21.05.08. – СПб, 2008. – 120 с.

12. Aarseth E. A Multidimensional Typology of Games / E. Aarseth, L. Sunnana, S. M. Smedstad [electronic resource] // *Digital Games Research Conference*. – 2003. – Access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.190.3612&rep=rep1&type=pdf>

13. Apperley T. Genre and game studies: Toward a critical approach to video game genres [electronic resource] / T. Apperley. – *Simulation and Gaming*. – 2006. – Vol. 37. – № 1. – pp. 6–23. – Access: https://www.researchgate.net/publication/253070922_Genre_and_game_studies_Toward_a_critical_approach_to_video_game_genres

14. Arenas Á. D. Teoría y práctica semiótica I : Revisión interdisciplinaria / Á. D. Arenas. – Universidad de Oviedo, 1990. – P. 26–27.

15. Crawford C. *The Art of Computer Game Design* / C. Crawford. – Berkeley, California by McGraw-Hill. – Osborne Media. – 1984

16. Thalmann N. M. *Virtual Reality Software and Technology* / N. M. Thalmann. – MIRALab, Centre Universitaire d’Informatique. University of Geneva, 2000. – 36 p.

17. Wolf M. J. P. *The Medium of the Video Game* / M. J. P. Wolf. – University of Texas Press, 2001. – 203 p.

References

1. Bojkov, A. A. Lingvisticheskie osobennosti virtual'nogo diskursa (na materiale onlajn igr) [Linguistic features of virtual discourse (on the material of online games)]. *Graduate work*. Kuban State University. Krasnodar 2014. Retrieved from <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=808557>
2. Dumin'sh, A. A. & L. V. Zaitseva (2012). Komp'juternye igry v obuchenii i tehnologii ih razrabotki [Computer games in training and technology for their development] . *Obrazovatel'nye tehnologii i obshchestvo - Educational technologies and society* . Vol 3, 3. 534-544.
3. Kirizleev, A. Ju. (2014). *Klassifikacija zhanrov komp'juternyh igr [Classification of genres of computer games]*. Retrieved from <http://gamesisart.ru/janr.html>
4. Kutlaliyev, T. H. (2014). Zhanrovaja tipologija komp'juternyh igr: problema sistematizacii hudozhestvennyh sredstv [Genre typology of computer games: the problem of the systematization of artistic means] . *Candidate's thesis*. PhD in Culturology Sciences: 24.00.01 - Theory and History of Culture. Moscow.
5. Ljapkina, T. F., & Danilova , A. Ju. (2016). Komp'juternye igry kak ob'ekt antropologicheskogo issledovanija [Computer games as an object of anthropological research] . *Vestnik SPbGUKI - Bulletin of SPbGUKI*. 1,69-72.
6. Nosov, N. A. (2000). *Virtual'naja psihologija [Virtual Psychology]*. Moscow : Agraf.
7. Rymar', N.T. (2006). Problema «avtorskogo sjuzheta» [The problem of the "author's story"]. *Filologicheskij zhurnal - Philological journal*. 2 (3). 189–194
8. Samojlova, E. O. & Shaev, Ju. M. (2015). Virtual'naja real'nost' kak narrativ : linejnost' i nelinejnost' [Virtual Reality as a Narrative: Linearity and Nonlinearity] *Fundamental'nye issledovanija - Basic research*.#2–9.2033–2035.Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=23268932>
9. Sibiryakov, P.G. (2005). *Novye audiovizual'nye tehnologii [New audiovisual technologies]*. Moscow : Editorial URSS.

10. Shmelev, A. G., Burmistrov, I. V., Zelichenko, A. I., & Pazhitnov, A. L. (1988). Mir popravimyh oshibok (psihologija komp'juternyh igr) [A world of reparable mistakes (psychology of computer games)] In *Komp'juternye igrы [Computer games]. - Computer technology and its application* (pp.16-84). Moscow : Znanie.
11. Jugaj, I. I. (2008). Komp'juternaja igra kak zhanr hudozhestvennogo tvorchestva na rubezhe XX-XXI vekov [Computer game as a genre of artistic creativity at the turn of the XX-XXI centuries]. *Candidate's thesis*. PhD in Culturology Sciences: 17.00.09. "Theory and History of Art. St. Petersburg.
12. Aarseth, E. A, Sunnana, L., & Smedstad, S. M. (2003). Multidimensional Typology of Games. *Digital Games Research Conference*. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.190.3612&rep=rep1&type=pdf>
13. Apperley, T. (2006). Genre and game studies: Toward a critical approach to video game genres. *Simulation and Gaming*. Vol. 37. # 1. 6–23. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/253070922_Genre_and_game_studies_Toward_a_critical_approach_to_video_game_genres
14. Arenas, Á. D. (1990). Teoría y práctica semiótica In *Revisión interdisciplinaria* . Universidad de Oviedo, 26–27.
15. Crawford, C. (1984). *The Art of Computer Game Design*. Berkeley, California by McGraw-Hill. Osborne Media.
16. Thalmann, N. M. (2000). *Virtual Reality Software and Technology*. MIRALab, Centre Universitaire d'Informatique. University of Geneva, 36.
17. Wolf, M. J. P. (2001). *The Medium of the Video Game*. University of Texas Press, 2001. 203 .

**СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР СПРИЙНЯТТЯ ТІЛА
ОСОБИСТОСТЯМИ, ЗДАТНИМИ ДО
САМОПРОЕКТУВАННЯ**

Колярова А.О.

***Анотація.** У статті наведено опис емпіричного дослідження змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння тіла особистостями, здатними до самопроективної діяльності та рефлексії власного тілесного досвіду. З огляду на те, що тілесний досвід переважно не піддається рефлексії тими особами, що є соматично здоровими та не приділяють власному тілу належної уваги, вибірку дослідження сформовано із осіб, для яких здоров'я і краса тіла є необхідною професійною складовою, чи які впродовж багатьох років займаються спортивною діяльністю, а також осіб, котрі мали зовнішні чи внутрішні травми, що стали на заваді повноцінного життя, і, на час дослідження, успішно пройшли реабілітацію. Дослідження змістовного наповнення семантичного простору сприйняття тіла забезпечено реалізацією методу семантичного диференціалу. Шкали методики семантичного диференціалу сформовані за результатами асоціативного експерименту. Результати 200 досліджуваних за створеною методикою семантичного диференціалу були піддані факторному аналізу, в результаті якого визначено дванадцять незалежних факторів. У висновках зазначено, що семантичний простір сприйняття тіла досліджуваними особами є досить широким і може складатися з наступних конструктів відчуття і розуміння: контрольованості тіла; його зовнішніх характеристик; піддатливості тіла до впливів; варіативної динамічності тіла; активності тіла в підтриманні здоров'я; активності тіла в освоєнні нових життєвих функцій; позитивного відчуття власної тілесності; незахищеності тіла в забезпеченні життєдіяльності; активності*

тіла в формуванні іміджу особистості; конгруентності тіла позитивному самосприйняттю; стабільності тіла в його удосконаленні; незначимості тіла.

Ключові слова: *тілесний досвід, рефлексія тілесного досвіду, семантичний простір сприйняття тіла, самопроектування особистості, метод семантичного диференціалу.*

Колярова А.О. Семантическое пространство восприятия тела личностями, способными к самопроектированию

Аннотация. *В статье приведено описание эмпирического исследования содержательного наполнения семантического пространства восприятия и понимания тела личностями, способными к самопроективной деятельности и рефлексии собственного телесного опыта. Учитывая то, что телесный опыт обычно не подвергается рефлексии соматически здоровыми лицами и лицами, которые не уделяют собственному телу должного внимания, выборка исследования сформирована была из лиц, для которых здоровье и красота тела являются необходимой профессиональной составляющей, или которые на протяжении многих лет занимаются спортивной деятельностью, а также лиц, имевших внешние или внутренние травмы, что изменило ход привычной ранее жизни, и на время исследования, успешно прошедших реабилитацию. Исследование содержательного наполнения семантического пространства восприятия тела обеспечено реализацией метода семантического дифференциала. Шкалы методики семантического дифференциала сформированы по результатам ассоциативного эксперимента. Результаты 200 испытуемых по созданной методике семантического дифференциала были подвергнуты факторному анализу, в результате которого определены двенадцать независимых факторов. В выводах отмечается, что семантическое пространство восприятия тела исследуемыми лицами является достаточно широким и может состоять из следующих конструктов ощущения и понимания: контролируемости тела; его внешних характеристик; податливости тела к воздей-*

ствиям; вариативной динамичности тела; активности тела в поддержании здоровья; активности тела в освоении новых жизненных функций; положительного ощущения собственной телесности; незащищенности тела в обеспечении жизнедеятельности; активности тела в формировании имиджа личности; конгруэнтности тела положительному самовосприятию; стабильности тела в его усовершенствовании; незначительности тела.

Ключевые слова: телесный опыт, рефлексия телесного опыта, семантическое пространство восприятия тела, самопроектирования личности, метод семантического дифференциала.

Kolyarova A. Mental map of body awareness by personalities capable of self-designing

Abstract. *The article defines the empirical study of the details of the mental map of awareness and understanding of the body by personalities capable of self-designing activity and reflection of their own bodily experience. Given that bodily experience is largely unrecognizable by those who are somatically healthy and who do not pay due attention to their own body, the survey sample is formed from personalities for whom the health and beauty of the body is a necessary professional component or those, who are for many years engaged in sports activities, as well as personalities who have had external or internal injuries, which have become a barrier to full-fledged life, and, at the time of the study, have successfully undergone rehabilitation. The study of the content of the mental map of body awareness is provided by the implementation of the semantic differential method.*

The scales of the semantic differential method are based on the results of the association experiment. The results of 200 studied by the created semantic differential method are subject to factor analysis, which resulted in the determination of twelve independent factors. In summary it has been observed that the mental map of body awareness by the personalities under study is rather broad and may consist of the following constructs of sensation and understanding: body controllability; its external characteristics; body accessibility to influences; variation body dynamics; body activity in maintaining

health; body activity in developing new vital functions; positive feeling of own physicality; body insecurity in providing life; body activity in formation of the personality image; congruence of the body with self-perception; stability of the body in its perfection; insignificance of the body.

Key words: *bodily experience, reflection of bodily experience, mental map of body awareness, self-designing of personality, semantic differential method.*

Актуальність дослідження. Серед різних видів життєвого досвіду неабияку роль відіграє тілесний як первинний досвід особистості, що задає канву для розуміння й вибудовування особистістю самої себе та власного життя. Тілесний досвід становить основу для інших, більш складних, форм досвіду особистості та, за певних умов, може зумовлювати продуктивність процесів самодетермінації, самореалізації та самопроєктування особистості. У психологічній науці вивченню тілесного досвіду особистості, яка не переживає загострення соматичних хвороб, а, навпаки, здатна самотужки з ними впоратися, приділено недостатньо уваги. Особливості ж тілесного досвіду особистостей здатних до самопроєктування та самореалізації поки що не досліджувались. Складовими тілесного досвіду, зокрема, є образ власного тіла, його суб'єктивна оцінка, які ґрунтуються на індивідуальному семантичному просторі сприйняття власної тілесності. Визначення заявленої теми зумовлено відсутністю психологічних досліджень особливостей семантичного простору особистостей зданих до рефлексії тілесного досвіду та самопроєктування щодо сприйняття власного тіла, а також актуальними соціальними запитами сьогодення.

Стан дослідження проблеми. До концептуальних основ дослідження проблем тілесного досвіду особистості в психології можна віднести положення про тілесність як детермінанту самопроєктування та життєвого самовизначення особистості (А.Ю. Рождественський), про внутрішню психологічну структуру та зміст тілесності (Д.О. Бескова, Г.Є. Рупчев), про тілесність як результат

соціокультурного означення (О.Ш. Тхостов, І.В. Журавльов) і опосередкування змістом (В.П. Зінченко).

Значна кількість досліджень присвячена різним складовим тілесного досвіду особистості: образу тіла (образу «фізичного Я») (О.М. Дорожевець, О.Г. Мотовілін, О.Т. Соколова), границям тіла (границям тілесності) (Д.О. Бескова). На думку багатьох учених (Р. Берні, О.Т. Соколова, В.С. Мухіна, І.І. Чеснокова, І.С. Кон, О.Ш. Тхостов, А.А. Налчаджян та ін.), уявлення про власне тіло, його розміри, форму, привабливість, становлять найважливіші джерела формування уявлень про власне «Я».

На сьогоднішній день у психологічному дискурсі можна виокремити такі варіації артикуляції поняття «тілесність»:

- передумова інтеграції суб'єкта зі світом, «смилова копія» тілесного досвіду (О.В. Лаврова);

- означений досвід інтрацептивних відчуттів як результат соціокультурного означення (І.В. Журавльов, О.Ш. Тхостов);

- складова самосвідомості: «Я-тілесне», «образ тіла», «образ фізичного Я», «границі Я» (М.М. Бахтін, Д.О. Бескова, А.М. Дорожевець, О.Г. Мотовілін, О.Т. Соколова, Н.М. Терещенко);

- тілесний досвід як зовнішня та внутрішня психологічна структура тілесності, границі тілесності (М.М. Бахтін, Д.О. Бескова, Г.Є. Рупчев, О.С. Язвінська).

Переживаючи «тілесну складову» життєвих подій, інтерпретуючи та реінтерпретуючи тілесний досвід, особистість привласнює й асимілює його, перетворюючи на особистісний. Важливу роль у цьому складному багатоаспектному процесі відіграє рефлексія як провідний механізм самопізнання та саморозвитку особистості (О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, Д. Деннет, Р. Дженаро, А.В. Карпов, Д.О. Леонтьєв, Т. Натсоулас, Ф. Пітерс, Д. Розенталь, А.В. Россохін, І.М. Семенов, О.Б. Старовойтенко, С.Ю. Степанов, А.С. Шаров та інші).

Метою статті є з'ясування змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння тіла особистостями, здатними до самопроективної діяльності та рефлексії власного тілесного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз вивчення проблеми показав, що тілесний досвід усвідомлюється та рефлексується далеко не усіма індивідами. Зокрема, П. Тищенко наголошував, що «необхідно розрізняти дві принципово відмінні позиції людської самості щодо тілесної мови або особливої мови тіла: «я є тіло» («я є тілесність, яка розмовляє») і «я є слухаючий» (конкретніше «споглядаючий ззовні») мову власного тіла, як відстороненого від мене, що споглядається у вигляді певного образу, буття» [2]. У першому випадку «я є тілесність, яка розмовляє», тобто внутрішнє тіло, залишається незримим для соматично здорової особистості, яка не приділяє йому належної уваги. Зовнішнє тіло, тіло, що споглядається, відкривається суб'єкту виключно як його образ, який будується на порівняннях із соціальними зразками культури тіла.

Тож, з метою емпіричного з'ясування змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння власного тіла, ми обмежились дослідженням тих осіб, які тим чи іншим чином замислювались, усвідомлювали місце тілесності у власному життєздійсненні, тобто володіють певним тілесним досвідом. Окрім цього, обрані для дослідження особи мають, принаймні потенційну, здатність до самопроекування власної особистості, тобто є такими, що суб'єктивно визначають успіх та задоволеність власним життям, а також вказують на власне авторство щодо формування своєї особистості та свого життя [1; 3]. Для з'ясування потенційної здатності до самопроекування використано методи анкетування та стандартизованого інтерв'ю, питання яких спрямовані на визначення за суб'єктивною оцінкою задоволеності та авторства себе і свого життя.

У цілому вибірку емпіричного дослідження склали 200 осіб віком від 18 до 56 років, серед яких 59 % чоловіків та 41 % жінок. Загальну вибірку респондентів сформовано із чотирьох груп, які містять по 50 осіб:

1. Особи, для яких здоров'я і краса тіла є необхідною професійною складовою. Серед них професійні спортсмени, актори, зокрема аніматори, та люди, які мають професію, що вимагає

фізичних навантажень: шахтарі, професії пов'язані з альпінізмом, занурюванням на глибину тощо.

2. Особи, для яких заняття спортом та приділення уваги власному тілу не викликане професійною необхідністю, але становить значну частину їхнього життя впродовж багатьох років.

3. Особи, які мали тілесні зовнішні чи внутрішні травми, що стали на заваді повноцінного життя, і, на час дослідження, успішно пройшли реабілітацію (післяреабілітаційний період триває не менше 3 років).

4. Учасники АТО, які також мали тілесні травми, і, пройшовши реабілітаційний курс, повернулись до звичайного повсякденного життя.

Характеристика методики дослідження.

Особливості семантичного простору сприйняття та розуміння власного тіла, що є складовою оцінки власного тіла, його образу, досліджено за допомогою методу семантичного диференціалу.

Не завжди усвідомлене сприйняття тіла, його характеристик, ставлення до нього утруднює його опис у різних оповідях, зокрема наративах. Варто з'ясувати індивідуальні системи конотативних значень, які функціонують в буденній індивідуальній свідомості людей, які мають певний тілесний досвід, та через призму яких відбивається сприйняття суб'єктом власного тіла і тілесних характеристик інших оточуючих його людей. З їх допомогою стає можливим вивчення не завжди усвідомлених особливостей індивідуального сприйняття власного тіла, яке є включеним у процес рефлексії людиною власного тілесного досвіду. Таке вивчення є можливим з допомогою психосемантичних методів. При семантичній обробці матеріалу дослідження головна увага приділяється неусвідомленим процесам, які відбуваються на ранніх етапах сприйняття навколишнього та закарбовуються у певних мовних іграх (термін Л. Бергштейна). Техніка семантичного диференціалу дозволяє визначити феноменологічне багатство смислових, емоційних, мотиваційних, усвідомлюваних і неусвідомлюваних складових

суб'єктивного образу тіла, при опису якого необхідне глибоке проникнення в смисловий простір груп індивідів, у яких по різному сформовані рефлексивні процеси.

Як вважає Ч. Осгуд, під керівництвом якого у 1952 році був розроблений метод семантичного диференціалу, дана техніка дозволяє вимірювати конотативне значення, тобто той стан, який слідує за сприйняттям символу-подразника і передую осмисленим операціям із символами. Конотативне значення пов'язане з особистісним смислом, соціальними установками, стереотипами та іншими емоційно насиченими, слабо структурованими і мало усвідомленими формами комунікації. Його близьким аналогом в понятійному апараті психології є поняття особистісного смислу.

За методом семантичного диференціалу вимірювані об'єкти, поняття, зображення (у нашому випадку вербальні характеристики тіла) оцінюються за кількома біполярними градуйованими шкалами, полюси яких задані вербальними антонімами. Оцінки понять за різними шкалами корелюють між собою, і за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких взаємопов'язаних шкал, тобто згрупувати їх у фактори. Психологічним механізмом, що пояснює взаємозв'язок і угруповання шкал в чинники, Ч. Осгуд вважав явище синестезії.

Синестезія – психологічний феномен, який ґрунтується на виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності. Перехід від ознак, заданих шкалами, до факторів фактично є побудовою семантичного простору. Фактор можна розглядати як смисловий інваріант змісту шкал, що входять до нього, і є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується семантичний диференціал, а його факторна структура відображає структуру антонімії в лексиці. Угруповання шкал в фактори дозволяє перейти від опису об'єктів за допомогою ознак, заданих шкалами, до більш узагальненого та компактного опису категорій-факторів.

Наявні на сьогодні дослідження тілесності та поодинокі дослідження тілесного досвіду не дають вичерпного та ємного списку ознак (понять, факторів) сприйняття та ставлення до тіла, які можна було б закласти до шкал семантичного диференціалу. З

іншого боку, задані шкали можуть нав'язувати респонденту розчленування досліджуваного феномену (сприйняття власного тіла), яке не значиме для нього. Тому, для з'ясування необхідних та достатніх ознак для опису характеристик тіла для створення методики семантичного диференціалу спочатку застосовано метод асоціативного експерименту.

В асоціативному експерименті прийняли участь 100 досліджуваних (по 25 осіб із зазначених основних груп загальної вибірки дослідження) віком від 18 до 55 років, серед яких 50 жінок та 50 чоловіків. Опитаним особам була надана інструкція, за якою їм необхідно за одну хвилину написати будь-яку ознаку, яка характеризує їхнє тіло. Серед наданих респондентами ознак було багато слів, які повторювались (наприклад, характеристики «слабке/сильне», «красиве/некрасиве» зустрічались у протоколах майже усіх досліджуваних). Тож, узагальнення наданих респондентами ознак за синонімічними зв'язками та визначення їх семантичних антонімів, дозволило сформуванати список із 45 шкал, які характеризують розуміння тіла. Ознаки тіла та антонім до них наведені у Таблиці 1.

Таблиця 1. Ознаки розуміння тіла за результатами асоціативного експерименту

№ п/п	Ознака	Антонім до виділеної ознаки
1	хороше	погане
2	сильне	слабке
3	активне	пасивне
4	некрасиве	красиве
5	розслаблене	збуджене
6	повільне	швидке
7	хаотичне	впорядковане
8	мінливе	стійке
9	рухоме	нерухоме
10	просте	складне
11	звичайне	таємниче

12	обмежене	необмежене
13	мале	велике
14	легке	тяжке
15	холодне	тепле
16	уразливе	захищене
17	добре	зле
18	вільне	скуте
19	боязливе	сміливе
20	фрагментарне	цілісне
21	хворе	здорове
22	неуспішне	успішне
23	динамічне	статичне
24	ніжне	грубе
25	далеке	близьке
26	чуже	своє
27	дружелюбне	вороже
28	байдуже	чутливе
29	природне	штучне
30	крихке	міцне
31	працьовите	ледаче
32	невпевнене	впевнене
33	лицемірне	щире
34	молоде	старе
35	сите	голодне
36	наповнене	порожнє
37	тьмяне	яскраве
38	іраціональне	раціональне
39	відтворююче	творче
40	відкрите	закрите
41	кероване	імпульсивне
42	мінливе	постійне
43	втомлене	бадьоре
44	покірливе	протестуюче
45	таке, що дає	таке, що бере

Із визначених 45 шкал сформовано методику семантичного диференціалу із семибальною системою оцінки.

Аналіз результатів емпіричного дослідження.

Розроблену методику семантичного диференціалу запропоновано всім 200 досліджуваним із описаної вище вибірки.

За результатами опитування здійснено факторний аналіз за допомогою методу головних компонент і факторного обертання «Equamax», яке на відміну від обертань «Varimax» і «Quartimax», спрямоване на спрощення інтерпретації як факторів, так і змінних одночасно.

Для інтерпретації за критерієм Кайзера обрано 12 факторів. За цим критерієм в інтерпретації опускаються фактори, які пояснюють менше за 1 % частки сукупної дисперсії. Здійснене дослідження передбачає не лише зменшення числа ознак, які характеризують розуміння власного тіла, а й пояснення особистісних смислів такого розуміння шляхом розкладання факторів на складові. Тому, логічно було б при інтерпретації факторів не обмежувати їхню кількість. Втім, виділені 12 факторів пояснюють майже 86 % сукупної дисперсії та включають всі виділені 45 ознак. Тому, вважаємо за доцільне обмежитись інтерпретацією означеної кількості факторів.

До першого фактору, який пояснює 7,8 % сукупної дисперсії, у порядку їх навантаження на цей фактор, та з урахуванням знаку (при від'ємному значенні навантаження в опис фактору включений антонім ознаки) ввійшли наступні ознаки: близьке (0,863), впорядковане (0,638), сите (0,510), кероване (0,503), раціональне (0,426), впевнене (0,424), протестуюче (0,415), чутливе (0,412). Об'єднання визначених ознак указує на розуміння тіла як контрольованої субстанції. Тому, назвемо цей фактор як «контрольованість тіла».

Другий фактор (7,4 %) включає: яскраве (0,851), добре (0,625), дружелюбне (0,537), чутливе (0,526), раціональне (0,494), ніжне (0,454). В описі цього фактора, дев'ятого, десятого та одинадцятого використані ознаки, які є більш позитивними. Фактор вка-

зує на розуміння тіла за його зовнішніми характеристиками, які сприймаються оточуючими. Надамо назву фактору «зовнішні характеристики».

Третій фактор (7,4 %) включає такі ознаки: легке (0,839), мале (0,689), ніжне (0,618), голодне (0,533), боязливе (0,430), покірливе (0,423), просте (0,402). Фактор вказує на розуміння тіла як піддатливого до різного виду впливів. Назвемо його «піддатливість до впливів».

Четвертий фактор (7,3 %) включає ознаки: вільне (0,780), бадьоре (0,725), складне (0,616), покірливе (0,557), фрагментарне (0,492). Фактор підкреслює розуміння варіативної динамічності тіла, тому назвемо його «варіативна динамічність».

П'ятий фактор (7,2 %) включає ознаки: збуджене (0,735), природне (0,658), швидке (0,559), міцне (0,503), цілісне (0,425), захищене (0,409). Вказує на розуміння активності тіла у контексті підтримання у ньому здоров'я, назвемо його: «активність тіла у підтриманні здоров'я».

Шостий фактор (7,2 %) включає ознаки: рухоме (0,818), сильне (0,800), працьовите (0,674), шире (0,411). Вказує на відчуття активності тіла у контексті освоєння нових функцій та способів життєздійснення, його назвемо «активність тіла в освоєнні нових функцій».

Сьомий фактор (7,2 %) включає ознаки: відкрите (0,887), своє (0,597), хороше (0,503), раціональне (0,474), дружелюбне (0,473). Визначені ознаки вказують на сприйняття виключно позитивного контексту тіла у власному життєздійсненні. Назвемо цей фактор: «позитивне відчуття тілесності».

Восьмий фактор (7,1 %) включає ознаки: творче (0,795), хворе (0,703), старе (0,612), таке, що дає (0,508), обмежене (0,486). Фактор вказує на розуміння незахищеності тіла у забезпеченні життєдіяльності та життєздійснення. Надамо цьому фактору назву: «незахищеність тіла у забезпеченні життєдіяльності».

Дев'ятий фактор (7,0 %) включає ознаки: активне (0,822), красиве (0,530), шире (0,476), успішне (0,471), впевнене (0,416), стійке (0,415), мале (0,402). Розуміння активності тіла у контексті

створення його бажаного образу, який за стандартами соціуму вказує на успішну особистості. Назвемо цей фактор: «активність тіла у формуванні іміджу особистості».

Десятий фактор (6,9 %) включає ознаки: тепле (0,883), природне (0,472), сміливе (0,455), успішне (0,426), чутливе (0,406), постійне (0,400). Ознаки, об'єднані цим фактором, вказують на розуміння функції тіла у забезпеченні позитивно-комфортного самосприйняття. Назвемо цей фактор: «конгруентність тіла позитивному самосприйняттю».

Одинадцятий фактор (6,9 %) включає ознаки: динамічне (0,904), стійке (0,650), успішне (0,542), швидке (0,434), захищене (0,416). Характеризує розуміння стабільності тіла, яке постійно здатне до удосконалення. Назвемо фактор: «стабільність тіла в удосконаленні».

Дванадцятий фактор (6,4 %) включає ознаки: звичайне (0,921), порожнє (0,616), некрасиве (0,582). Визначенні три ознаки вказують на те, що тілу надається не першочергова вартість у життєздійсненні особистості. Назвемо цей фактор «незначимість тіла».

Визначені 12 факторів указують на особливості відчуття, сприйняття та розуміння тіла особами, які певним чином рефлексують власний тілесний досвід та мають потенційну здатність до самопроектування. Ці характеристики вказуються не завжди усвідомлено, тобто мають не денотативне, а конотативне значення і складають семантичний простір сприйняття тіла.

Висновки. Семантичний простір сприйняття та розуміння тіла в осіб, які здатні до рефлексії власного тілесного досвіду і самопроектування особистості, є досить широким і може складатися із 12 незалежних конструктів, серед яких відчуття і розуміння: контрольованості тіла; його зовнішніх характеристик; піддатливості тіла до впливів; варіативної динамічності тіла; активності тіла у підтриманні здоров'я; активності тіла в освоєнні нових життєвих функцій; позитивного відчуття власної тілесності; незахищеності тіла у забезпеченні життєдіяльності; активності тіла у формуванні іміджу особистості; конгруентності тіла позитивному самосприйняттю; стабільності тіла в його удосконаленні; незначимості тіла.

Література

1. Гуцол С. Ю. Самопроектування у лімінальні періоди життя студентської молоді / С. Ю. Гуцол // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н.В.Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 189–197. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>.

2. Тищенко П. Д. «Дано мне тело...» / П. Д. Тищенко // Человек. – 1990. – № 3. – С. 41–49.

3. Чепелева Н. В. Самопроектування особистості у контексті постнекласичної психології / Н. В. Чепелева // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н. В.Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка–15. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>.

References

1.Hutsol S.Yu. (2016) *Samoproektuvannya u liminal'ni periody zhyttya student's'koyi molodi* [Self-design in the limiting periods of student youth life]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

2.Tishchenko P.D. (1990) «Dano mne telo...» [«A body is given to me ...»]. *Chelovek – Person*, 3, 41–49 [in Russian].

3. Chepeleva N. V. (2016) *Samoproektuvannya osobystosti u konteksti postneklasych noyipsykhohohiyi* [Self-designing personality in the context of post-class psychology]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori –Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.) Kyiv : Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

Актуальні проблеми психології Т.2. Вип. 10.2017. ISSN 2072–4772

Наші автори

Чепелева Наталія Василівна – дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Рудницька Світлана Юріївна – доктор психол. наук, доцент, зав. лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Зазимко Оксана Володимирівна – канд. психол. наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Лебединська Ірина Вадимівна – канд. філософ. наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Зарецька Ольга Олександрівна – канд. філол. наук, провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Шиловська Олена Миколаївна – кандидат психол. наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Березко Іванна Василівна – науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Коваленко-Кобилянська Ірина Генрихівна – кандидат психол. наук, провідний науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Кресан Ольга Дмитрівна – кандидат психол. наук, викладач Ніжинського державного університету імені М.Гоголя.

Мещеряков Дмитро Сергійович – молодший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Гудінова Ірина Леонідівна – науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Гуцол Кирил Віталійович – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Галунзовський Ілля Сергійович – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Колярова Анастасія Олегівна – аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Для нотаток:

Наукове видання
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

Том II
ПСИХОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА

Випуск 10

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку 06.11.17. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 12.6 Обл. вид. арк. 11.2 Наклад 300. Зам. 78.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана
Франка

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua